

УДК: 81'233:808.55

Дурдона АБДУАЗИЗОВА,
Д.ф.н., и.о. профессора Таможенного института,
E-mail: jemchujina1970@mail.ru

На основе рецензии д.п.н. С.Ширматова

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ ПАРАЛИНГВИСТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ

Аннотация

В статье рассматривается функциональный аспект паралингвистических средств в письменной и устной речи. Использование паралингвистических средств очень многообразно и используется во всех речевых актах, как в устном, так и в письменном общении. В структуре высказывания паралингвистические средства выступают в качестве невербальных фонациональных и кинесических средств. Автор анализирует отрывки их произведений зарубежных писателей и приводит аргумент о полифункциональности паралингвистических средств.

Ключевые слова: Лингвистические и паралингвистические средства, парафонетические и паракинесические средства, полифункциональность, эмотивность, экспрессивность, функциональность.

PARALINGVISTIK VOSITALARNING FUNKSIONAL JIHATI

Annatsiya

Maqolada yozma va og'zaki nutqda paralingvistik vositalarning funksional jihatlari ko'rib chiqiladi. Paralingvistik vositalardan turlicha foydalanilib, nutqda, og'zaki hamda yozma muloqotda qo'llaniladi. Fikr bildirishda paralingvistik vositalar noverbal fonatsiya va kinesik vositalar vazifasini bajaradi. Muallif xorijiy yozuvchilarning asarlaridan parchalarni tahlil qilgan holda, paralingvistik vositalarning ko'p funktsionalligi bo'yicha dalil keltiradi.

Kalit so'zlar: Lingvistik va paralingvistik vositalar, parafo-netik va parakinesik vositalar, ko'p funktsionallik, hissiyotlilik, ekspressivlik, funktsionallik.

THE FUNCTIONAL ASPECT OF PARALINGUISTIC MEANS

Annotation

The article considers the functional aspect of paralinguistic means in written and oral speech. The use of paralinguistic means is very diverse and is used in all speech acts, both in oral and written communication. In the structure of the utterance, paralinguistic means act as non-verbal phonational and kinesic means. The author analyzes excerpts of their works by foreign writers and makes an argument about the polyfunctionality of paralinguistic means.

Key words: Linguistic and paralinguistic means, paraphonetic and parakinetic means, polyfunctionality, emotivity, expressivity, functionality.

Введение. Основной задачей коммуникации является стремление к правильному и полному пониманию коммуникантов. Чтобы адекватно донести свою мысль, человек пользуется различными средствами, предлагаемыми языком, и также невербальными средствами. Язык не всегда располагает достаточным количеством лингвистических выразительных средств, чтобы полностью передать вкладываемое в них содержание. Как отмечают исследователи, «эти средства в любом языке более или менее ограничены, неполны и недостаточно совершенны. Язык очень часто выражает что-либо приблизительно, вынужден идти к своей цели сложными и окольными путями» [8].

Большой раздел науки, изучающей передачу информации невербальным путем, называется паралингвистикой. Паралингвистика, изучающая невербальные компоненты, подразделяется на три типа:

а) парафонетические (различные типы заполнения пауз, темп речи, тембр, громкость, мелодизация и т.д.), специфические звуки речи (этические, социальные и диалектные); б) паракинесические (жесты, мимика, телодвижения, поза и др.); в) графические (пунктуационные знаки, почерк, графические дополнения, символы типа §, & и т.д.). Данные средства называют термином «параграфемика» [7].

Анализ литературы по теме. Несмотря на значительное количество работ, посвященных

исследованию паралингвистических явлений, недостаточно разработанными остаются многие вопросы, связанные с проблемами особенностей социокультурных, прагматических, когнитивных факторов, детерминирующих функциональную сущность паралингвистических явлений.

Актуальной проблемой паралингвистики является проблема функциональной обусловленности паралингвистических средств. Функциональность – это основной параметр, сущностный признак паралингвистических.

В настоящее время внимание лингвистов сосредоточено, главным образом, на изучении функционального аспекта паралингвистических средств. Однако в основном отмечаются функции, связанные с выражением разнообразных эмоций. В последние годы появились исследования сопоставительного характера и функционирования невербальных средств в немецком, английском, китайском, корейском, татарском, казахском языках (М. Курбанов, И. Крейдлин, О.В. Мудрая, Н.В. Дутова [2] и др.); вопросы вербальной и невербальной передачи эмоций в разных лингвокультурах (Е.Ю. Мирцхулава [5], М.Д. Городникова [3] и др.); национально-культурной специфики паралингвистических средств (А.Ф. Лосев [4], П.А. Флоренский [9], А. Гелен [12], Н.А. Бернштейн [1], М. Мосс [6], и др.).

Обзор лингвистической литературы по данному вопросу показал, что в основном рассматриваются следующие функции паралингвистических средств:

а) экспрессивная, направленная на усиление выразительности речи;

б) эмотивная, направленная на выражение различных эмоций и описание внутреннего эмоционального состояния коммуниканта;

в) функция характеристики коммуникантов в плане его возрастных, гендерных, социальных характеристик, культурного, образовательного, профессионального уровня.

Методология исследования. Паралингвистика, как наука о невербальном общении характеризуется различными подходами к анализу паралингвистических средств.

В художественной литературе, особенно в речи персонажей наиболее чётко отражаются паралингвистические средства, которые используются в различных ситуациях общения. Рассматривая парафонетические средства, необходимо остановиться на понятии «фонация». Фонация, в целом, определяется как физиологическое явление, связанное со свойствами голосового аппарата человека. Отмечают такие фонационные признаки как тембр, сила голоса, обертоны, дикция и т.д. Важно иметь в виду, что те или иные фонационные признаки могут, с одной стороны, характеризовать физиологические свойства человека (врождённые особенности тембра, дикции, дефекты речи и т.д.), с другой – свойства голоса человека, вызванные его внутренним психологическим состоянием, например, громкость голоса, скрежение зубов, шёпот и т.д. Только во втором случае, на наш взгляд, фонационные признаки могут рассматриваться в качестве паралингвистических средств, так как они несут определённую смысловую и функциональную нагрузку

В рассказе Эрнеста Хемингуэйя «The First Forty-nine» встречаются слова паралингвистического характера:

“Finish your breakfast and we’ll be starting.”

“It’s not light yet,” she said. “This is a ridiculous hour.”

Just then the lion roared in a deep-chested moaning, suddenly guttural, ascending vibration that seemed to shake the air and ended in a sigh and a heavy, deep-chested grunt.

“He sounds almost here,” Macomber’s wife said.

“My God,” said Macomber. “I hate that damned noise.”

“It’s very impressive.”

“Impressive. It’s frightful.” [13].

В данном отрывке явления фонации материализованы следующими лексическими единицами: “roared, in a deep-chested moaning, suddenly guttural, ascending vibration that seemed to shake the air and ended in a sigh and a heavy, deep-chested grunt.”. Автор передаёт фонационные признаки, описывая и характеризуя стон льва, выражающихся в следующих единицах: «deep-chested moaning», внезапно гортанный с восходящей вибрацией, которая, казалось, сотрясла воздух и закончилась вздохом и тяжёлым, глубоким грудным ворчанием.

В данном примере детальное описание фонационных особенностей рвущего льва выполняет функцию эмоционального воздействия на человека и характеристики внутреннего психологического состояния персонажа, переживаемые им чувства беспокойства, нервозности и страха, что подтверждается лингвистическим контекстом (damned noise, impressive, frightful.)

Существует мнение, что между «паралингвистическими средствами» и «фонационными признаками» существует разграничение в зависимости от выполняемых ими функций. Дж.Кэтфорд выделяет «парафонологическую, нефонологическую и фонологическую» функции внутри «фонационных признаков» [10].

С данной точки зрения, под «парафонологическими функциями» понимаются те фонационные различия, которые прямо коррелируются с контекстными различиями: примером может служить различие между голосом и шёпотом. Голос относится к естественному, т.е. немаркированному (unmarked) контексту, а шёпот – к так называемому конспирационному (conspirational) контексту.

Под нефонологическими функциями Дж.Кэтфорд понимает «те фонационные признаки, различия которых непосредственно связаны с ситуацией для характеристики индивидуального говорения на языке или диалекте, при этом фонационные различия характеризуют пол, возраст, здоровье и т.д., но они не контрастны в лингвистическом смысле”. [10].

Паралингвистические средства, к которым относят прежде всего жесты, мимику, характеризуются, как уже отмечалось, функциональной значимостью, что является важнейшим параметром, определяющим сущность паралингвистических явлений.

Обратимся к произведению А. Кронина «Три любви» (“Three loves”):

“Her gaze, shielded against the glare, travelling across the road to Bowie’s boatyard, picked up the figure of her son playing aboard the Eagle, helping or hindering Dave as he worked on the deck of the tiny launch moored to the grey-stone slip. More likely hindering, she thought, severely stifling all maternal fondness.

Half smiling to herself, she turned and paused before the oak wardrobe, now confronting her image in the glass with the natural instinctive seriousness of a woman before a mirror...

She raised a hand to her dark brown hair, regarded herself only for a moment, then, folding the plain cotton dress she had worn during the day, she placed it in the bottom drawer of the wardrobe and, making a last swift inspection of the room to ensure its order, noting the shining linoleum, the exactitude of the antimacassar upon the fluted rocker, the smooth hang of the white bed-mat, she gave a neat movement of satisfaction with her head, swung round, and went downstairs...” [11].

В данном отрывке жесты и мимика героя выражены такими языковыми средствами, как «gaze, shielded against the glare travelling across the road» («заслонила глаза ладонью, взгляд скользнул вдоль дороги), half smiling (чуть улыбнувшись), to herself, she turned and paused (она повернулась и замерла), raised a hand to her dark brown hair, regarded herself only for a moment (подняла руку к темно-каштановым волосам и на миг задержала взгляд), gave a neat movement of satisfaction with her head, swung round, and went downstairs (окинув комнату беглым взглядом, удовлетворенно кивнула, повернулась и пошла вниз)».

Использование этих паралингвистических средств выполняет в данном фрагменте текста несколько функций: 1) достижение достоверности описываемой ситуации посредством детального и последовательного перечисления всех телодвижений, жестов и мимики персонажа; 2) характеристики персонажа как истинной женщины («рассматривая с серьёзностью своё отражение», «окинув комнату беглым взглядом») 3)

выражения внутреннего душевного состояния («улыбнувшись», «удовлетворённо кинув»).

Отметим, что в художественной литературе, особенно в речи персонажей наиболее чётко отражаются паралингвистические средства, которые используются в различных ситуациях общения, формируя так называемый «паралингвистический контекст».

Паралингвистические средства могут выражать психофизиологическое состояние человека. Например, в произведении Джек Лондона «A Daughter of the Snows» используются фонационные признаки, т. е. восклицания, продление и сила звучания гласных, крик в акте общения, сужение и расширение диапазона голоса при передаче информации, паузы и их продолжительность, повышение и понижение основного тона голоса и т.д. Некоторые из них представлены в следующем фрагменте.

«Jove! » - he muttered, doffing his cap gallantly. «There is a woman! » And a sudden hunger seized him, and a yearning to see himself mirrored always in the gray eyes of Frona Welse. He was not analytical; he did not know why; but he knew that with her he could travel to the end of the earth. He felt a distaste for his profession, and a temptation to throw it all over and strike out for the Klondike whither she was going; then he glanced up the beetling side of the ship, saw the red face of Thad Ferguson, and forgot the dream he had for an instant dreamed.

Splash! A handful of water from his strenuous oar struck her full in the face. "Hope .... you don't mind it, miss," he apologized. "I'm doin' the best I know how, which ain't much."

«So, it seems», she answered, good-naturedly» [14].

В данном отрывке раскрываются чувства и состояние героя, которые выражаются в тексте многими лингвистическими и паралингвистическими средствами (восклицательными знаками, паузами, выраженными многоточиями и лексическими единицами). Выражение «doffing his cap gallantly» характеризует манеру поведения персонажа, его галантность. Восклицания (Love! There is a woman!) передают чувство восхищения женщиной, а выраженная с помощью многоточия пауза свидетельствует о некоторой растерянности и чувстве робости, испытываемых персонажем. Наречие “good-naturally” также является паралингвистическим маркером, так как указывает на благодушный тон персонажа. Следует подчеркнуть, что функции характеристики персонажей, их эмоционального состояния в этом примере, как и во многих других, осуществляется в тесном взаимодействии лингвистических и паралингвистических средств.

Из этого следует, что средства, сопровождающие коммуникацию, и благодаря которым коммуникация становится более эффективной, включая паралингвистические средства, выражающие психофизиологическое состояние коммуникантов, входят в рамки изучения паралингвистики.

Богатое использование кинесических элементов речи можно увидеть при сопоставлении и

систематизированном описании их в разных лингвокультурах. Например, в английском общении жест, означающий «сыт по горло» (горло показывается указательным пальцем) сопровождается высказыванием: “I’m fed up!”, в узбекском и русском общении — жест приобретает иное значение (жест, когда проводят ребром ладони под подбородком слева направо) и также сопровождается высказыванием: «Yetarli! Bo’ldi, to’ydim!», а по-русски «Хватит! Всё надоело!»

Описательно-изобразительные жесты часто используются в устном общении. Например, если человек слишком разговорчив, и болтлив, то в этом случае в английской коммуникации используется жест «кисти обеих рук сомкнуты вместе у запястья». Данный жест может дополняться высказыванием “He has a big mouth”, а в русской и узбекской коммуникациях – данный жест также используется, но в несколько ином варианте «ладонь правой руки прижата к углу рта и совершает открытые маховые движения вперед», сопровождается высказыванием «Язык без костей» или «Болтун», а в узбекской коммуникации жест сопровождается высказыванием «Tili suyaksiz», “Ezma!”, Muncha bu sergap?!”, и т.д.

Жесты, мимика, телодвижения, как уже отмечалось могут выражать различные чувства и психофизиологическое состояние субъекта. Например, в английском общении преобладает жест, выражающий удивление — это жест соединения рук на груди и спокойное покачивание головой. Данный жест может сопровождаться высказыванием: “Is it really so! I never would have thought!”- “Неужели это действительно так! Я бы никогда не подумал!” Данный жест универсален в русском и узбекском общении, но мимические движения лиц могут изменяться в зависимости от ситуации “Bu haqiqatan ham shundaymikin! Hech qachon o’ylamagan bo’lardim!”.

Анализ и результаты. Использование паралингвистических средств очень многообразно и используется во всех речевых актах, как в устном, так и в письменном общении. В структуре высказывания паралингвистические средства выступают в качестве невербальных фонационных и кинесических средств.

Анализ нашего материала свидетельствует о том, что функциональная значимость паралингвистических средств не ограничивается эмотивной функцией. Единство формы и содержания высказывания достигается кроме чисто лингвистических средств, также паралингвистическими средствами, которые накладываются на лингвистические выражения и выполняют разнообразные функции, направленные на выражение различных психологических и эмоциональных состояний человека, а также характеристику языковой личности в плане его возрастных, гендерных, социальных характеристик. Важнейшим параметром паралингвистических средств является их функциональная направленность, проявляемая в их полифункциональности в процессе речевого общения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бернштейн, 1947: Бернштейн Н.А. О построении движений. М.: Медгиз, 1947.255 с.// Бернштейн Н.А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности. М.: Медицина, 1966. - 349 с.
2. Дутова Н.В. Гендерное невербальное поведение в контексте межкультурной коммуникации. –Чита: Забайк. Гос. Университет, 2014. – 124 с.
3. Городникова М.Д. Тендер в коммуникативной интеракции // Тендер: язык, культура, коммуникация. – М., 2002. – 185 с.
4. Лосев А.Ф. Творчество. Традиции. Интерпретации. – Москва: Водолей, 2014. – 448с.
5. Мирцхулава Е.ВЮ. Вербально-невербальная экспликация презрения в разносистемных лингвокультурах: Сопоставительное исследование на материале английских и русских речевых видеofilьмов. Дис... на соискание уч. степени канд. фил. наук. Краснодар, 2008. –274с.

6. Мосс М.К. Общества. Обмен. Личность. М.: Наука, 1996. С. 216-329.
7. Николаева Т.М. Паралингвистика. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С.367.
8. Серебrennikov Б.А., Кубрякова Е.С., Постовалова В. И. и др. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 91.
9. Флоренский, П. А. Имена. Социальная философия имени. Ч. 1-2 / Характер и имя // Четвертое измерение. Выпуск. 5 / Сост. Г. М. Новоселова. СПб.: Библиополис, 1993. 310 с.// Флоренский П. А. Анализ пространственности и времени в художественно- изобразительных произведениях // Флоренский П. А. История и философия искусства. М., 2000.
10. Catford J.C. Phonation types: the classification of some laryngeal components of speech production. In Honour of Daniel Jones. – London: Longmans, 1964. – P.26-37.
11. Cronin J. Thee loves. Published March 4. – U.S.: Lodge Press, 2009. – P. 58.
12. Ghelen A. Der Mensch Seine Natur und seine Stellung in der Welt. Berlin 1940.
13. Hemingway E. M. Complete Short Stories. «The First Forty-nine». – London: P. H. Scribner, 2007. – P.74
14. Jack London. A Daughter of the Snows. – L.: P.H “RUGRAM”, 2018. – P.116.

УДК:811.523

Яшнарбек АВЛАКУЛОВ,

К.ф.н., доц., Узбекский государственный университет мировых языков

E-mail: yaavlakulov@gmail.com

Рецензент И.Э.Умиров, к.ф.н., доцент УзГУМЯ

**ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR ASARLARI -- BOBURIYLAR MUSIQA SAN'ATINI O'RGANISHDA MUHIM
MANBA**

Аннотация

Ushbu maqolada Boburiylar fan va madaniyatini yuksak pog'onaga ko'targan, butun dunyoda shoh va shoir sifatida tanilgan Zahiriddin Muhammad Boburning musiqashunos olim sifatidagi faoliyati, uning o'sha davrda mashhur bo'lgan musiqiy cholg'u asboblari, ularning sadolari, ijro uslublari, musiqiy janrlar to'g'risidagi fikrlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Naqsh, peshrav, kor, amal, savt, ud, qonun, chang, tanbur, qobus, tarona, cholg'u, g'ijjak, tabl, naqqora, maqom, tarxoniy, o'lang, soz

**ПРОИЗВЕДЕНИЯ ЗАХИРИДДИНА МУХАММАДА БАБУРА - ВАЖНЫЙ ИСТОЧНИК ИЗУЧЕНИЯ
МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА ЭПОХИ БАБУРИДОВ**

Аннотация

В данной статье рассматривается деятельность Захириддина Мухаммада Бабура, как музыковеда, поднявшего науку и культуру бабуридов на высокий уровень, и известного во всем мире как царь и поэт, а также анализируются его мнения о музыкальных инструментах, популярных в то время, об их звучании, о стилях исполнения и о музыкальных жанрах.

Ключевые слова: Накш, пешрав, кор, амал, савт, уд, канун, чанг, танбур, кабус, тарона, чолгу, гиджак, табл, наккора, магам, тархоний, уланг, соз.

**WORKS OF ZAKHIRIDDIN MUHAMMAD BABUR - AN IMPORTANT SOURCE FOR STUDYING THE MUSICAL
ART OF THE BABURID ERA**

Annotation

This article discusses the activities of Zakhiriddin Muhammad Babur, as a musicologist who raised the science and culture of the Baburids to a high level, and known throughout the world as a king and poet, and also analyzes his opinions on musical instruments popular at that time, on their sound, on performance styles and on musical genres.

Key words: Naksh, peshrav, kor, amal, savt, ud, kanun, chang, tanbur, kabus, tarona, cholgu, gidzhak, tabl, nakkora, magam, tarkhoniya, ulang, soz.

Введение. Эпоха Бабуридов сыграла важную роль в культуре народов Центральной Азии. Именно в эпоху Бабуридов наблюдается высокое развитие науки и культуры в их различных аспектах и направлениях. Стоит особо отметить вклад в этот процесс государственного деятеля и поэта Захириддина Мухаммада Бабура. Он был не только искусным полководцем и государственным деятелем, великим литератором, историком, но и музыковедом. Его глубокие знания по музыке находят свое отражение в описаниях известных в то время музыкальных инструментов, а также в музыкальных жанрах амал, иш, кор, пешрав, савт, накш, тарона.

В известном произведении Бабура “Бабур-Наме” приведены сведения об уде, кануне, чанге, танбуре, рубабе, кобызе и других музыкальных инструментах, которые сегодня являются узбекскими национальными музыкальными инструментами. Бабур пишет о 38 музыкантах и людях, связанных с искусством.

В “Бабур-наме” при описании города Андижана поэт приводит следующие слова: “Элининг орасида хусн хейли бордур. Юсуф Хожаким мусикада машхурдур, Андижонийдур” [1]

В этом предложении понятно использование слова мусика (музыка), однако, не совсем понятна связь красоты с музыкой или музыки с красотой. В одном из словарей значение слова хусни, точнее хусни савт, трактуется как сладкий голос: т.е. хусн красота и изящность, добро и

благодеяние, следовательно, савт это мелодия, звучание. В целом, хусн хейли означает утонченный народ, народ искусства. Таким образом, предложение можно перевести следующим образом: “В народе много приверженцев искусства. Юсуф Хожа известный музыкант, он андижанец”.

Когда Бабур был в Герате, он почерпнул много сведений о придворных музыкантах и певцах Хусейна Бойкаро (1438-1506), которые вошли в его мемуары. Эти факты очень важны для изучения истории узбекского музыкального искусства в его упорядочении. Бабур пишет о том, что Навои занимался музыкой и писал мелодии: “Он написал хорошую музыку. У него есть хорошие накш (жанр) и пешрав (жанр)” [1].

Несомненно, появление нового направления мелодии “Исфаконий” связано с именем Навои. Общеизвестно, что музыке Навои учится у Хожа Юсуфа Бурхона. Рассуждая о развитии музыкального искусства в Герате, Бабур восторженно пишет о заслугах Бинаи (1453-1512) в области музыки. Бабур и Бинаи встречаются в 1500 г. в Самарканде, где Бинаи исполняет мелодию направления “Наво”, посвящая её Бабуру: “Он написал одну мелодию в направлении наво” [1]. В “Бабур-наме” утверждается, что отец Бинаи Мухаммад Сабз был строителем, поэтому сын выбрал именно такой псевдоним. Как утверждает Бабур, Бинаи был не только хорошим поэтом, но и талантливым композитором. Под

его авторством создано девять новых мелодий в направлении “Рост”. Все указанные творения Бинаи были высоко оценены лично Навои.

Бабур особо отмечает заслуги следующих музыкантов и исполнителей: Хожа Абдулло Марвори, который виртуозно играет на кануне, Кулмухаммада Уди - великолепного мастера-исполнителя на уде и гиджаке, Шайхи Нойи, талантливого мастера-исполнителя на нае, гиджаке, уде, Шохкули, мастерски владеющего гиджаком, Хусайна Уди - одаренного мастера-исполнителя на уде. Кроме них, приводит имена Гулома Шоди, Мир Азу, Пахлавона Мухаммада, также высоко оценивает искусство сладкоголосового Хофиза Хожи, мастера на я Джалолиддина Махмуда, Шоди, играющего на музыкальном инструменте чанг. Сравнивая исполнителей Герата и Самарканда, Бабур указывает на их индивидуальность, подчеркивая, что певцы Герата владеют нежным и сладким голосом, а самаркандские певцы высоким тенором.

В “Бабур-наме” людей искусства Бабур передает под следующими терминами: нағма аҳли или аҳли нағма (музыканты), аҳли соз (играющие на музыкальных инструментах), иногда аҳли зарофат (народ изящества) и беназир эл (бесподобные люди).

Бабур любил музыку, хорошо знал все тонкости музыкального искусства, что четко прослеживается и в его стихах:

Мажлис ичра чанг бирла тортиб овоз, эй пари,

Сабру хушим жузву аврокини барбод айлагил.

(Эй, пери, сведи меня с ума, играя на чанге, и голосом своим)

(“Девон”, газалдан).

Эта газель посвящена девушке, играющей на музыкальном инструменте чанг. В ней приводится имя легендарного исполнителя Барбода (Борбад). Такие бейты встречаются и в других газелях, рубаях и фардах Бабура. В источниках имя Бабура приводится в качестве автора одного из напевов чоргох. Кроме того, имеются сведения о том, что он написал трактат, посвященный музыке “Муסיкий илми”. В других источниках содержится информация о том, что Бабур является автором произведения “Асрори муסיкий”.

Бабур жил в золотой век музыкального искусства Центральной Азии во второй половине XV начале XVI в. Поэтому в “Бабур-наме” с мотивами социальной жизни того периода перекликались сведения из сферы музыкального искусства. Приведенный в мемуарах Бабура материал о музыкальном искусстве и музыкантах можно классифицировать следующим образом: 1) музыкальная среда; 2) музыканты; 3) музыкальные термины; 4) жанры музыки; 5) музыкальные инструменты.

В “Бабур-Наме” приводятся данные о музыкальных жанрах и формах: амал, иш, кор, пешрав, савт, накш, тарона и др. Размышления Бабура в этой области свидетельствуют о его глубоких познаниях в музыке. Амал - эталонный вид цельного произведения, основанного на системе тонов и ритма. В этом значении одинаково использовались персидский термин кор и тюркское слово иш. Упрощенный вид амал называли савт (песня, мелодия). Одну из разновидностей савт называли наки. Если сравнить сведения в “Бабур-наме” и трактаты по музыке, созданные в ту эпоху (например, произведения его современника бухарца Мавлоно Кавкаби), то можно удостовериться в том, что в научно-теоретическом плане они практически не отличаются. Поэтому можно заключить, что Бабур был одним из величайших знатоков музыки своего времени.

В произведениях Бабура также содержится материал о широко распространенном среди народов Востока искусстве маком. Слово маком он употребляет в двух значениях: 1) место, статус, уровень, обстоятельство; 2) разновидность мелодии.

В поэзии Бабура это слово встречается, как отмечалось, в обоих значениях. Например:

Бобур, ул гул кўйида булбул киби топдинг маком,
Бир навое “Рост” кил мундок макоминг борида.

(Бабур от любви к тому цветку нашел себе пристанище, словно соловей, сыграв мелодию “Рост”, пока есть голос)

(“Девон” газалдан)

Бабур обращается и к лирическому жанру, состоящему из рифмованных двустиший - месневи. В одном из его месневи приведены 12 макомов - Сафахон, Наво, Бузург, Ирок, Рохаби, Рост, Зангула, Ушшок, Зерафганд, Бусалик, Хусайний, Хиждоз и 6 видов макомов: Моя, Навруз, Салмак, Гардония, Гувошти, Шахноз.

Как известно, в узбекском устном народном творчестве важную роль играет поэзия. Поэтические произведения, в отличие от образцов классической литературы, написаны, согласно силлабическому размеру, свойственному узбекскому языку, т.е. в целом тюркским языкам. Бабур проанализировал следующие виды народных песен: 1. Песня аргуштак (оргуштак). 2. Песня кушик. 3. Песня туркий. 4. Песня уланг.

1. Песня аргуштак (оргуштак). Это песня, которую исполняли в связке с притоптывающими танцами. Вот как описывает её Бабур в трактате “Аруз”: “Эта песня близка к широко распространенному в тюркской поэзии метрическому размеру рамали мусаммани махзуф. При исполнении песни оргуштак учитывали эту мелодию” [5].

2. Песня кушик. Это народная песня, исполняемая под музыку. В качестве примера Бабур приводит следующий бейт:

Келгил, эй ороми жон, неча тортай интизор,

Килди хажринг нотавон, килди шавкинг бекарор.

(О, красавица, сколько же мне страдать из-за тебя, разлука с тобой обездолила меня, и потерял я покой) [5].

3. Песня туркий. Это узбекская народная песня, соответствующая метрическому размеру рамали мусаммани махзуф. Вот как толкует её Бабур в трактате “Аруз”: “Во времена Султана Хусайна мирзо появился ещё один вид песни. Тюрки посчитали, что ему тоже соответствует данный размер” [5].

4. Песня уланг. Это народная песня из двух бейтов. В трактате “Аруз” Бабур пишет, что эту песню исполняют на свадьбах, добавляя в конце строки “ ёр-ёр”. В книге приведен следующий образец песни:

Кайси чамандан эсиб келди сабо, ёр-ёр,

Ким дамидин тушти ўт жоним аро, ёр-ёр [2].

(Из какого цветника веет, ёр-ёр, чье дыхание разыграло огонь в сердце моём, ёр-ёр?)

В целом Захириддин Мухаммад Бабур в своих произведениях, например в мемуарах “Бабур-наме”, приводит ценные сведения о музыкальном искусстве. Являясь большим любителем искусства, в частности, музыки, Бабур раскрывает своеобразные особенности этого вида искусства и знакомит с его яркими представителями. Приведенные в его трудах ценные сведения о музыкальных жанрах, видах, музыкальных инструментах очень важны для исследователей музыки. В то же время многие использованные в книге музыкальные термины требуют углубленного изучения в аспекте лингвистики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бобур Захириддин Мухаммад. Бобурнома. Т., 2002.
2. Захириддин Мухаммад Бобур энциклопедияси. Т., 2017.
3. Захириддин Мухаммад Бобур. Бабуриды. Библиография / Составитель Рустамхаджаев Ш.Ш. М.: Издательство восточной литературы, 2016.
4. Рахимова З.М. Темурийлар даври илмида мусиканинг санъат турига айланиши // Молодой ученый. 2016. №15.3. - С.11-14.
5. Хасанов С. Бобурнинг “Аруз рисоласи” асари. Т., 1981.

UDK:809.1(045)

Dildora ALIQULOVA,
ToshDO'TAU tayanch doktranti
E-mail:aliqulovadildora92@gmail.com

Turon universiteti, f.f.f.d P.Qurbonov taqrizi asosida

CHARACTERISTICS OF DOMESTIC PROBLEMS IN THE CREATIONS OF A. KADIRII AND F. DUCHENE

Annotation

This article talks about the uniqueness of the domestic theme in the novels of A. Qadiri, the founder of Uzbek novelism, O'tgan kunlar and "Tamilla" by the French writer F. Duchene. The character outlook of the heroes of the work, their experiences on different paths of life are discussed

Key words: Image, hero, composition, style typology, naturalistic image, philosophical-psychological

ХАРАКТЕРИСТИКА БЫТОВЫХ ПРОБЛЕМ В ТВОРЧЕСТВАХ А. КАДИРИИ И Ф. ДЮШЕНА

Аннотация

В данной статье говорится об своеобразии бытовой темы в романах основоположника узбекской новеллы А. Кадири, «Отган Кунлар» и «Тамилла» французского писателя Ф. Дюшена. Обсуждается мировоззрение героев произведения, их переживания на разных жизненных путях

Ключевые слова: Образ, герой, композиция, стилевая типология, натуралистический образ, философско-психологический.

A.QODIRIY VA F.DYUSHEN IJODIDA MAISHIY MUAMMOLARNING O'ZIGA XOSLIGI

Аннотация

Mazkur maqolada o'zbek romonchiligining asoschisi A.Qodiriyning O'tgan kunlar hamda Fransuz yozuvchisi F.Dyushenning "Tamilla" romanlarida maishiy mavzuning o'ziga xosligi haqida so'z boradi. Asar qahramonlarining harakteri dunyoqarashi, hayot yo'llarining turli xil so'qmoqlaridagi kechinmalari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Obraz, qahramon, kompozitsiya, uslub tipologiyasi, naturalistik tasvir, falsafiy-psixologik.

Kirish. Shunday asarlar bo'ladiki, undagi qahramonlar sizning yaqin insoningizdek bo'ladi. U dard chiksa kuyunasiz, xursand bo'lsa suyunasiz va u bilan ma'lum muddat birga yashaysiz. Shunday asarlardan biri bu Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" romani desak mubolag'a bo'lmaydi. Kitobxon "O'tgan kunlar" romanini esga olganda bevosita Kumushbibi deb eslanadi. Bu asar hanuz o'z muxlisini yo'qotgan emas, ilk kunlardanoq xalqning yuragiga kirib borgan, millatimiz qadriyatini dunyo qadar ko'tara olgan asar bo'lib kerib keldi deya olamiz.

Ushbu maqolamizda qiyosiy tahlilga tortmoqchi bo'lgan yana bitta shunday asarlardan biri o'z davrida ma'lum va mashhur bo'la olgan o'zining avditoriyasiga ega bo'lgan Fransuz yozuvchisi Ferdinand Dyushenning "Tamilla" romanidir. Tamilla romani ham 1926 yil "O'tgan kunlar" romani bilan bir vaqtda yozilgan bo'lib, qo'lyozma xolidayoq 1921 yil Jazoiring ilk bora e'lon qilingan bosh mukofati Gran Pri siga sazovor bo'lgan[3]. Bundan ko'rinib turibdiki asar realistik tasvirlangan ya'ni Jazoida yashayotgan arab xalqining turmush tarzi arab ayollarining qismati tasvirlangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Asrimiz boshlarida ma'rifat nuri bilan ijtimoiy hayotni yangilash niyatida maydonga chiqqan jadid bobolarimiz ham ayollar haq-huquqi masalasini g'oyat dolzarb muammolardan biri sifatida kun tartibiga qo'yan edilar. Bexbudiy, Cho'lpon, Fitrat, Abdulla Qodiriy kabi harakat darg'alarining publisistik chiqishlari, turli badiiy asarlari, amaliy faoliyatlarida ko'pdir. Balki ana shu umumiyat tufaylimi 20-yillarda Tamilla romani o'zbekchaga o'girilib chop etilgan va kitobxonlar o'rtasida nihoyatda shuhrat qozongan bo'lsa ajab emas. Bu ishning boshida Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Zarif Bashariy kabi jadid ziyolilari turgani ham yuqoridagi fikrimizni isbot etadi.

Tamilla romani 20-yillarning ikkinchi yarmida Zarif Bashariy tomonidan tarjima qilingan, adib Abdulla Qodiriy tomonidan tahrir etilgan yetuk asarlardan biridir. Fikrimizni dalili sifatida o'sha yillarda aynan ushbu asar ta'sirida o'zbek oilalarida qizlarga Tamilla ismini qo'yish urf bo'lganligini aytib o'tishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Qodiriy asar qahramoni qilib hokim sinf vakillarini oladi, Dyushen esa arab xotin-qizlarini yarata turib, qahramon tanlashning ijtimoiy mohiyatiga Qodiriyga nisbatan o'zgacha yondoshadi. Shuningdek obraz yaratishda boshqacha yo'ldan boradi. O'tgan kunlarning bosh qahramonlaridan biri Kumush hokim sinf vakillari ichidan tanlab olingan bo'lsa, Dyushenning Tamillasi esa kambag'al va chala dindor oiladan chiqqan qiz tasvir obyektini qilib olinadi.

O'tgan kunlarda Kumush hech kimga o'xshatilmaydi, adib gapni bevosita Kumushdan, undagi sirli muhabbatning tug'ilishidan boshlaydi. Dyushen esa asarni endigina yetilib, muhabbat yoshiga yetgan Tamillani kayfiyatini tabiat tasviri bilan boshlaydi. Asrlar osha shariat va tariqat, din va eski urf odatlar iskanjasida bo'lgan qiz juvonlarni timsoli sifatida tanlangan Tamilla bilan bizni adib quyidagicha tanishtiradi;

Biror soniyadan so'ng nozik, yengil gavgali Tamilla ko'rindi. U badaniga yopishib turgan ko'k gandudasi bilan asta zaytun daraxtiga yaqinlashdi. Uning bilaklari ochiq, qo'lida ayron to'ldirilgan kuvacha bor edi. O'zi yigirman ipdan to'qilgan choriq kiygan oyoq to'piqlari ustida misdan yasalgan og'ir xalqalari yaltiramoqda edi. Yetib kelgach, qo'lidagi kuvachani ehtiyotlan yerga qo'ydi va yerga qaragani holda sekingina qaytib ketdi. Oqili uning orqasidan qarab qoldi.

Bundan ko'rinib turibdiki Tamilla ham nozik tabiatli, iboli va mehnatkash qiz, uni Oqili bir ko'rishdayoq mahliyo

bo'lib qoladi. Asarni keying sahifalarida ko'rishimiz mumkin-ki, Oqili Tamillaga qanchalik mahliyo bo'lgan bo'lsa Tamilla ham uni shunday sevib qoladi.

Tahlil va natijalar. O'tgan kunlar romanining bosh qahramoni Kumushbibini esa Qodiriy bizga shunday tanishtiradi "Qora zulfi, quyiq jingalak kiprik ostida timqora ko'zlar, qop-qora kamon, o'tib ketgan nafis qiyig' qoshlar, to'lg'on oydek g'uborsiz oq yuzi biroz qizilliqg'a aylanganda, kimdandir uyalg'an kabi... shu vaqt ko'rpani qayrib ushlagan oq nozik qo'llari bilan latif burnining o'ng tomonida, tabiatning nihoyatda usta qo'li bilan qo'ndirilg'an qora xolini qashidi va boshini yostiqdandir olib o'turdi. Sharq rupoh atlas ko'ynakning ustidan uning o'rtgacha ko'kragi biroz ko'tarilib turmoqda edi. Turib o'lturgach boshini bir silkitdi-da, ijirg'anib qo'ydi. Silkinish orqasida uning yuzini to'zg'igan soch tilalari o'rab olib jonso'z bir suratga kirgizdi. Bu qiz suratida ko'ringan malak qutidorning qizi - Kumushbibini edi". [7] Kitobxon romanni ilk bora o'qiyotganda Kumushning bu psixologik tasvirlarida g'oyibona ishq tamini his etadi. Kumushbibini go'zallik va xayvo bobida qanchalik noyib bo'lsa, aql-idrok bobida ham shu qadar noyobdir. U mukammal darajada savodli hamdir. Undagi bu jihatni "Qamoq" faslida ya'ni otasi va turmush o'rtog'ini tuhmat bilan dor ostiga eltganlarida yaqqol ko'rinadi. "Kumush kamdan-kam ayollar xotirjam qabul qiladigan kundosh masalasida ham oqilona yo'l tuta biladi. o'z zavjasini ota-ona oldidagi majmuriyati, qolaversa, islom shariat qoidalaridan o'z istaklarini ustun qo'yolmaydi" deya ta'kidlaydi professor U.Jo'raqulov. Kumush Toshkentga qaynotasini uyiga kelgandan keyin kundoshi bilan ro'baro kelib, uning ham tashqi ta'sirlar ostida xulq-atvorida jizzakilik alomatlarini sizila boshlaydi. "Kumushning so'z o'yini" va Kundosh-kundoshdir" fasllarida bu xolatlarni uchratishimiz mumkin.

Endi, romanining boshida berilgan yana bir suhbatga nazar solsak. Ya'ni Otobek, Hamid va Rahmatning suhbatiga. Ular o'rtasidagi suhbat eng nozik mavzu ya'ni oila qurish haqida bo'ladi. Bir zamonda bir makonda yashayotgan bu uch yigitning fikrlashi turlichadir.

Ma'lumki ota-ona istagi bilan turmush qurish o'zbek xalqining azaldan qolgan urf-odatidir. Oila quradigan yigit-qiz bir birlarini yaqin yillargacha nikoh kuni ko'rishgan. Shariat, odat shuni talab qilgan. Rahmatning turmush qurishi ham shu tariqa amalga oshgan. Shu sababli u o'z hayotidan norozi "Uylangan xotining ta'binga muvafiq kelsa, bu juda yaxshi; yo'qsa, bunchalik og'ir gap dunyoda bo'lmas" deydi u. Lekin, xotininga ko'ngli bo'lmasada ba'zi bir razil kishilardek xotin ustiga xotin olmoqqa qarshi. Otobek Rahmatning bu so'zlarini eshitib va ayollarni inson sifatida qadrlaganligi bois ularni gaplarini shunday davom ettiradi; ...oladigan xotiningiz sizga muaffiq bo'lishi barobarida, er ham xoting'a muaffiqtab bo'lsin [7]. Bu so'zlar asar boshidanoq Otobekning insoniy fazilatlarini o'ta yuqori savyada ekanligini ko'rsatadi. Adib Otobekning nikoh va oila borasidagi fikrini yanada ochishni estamaydi, shu so'zlar bilan chegaralanadi. Shuning uchun ham suhbatni qolgan ikki yigitning bahsi bilan yakunlab qo'yadi. Rahmat Otobekka kulimsirab qaradida, Tog'asiga javob berdi. Xotin ko'paytirib ular orasida azoblanishning nima hikmati bo'lsin dedi. Bir xotin bilan muhabbatlik umr kechirmoq, menimcha, eng maq'bul ish. Masalan, ikki xotinning bittasi sizmi? uyingizda har kuni janjal, bir daqiqa tinchlik yo'q.

Seningdek yigitlar uchun, albatta, bitta xotin ham ortiqchalik qiladir, deb kuldi Hamid. - Ko'p xotin orasida azoblanish nima degan so'z? Qamchingdan qon tomsa, yuzta xotin orasida ham rohatlanib tiriklik qilasan. Men bu kungacha ikki xotin o'rtasida janjalga to'yganimcha yo'q, ammo, xotinni uchta qilish o'yim ham yo'q emas [7].

Bu uch persanaj o'rtasida bo'lib o'tgan suhbatdan ko'rinib turibdiki, uch milliy xarakter nish urib, nikoh

masalasidagi uch milliy qarash ifoda topibgina qolmay, asarni keying bosqichlarini ham tahmin qilish mumkin albatta.

Bu ikki asarda ham yana bir to'xtalishimiz kerak bo'lgan maishiy muammolardan biri bu kundoshlik muammasidir. O'tgan kunlarda Kumush va Zaynab, Tamilla romanida esa Tamilla va Mina o'rtasidagi munosabatlarni misol qilib olishimiz mumkin.

Qodiriy ushbu masalaga sharqona yondoshadi, ya'ni kundoshlar o'rtasidagi suhbatlarda sharq ayollariga xos ibo hayoni saqlab qoladi.

Necha yoshga kirdingiz Zaynab opa?

O'n to'qqizg'a, shekilli.

Hali siz bola ekansiz, - dedi Kumush.

Siz nechiga kerdingiz?

Meni so'ramang, men endi qarib qoldim...

Hali yoshga o'xshaysiz-ku.

Necha yoshga kirgan deb o'ylaysiz?

Zaynab Kumushning to'lib yetmagan gavdasiga va o'n olti yoshlar chamaliq g'ubor tegmagan husniga hayron bo'lib, mulohazasini aytishdan ko'rqdi. Zaynabka qolsa, ehtimolki, Kumush o'zidan ham yosh chiqar edi.

Men qayoqdan bilay...

Yigirmaga kirdim.

Mendan bir yosh katta ekansiz.

Sizdan, albatta kattaman, dedi Kumush.

Suhbatdan ko'rinib turibdiki-kumush va Zaynab endi ko'rishgan kezarlarida opa singildek bir birlari bilan enoq bo'lishadi. Oradan o'n-o'nbeshtan kun o'tib Zaynabni yuragiga g'ulg'ula tusha boshlaydi, Otobekni Kumushdan qizg'anib, rashk olavida yona boshlaydi. Bu holatdan Kumushning ichiga xovotir tusha boshlaydi, keyingi kunlarini qaynotasi uyida tasavvur eta olmaydi. Zaynabni savodsizligi va hissiyotga beriluvchiligi tufayli asar so'ngida Kumush qo'rqan ish sodir bo'ladi ya'ni Zaynab kumushni zaxarlab o'ldiradi. Miyoridan oshgan rashk Zaynabni aqldan ozdiradi. Zaynabni azaliy orzusidan batamom mosuvo qiladi, ya'ni Otobek tomonidan taloq qilinadi va uydan xaydaladi. Yozuvchi bu yerda meyoridan oshgan rashk insonlarning boshiga balo olib kelishi haqida ogohlantirib o'tmoqda.

Endi aynan shu muammo yuzasida Tamilla romaniga to'xtaladigan bo'lsan, Tamilla va Mina o'rtasidagi birgina suhbatga nazar solsak:

...Diya dimani biraman lekin, bir shart bilan

Tamilla qizardi, yerga qaradi, yana so'zida davom etdi:

Bugun o'z navbatingni menga berish sharti bilan...

Mina javob bermadi. Tamilla ko'zini ko'tarib unga qaradi.

Xozirgina shodlik bilan nurlanib turgan Minaning yuzini qorong'ulik bosdi. Yumilgan lablari hayajon bilan uchdi, yana juqurlasha boshlagan ko'zlari uzoq-uzoqlarga qarab qoldi.

O! mana bularni ham o!

Mina ko'nmaganini bildirib bosh chayqadi. Uning lablari hali ham yumilgan, ko'zlari uzoq-uzoqlarga boqqan edi.

Tamilla sandiqdan boshqa narsalarni ham oldi.

Qara, mana bular qanday yaxshi bularni ham o!

Minaning vujudini qaltiroq bosdi. Ko'zlari ilgaringiday, odatdagiday yolqinlana boshladi, og'zi ochildi.

Yo'q opa bo'lmaydi! - dedi. - Men lazzatlanish navbatimni sotmayman!

Mina diya dima bilan boshqa ziyarat asboblarni gilam ustiga qo'yib, o'rnidan turdi [169].

Xulosa va takliflar. Kundoshlar o'rtasidagi suhbatdan ko'rinib turibdiki Qodir va Dyushenning yozish uslubi farq qiladi. Qodiriyda milliylik o'ziga xoslik ibo hayo bor. Dyushenning yozish uslubida esa ovropacha qarash bor nazarimizda. Biz ushbu maqolada asarlarda birilgan maishiy

muammolarni tahlil qilishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'ygan edik. Asarlarda yuqorida tilga olingan nomlardan tashqari qator epizodik tarzda namoyon bo'lgan obrazlarni

ham uchratasiz. Ikkala adib ham o'z davrining muammolarini qoyilmaqom qilib yorita olgan. Ayniqsa xotin-qizlar masalasiga ozgacha urg'u bera olgan deb hisoblaymiz.

ADABIYOTLAR

1. A.Qodiriy. O'tgan kunlar – Toshkent “Navro‘z” 2019.
2. В.А.Маматкосимова. 20\30 йиллар ўзбек марифатпарварлик адабиётида бадий таржиманинг ўрни. 2007
3. Дюшен Фердинанд. Камар. Перевод с французского Н.А.Макшеевой-Ленинград Мысль – 1926
4. Duchene Ferdinand Kamar. Roman d'une femme arabe. Paris, Albin Michel, 1926
5. Жўракулов.У. Қодирий ва роман тафаккури; монография – Тошкент: Нурафшон бусинесс, 2020.
6. Ф.Дюшен. 1997 “Камар” “Тамилла” романлари. Тошкент Маънавият.

UDK:811.111

Aynura AXMEDOVA,
ToshDO'TAU talabasi
E-mail: aynuraaxmedova345@gmail.com

ToshDO'TAU o'qituvchisi S.Abdurahmonova taqrizi asosida

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKNING SOHALAR TERMINOLOGIYASIDA POLISEMIYA HODISASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada polisemiya hodisasi, uning mohiyati, mazkur hodisaning umumadabiy leksikada, sohalar terminologiyasida, xususan, tilshunoslikning zamonaviy sohalarida qo'llanilishi haqida so'z yuritilgan. Zamonaviy lingvistik terminlar o'rtasida ko'p ma'nolilik hodisasining paydo bo'lish sabablari, o'ziga xos xususiyatlari baynalmilal o'zlashma terminlar orqali ochib berilgan, misollar bilan dalillangan.

Kalit so'zlar: Polisemiya, monosemiya, leksika, termin, terminologiya, zamonaviy lingvistik sohalar, shakl, ma'no, o'zlashma, antroposentrik paradigma.

ФЕНОМЕН ПОЛИСЕМИИ В ТЕРМИНОЛОГИИ ОБЛАСТЕЙ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКИ

Аннотация

В данной статье рассматривается явление полисемии, его сущность, использование этого явления в общелитературном лексиконе, в терминологии отраслей, в частности, в современных областях языкознания. Причины явления многозначности современных лингвистических терминов, их особенности раскрываются через международные заимствованные термины и доказываются примерами.

Ключевые слова: Полисемия, моносемия, лексика, термин, терминология, современные лингвистические поля, форма, значение, усвоение, антропоцентрическая парадигма.

THE PHENOMENON OF POLYSEMY IN THE TERMINOLOGY OF THE FIELDS OF MODERN LINGUISTICS

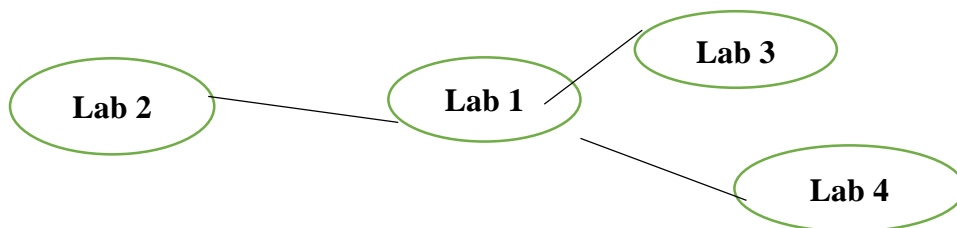
Annotation

This article discusses the phenomenon of polysemy, its essence, the use of this phenomenon in the general literary lexicon, in the terminology of fields, in particular, in the modern fields of linguistics. The causes of the phenomenon of ambiguity among modern linguistic terms, their specific features are revealed through international borrowed terms and proved by examples.

Key words: Polysemy, monosemy, lexicon, term, terminology, modern linguistic fields, form, meaning, acquisition, anthropocentric paradigm.

Kirish. Polisemiya yoki ko'p ma'nolilik leksemaning birdan ortiq, lekin bir-biriga yaqin ma'nolarni anglatishidir. Bunda leksema tarkibida bitta shakl (nomema) va birdan ortiq ma'no (semema) bo'ladi. So'zlar dastlabki yaratilgan paytda yoki o'zlashganda bir ma'noli bo'ladi. Vaqt o'tishi bilan tilning taraqqiyoti natijasida unga yangi, qo'shimcha ma'nolar qo'shilib boraveradi. Polisemiya hodisasining vujudga kelishida tildagi tejamkorlik qonuni va umumiylik prinsipi asosiy sabablardan hisoblanadi. Masalan, lab leksemasi avval

og'iz bo'shlig'ining kirish qismini chegaralab turadiganteri burmasini (Labini burdi) nomlagan bo'lsa, keyinchalik idishning, idish og'zining aylana chetini (Piyolaning labi), suvli sathning qirg'og'ini (Daryoning labi), yerdan baland yassi sathning cheti, chekkasini (Supaning labi) nomlagan. Bu holatda 3 ta yangi ma'no (birinchi ma'nodan tashqari) uchun alohida so'z yaratilmasdan, muayyan umumiyliklar asosida mazkur ma'nolar lab leksemasi bilan ifodalangan. Demak, bu o'rinda 3 ta so'z (leksema) tejalgan.

Polisemem leksemalar tarkibidagi ma'nolararo munosabat (Lab so'zi misolida)[2].

Polisemiya leksemadan tashqari terminlarda ham uchraydigan hodisalardan sanaladi. Aslida terminologiya ham leksikologiyaning alohida, bugungi kunda mustaqil o'rganilayotgan, rivojlanayotgan, taraqqiy etayotgan sohasidir. Termin umumadabiy, umumiste'mol leksikadan farqlanadi. U semantik jihatdan maxsus tushunchalarni ifodalaydigan, ularning har biri o'z ma'nosiga ko'ra unikal bo'lgan, umumadabiy so'zlardan bir ma'noliligi, aniqligi, sistemliligi,

kontekstdan xoliligi va emotsional jihatdan neytralligi bilan ajralib turuvchi so'z yoki so'z birikmasidir.[1] Demak, terminga qo'yiladigan asosiy talablardan bittasi uning monosemantik, ya'ni bir ma'noli bo'lishidir. Shuning uchun ham bugungi kunda lug'atlarda berilayotgan ko'pchilik terminlar bir ma'noli, ya'ni monosemantik. Shuning bilan birgalikda, ayrim sohalarida bitta termin bir nechta ma'noni ifodalashi ham bugungi soha terminologiyasida tabiiy

hodisaga aylanib ulgurdi. Xususan, tilshunoslikda qo'llanuvchi aksentuatsiya o'zlashmasi birgina tilshunoslik sohasining o'zida uchta ma'noni ifodalamoqda. 1. So'z yoki gapdagi ma'lum qismlarni urg'u yordamida ajratish; 2. Tilning urg'u sistemasi; 3. Matnda urg'uni belgilash ma'nolarini ifodalash maqsadida[3]. Shuningdek, shaklan o'xshash bo'lgan ayrim terminlar turli xil sohalar terminlar o'rtasida qo'llanilishi ham uchrab turadi. Masalan, granata termini 1. Portlovchi snaryad; 2. Irg'itiladigan gimnastika asbobi ma'nolarini anglatadi. Ushbu bitta termin boshqa-boshqa bo'lgan harbiy va sport sohalarida teng foydalanilmoqda. Ko'rinib turganidek, polisemiya hodisasi umumadabiy til leksikasida qo'llansa, tilning boyligi, bu she'riyatda, badiiy asar yaratishda so'z o'yinini qo'llashda, badiiy san'atlardan mohirona foydalanishda ijodkorga yordam beradi, asarning emotsional-ekspressivlik ta'sirini kuchaytiradi. Lekin, ko'p ma'nolilik terminlar tizimida qo'llanilishi salbiy hodisalardan hisoblanadi. Chunki bitta termin bitta ma'noni ifodalashi, u emotsional-ekspressivlikdan holi, neytral bo'lishi kerak, deyildi. Aks holda, termin matnda kelar ekan, uning ayni qaysi ma'noda kelayotganini anglashda qiyinchilik tug'dirishi kabi salbiy oqibatlarini keltirib chiqarishi mumkin. Undan tashqari, bitta termin bir nechta ma'nolarni ifodalashidan tashqari, bir nechta bir-biriga o'xshash yoki bir xil terminlar bitta ma'noni ifodalamoqda. Bu ilmiy tilda dubletlar deyiladi, ya'ni ma'nosi bir-biriga teng bo'lgan so'zlar. Buni keltirib chiqaruvchi asosiy sabablardan biri chet tillardan ko'r-ko'rona termin o'zlashtirishdir. Bugungi kunda ayniqsa, ilmiy terminologiyada ruscha-baynalmilal terminlar tilga to'g'ridan to'g'ri, uning muqobili adabiy til leksikasida bor bo'la turib, ya'ni tilning ichki imkoniyatlaridan foydalanilmasdan o'zlashtirilmoqda. Masalan: tasnif-klassifikatsiya kabi. Bu terminologik tizimni qat'iy ravishda tartibga solib turishni taqozo etmoqda. Shu muammolar hisobga olingan holda, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2019-yil 21-oktabrda "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonni imzoladi. Ushbu farmonda o'zbek tilining mamlakatimizda va xalqaro miqyosdagi obro'sini tubdan oshirish, davlat tilining amal qilishi bilan bog'liq muammolarni aniqlash, zamonaviy atamalarining o'zbekona muqobillarini yaratish kabi muammolar o'z aksini topgan va ilmiy asoslangan yangi terminlarni iste'molga kiritish va uni tartibga solish bo'yicha Atamalar komissiyasi tashkil etilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Har bitta tilda polisemiya hodisasi mavjuddir. Til agar rivojlanar, jamiyatda foydalanilar ekan til bilan birgalikda polisemiya ham taraqqiy etib boraveradi. Avvalo, dunyo tilshunosligida ma'no, leksema shakl bilan birgalikda ma'nodan ham iboratligi, shakl va ma'no munosabati, leksemaning ma'nolari o'rtasidagi munosabatlar o'rganila boshlangan. Bu nazariyalar o'zbek tilshunosligiga ham kirib keldi. XX asrda yaratilgan ishlarda tilshunoslikning alohida ma'noshunoslik (semasiologiya) sohasi paydo bo'ldi. Bular Sh. Rahmatullayevning "Sememalarning semalar sostavi va semantik bog'lanish masalalari" va boshqa maqolalarida, I. Qo'chqortoyevning "So'z ma'nosi va uning valentligi" ilmiy ishida, keyinchalik M. Mirtojiyevning "O'zbek semasiologiyasi", M. Hakimovning "Semasiologiya" kabi tadqiqotlarida ko'rinadi. Shuningdek, semantika yoki semasiologiyaga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlarda, monografiyalarda polisemiya yo'l-yo'lakay to'ztab o'tilgan. Sh. Safarovning "Semantika" nomli asarida esa ma'noning, asosan, antroposentrik xususiyatlari ochib berilgan. Ushbu monografiyada ma'no, uning referent nazariyasi, ma'no shakllanishining diskursiv-sinergetik tavsifi, generative semantika, kognitiv semantika, konsept va ma'no munosabati kabi masalalar to'g'risida so'z yuritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. XX asrda paydo bo'lgan antroposentrik paradigmadan mustaqil ajralib chiqqan tilshunoslikning bugungi zamonaviy sohalar ham o'zining so'z boyligiga, terminologik tizimiga ega. Bu sohalar tilshunoslik va boshqa tabiiy yoki ijtimoiy fanlar integratsiyasida paydo bo'lgan yangicha o'ziga xos yo'nalishlardir. Masalan, sotsiologiyada sotsiologiya va tilshunoslikning, psixolingvistika psixologiya va tilshunoslikning, lingvokulturologiya lingvistika va kulturologiyaning o'zaro munosabatidan kelib chiqqan. Bunday sohalar juda ko'p, bugungi kunda, hatto eng yangi sohalar ham paydo bo'lmoqda. Albatta, zamonaviy sohalarning terminologiyasi boshqa sohalar, an'anaviy lingvistik terminlar farqlanadi. O'zbek tilshunosligiga antroposentrik paradigmaning zamonaviy sohalar kirib kelishi bilan uning terminologiyasi ham kirib keldi, ko'pchilik terminlar jadallik bilan to'g'ridan to'g'ri o'zlashdi va tilshunoslik terminologiyasi boyidi. Mana shu tilshunoslik sohalar har biri o'zining alohida tadqiqot obyekti, predmetiga ega bo'lsa ham barchasi bir-biri bilan bog'liq. Bu bog'liq terminlar orasida ham uchraydi, ya'ni bitta termin bir nechta zamonaviy lingvistik sohalar keng qo'llanilmoqda. Xususan, kognitiv tilshunoslik, psixolingvistika, lingvokulturologiya, sotsiologiyada pragmalogiyada kabi sohalar bir xil muomalada bo'lgan konsept xuddi shunday terminlardan biri.

Tahlil va natijalar. Konsept lotincha "tushunmoq", "tasavvur qilmoq" ma'nolarini bildiradi. Termin maqomini olgan bu so'z ingliz tilidan avval rus tiliga, keyin o'zbek tiliga o'zlashgan. Bugungi kunda o'zbek tilida "tushuncha" so'ziga teng deb qaralmoqda. Kognitiv tilshunoslikning asosiy tushunchalaridan biri hisoblanadi. Kognitiv nazariyasiga ko'ra, konsept tafakkur birligi deb qaraladi va u til birliklarining ma'nosi bilan bog'liq holda o'rganiladi. U ko'p bosqichli tafakkur (ong) faoliyati mahsul bo'lib, ma'lum yo'sinlardan o'tgandan so'ng individual shaxsning ichki leksikonidan o'rin oladi, uning idiolekti namunasiga aylanadi. Konsept lingvokulturologiya yo'nalishida endi individ emas, umumiy, jamoaviy tarzda kichadi, ya'ni etnik guruhlar, har bir xalq, millat turmush tarzi, yashash ehtiyoji asosidagi ma'lum lisoniy madaniyatning o'ziga xos idrok etiladigan belgisidir. Psixolingvistlar ta'biricha esa konsept insonning bilish va muloqot faoliyatida harakatga keladigan idrokiy kognitiv tuzilma bo'lib, inson ruhiyatining qonuniyatlariga bo'ysunadi va shu jihatdan ma'no hodisasidan farq qiladi. Ko'rinib turganidek, har qaysi soha bitta tushunchani o'zining tadqiqot obyekti ko'ra o'rganadi. Kognitiv tilshunoslar konseptni tafakkur, onga bog'lasa, lingvokulturologlar madaniyatga, madaniy onga, psixolingvistlar esa uni ruhiyatga bog'lashadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, terminologiya leksikologiyadan ajralib chiqqan mustaqil sohasi hisoblansa ham, u umumadabiy leksika bilan chambarchas bog'liq. Vaqt o'tishi bilan umumiste'moldagi so'z terminga, termin umumiste'mol so'zga aylanishi mumkin. Ko'rib o'tganimizdek, adabiy leksikaga xos shakliy, ma'noviy hodisalar ham ilmiy leksika – terminlarga notanish emas. Polisemiya tashqari terminlar o'rtasida omonimiya, sinonimiya, partonimiya, graduonimiya, giponimiya kabi hodisalar ham ko'p uchraydi. Bu aslida terminlarga xos salbiy xususiyatlardir. Lekin sohalar o'zaro chambarchas bog'liqligi, terminlarning sababsiz yoki muqobili qidirilmasdan to'g'ridan to'g'ri o'zlashishi va boshqa sabablar terminologiya tizimini o'z qonuniyatlari asosida tartibga solib turishni qiyinlashtiradi. Shu sababli bugungi kunda jadallik bilan kirib kelayotgan terminlarni tartibga solish, avval uning muqobilini adabiy tildan qidirish, agar muqobili yo'q bo'lsa, uni tilning ichki imkoniyatlaridan foydalanib yarim kalkalash imkoniyatlari mavjud bo'lsa, bundan foydalanish va shuningdek, terminlarni til qonuniyatlariga muvofiq ravishda tizimli tartibga keltiruvchi terminologik izohli lug'atlarni yaratish lozim.

ADABIYOTLAR

1. Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi. – Toshkent, 2019. – B. 4
2. Hakimova M. Semasiologiya. – Toshkent, 2008. – B. 49,50.
3. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: Fan, 2002. – B. 24.
4. Mirtojiev M. O'zbek tili semasiologiyasi. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2010.
5. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Toshkent: Sangzor, 2006
6. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent, 2008
7. Safarov Sh. Semantika. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2013. – B. 183, 268.
8. Usmonova Sh va boshq. Sotsiolingvistika. – Toshkent, 2014
9. Usmonova Sh. Psixolingvistika. – Toshkent, 2014
10. Xolmanova Z. Kompyuter lingvistikasi. – Toshkent, 2020
11. Xudoyberganova D. Lingvokulturologiya terminlarining qisqacha izohli lug'ati. – Toshkent: Turon zamin ziyo, 2015
12. Xudoyberganova D. Matnning antroposentrik tadqiqi. – Toshkent: Fan, 2013

UDK: 81'38:81'373

Salima BABAeva,

National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek Associate professor of the Department of Translation theory and Comparative linguistics, candidate of philological Sciences

E-mail: salimahon71@gmail.com

Kamola ORIPOVA,

National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek MD student of Translation theory and Comparative linguistics

E-mail: oripovak08@gmail.com

Reviewer M.A.Soliyeva Candidate of philological Sciences, docent

STILISTIKA VA PRAGMATIKANING BIRLASHUVI FRAZEOLOGIZMLARNING PRAGMATIK JIHATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada frazeologizmlarning pragmatik jihatlari stilistika va pragmatikaning kesishishi doirasida ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, frazeologizmlarning pragmatik o'lchovlarga qanday hissa qo'shishini o'rganadi va ularning nutqdagi stilistik hodisalariga bo'lgan ta'sirini o'rganiladi. Nazariy va empirik tadqiqotlar orqali tadqiqot frazeologizmlardan foydalanishda lingvistik shakl va pragmatik funktsiya o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ochishga qaratilgan. Natijalar frazeologizmlarning ijtimoiy ma'noni yetkazib bera olishi va muloqotda qo'llaniladigan pragmatik nutq strategiyalarini shakllantirishdagi roli to'g'risida qimmatli tushunchalarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: Pragmatika, hazil, sarkazm, ironiya, giperbola, tautologiya, evfemizmlar, metafora, deysis, pragmatistika, frazeologizm.

ПЕРЕСЕЧЕНИЕ СТИЛИСТИКИ И ПРАГМАТИКИ ПРАГМАТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ.

Аннотация

В этой статье рассматриваются прагматические аспекты фразеологизмов в контексте пересечения стилистики и прагматики. В ней исследуется, как фразеологизмы вносят вклад в прагматические аспекты использования языка, и исследуется их влияние на стилистический выбор в дискурсе. Посредством теоретического и эмпирического исследования исследование направлено на раскрытие сложной взаимосвязи между языковой формой и прагматической функцией при использовании фразеологизмов. Полученные результаты дают ценную информацию о роли фразеологизмов в передаче социального значения и формировании прагматических дискурсивных стратегий, используемых в коммуникации.

Ключевые слова: Прагматика, юмор, сарказм, ирония, гипербола, тавтология, эвфемизмы, метафора, дейксис, прагматистика, фразеологизм.

AN INTERSECTION OF STYLISTICS AND PRAGMATICS. PRAGMATIC ASPECTS OF PHRASEOLOGISMS.

Annotation

This article examines the pragmatic aspects of phraseologisms within the context of an intersection between stylistics and pragmatics. It explores how phraseologisms contribute to the pragmatic dimensions of language use and investigates their impact on stylistic choices in discourse. Through a theoretical and empirical investigation, the study aims to unravel the intricate relationship between linguistic form and pragmatic function in the use of phraseologisms. The findings offer valuable insights into the role of phraseologisms in conveying social meaning and shaping the pragmatic discourse strategies employed in communication.

Key words: Pragmatics, humor, sarcasm, irony, hyperbole, tautology, euphemisms, metaphor, deixis, pragma-stylistic, phraseologism.

Introduction. It is known that stylistics and pragmatics are interdisciplinary parts of linguistics. According to some scientists they are not related with each other however others disagree with this suggestion. So, what is stylistics? What is the role of stylistics in pragmatics? And what is pragma stylistics?

Stylistics is a field of general linguistics concerned with the analysis of two distinct goals, which are:

a) Stylistics is the study of language's particular media, sometimes known as stylistic devices or expressive methods.

b) Stylistics is the study of writings that are characterized by the pragmatic component of communication and are called functional styles of language.

"Stylistics is a branch of linguistics, which studies the principles and results of the choice and usage of lexical, grammatical, phonetic and other language means with the aim

of transmitting of ideas and emotions in different communication settings"[1].

Pragmatics is a discipline of linguistics that investigates what a speaker conveys and what a listener infers based on a variety of factors such as the situational context, the speaker's state of mind, the preceding conversation, and others. [2]

Pragmatics is used in language learning, where teachers have to teach not just the literal meanings of words and phrases, but their contextualized and culturally-relevant meanings to help improve the learners' capacity to meaningfully comprehend the new language [3].

Research Methodology. The research will employ a mixed-method approach, integrating qualitative and quantitative techniques. Qualitative analysis will involve the examination of phraseologisms from various sources to identify pragmatic and stylistic elements. Additionally, a

comparative analysis of different types of phraseologisms will be conducted to unveil patterns and variations in their pragmatic and stylistic features.

Stylistic devices as an example for pragmatics:

Irony:

Irony is a rhetorical tactic in which the apparent meaning of a situation or remark does not correspond to the underlying meaning. Irony is the contradiction between appearance or anticipation and reality:

"You're a great driver! You should get an award!"

(When driving poorly)

Metaphor:

A metaphor is a figure of speech that represents an item or process in an incorrect manner yet aids in the explanation or comparison of a concept. In other terms, a metaphor is the use of one object to depict another. A metaphor is a form of speech that explicitly compares one item to another without using the terms "like" or "as."

Time is money.

You are the light in my life.

Deixis:

Deixis, a linguistic concept derived from the Greek word for "indicating," describes how language users use context to figure out the meaning of certain words or expressions. It allows language users to direct attention to certain things, locations, or times inside a speech situation (such as this, that, these, those, now, then, here).

Here is where we will stay tonight.

Euphemisms:

Euphemism is a polite term that replaces unpleasant or harsh words or phrases. In a nutshell, euphemism lessens the brutality of a certain word or phrase. It substitutes unpleasant terms and is widely used in everyday discourse.

Before I go — Before I die

Born sleeping – Baby born dead

Hyperbole:

Hyperbole is a figure of speech and literary style that uses purposeful exaggeration to produce a stronger impression. Hyperbole is frequently a blatantly overblown or exaggerated remark or statement used to emphasize without the objective of being literally factual.

I Love you to the moon and back.

I'm dying of thirst.

Pragmatics in jokes and humor:

By using pragmatics, jokes could be more appealing and interesting, sharing deep meaning. For example:

Customer: Is this good for wasps?

Shop assistant: No it kills them.

In this linguistics joke, it is known that people are sharing another meaning by using different words in a special way.

Silence:

Silence is a valuable form of communication that can be interpreted differently according on the culture and language utilized. The communicative silence serves multifunction, and it has a contextual and cultural dependency. This kind of silence is called "eloquent silence" as it is an "active means chosen by the speaker to convey his or her message"[4].

Tautology:

Tautology is the act of defining or explaining something using the same terms in different context.

She always arrived on time and punctual.

Sarcasm

When a speaker is being sarcastic, they say something other than what they genuinely intend. Sarcasm is the lowest form of wit, but the highest form of intelligence[5] (Oscar Wilde). This is one of the most examples of sarcasm in everyday situations:

"-It is raining outside

-Oh, yeah! What a beautiful day to have a match!"

This sarcasm is mostly used in order to emphasize how bad a situation really is. Here, pragmatics helps us to understand inner meaning of sarcasm appropriately.

An intersection of stylistics and pragmatics

What is pragma-stylistics?

Pragma stylistics

is stylistics but includes a pragmatic component.

It aims to demonstrate how pragmatics might contribute to the study of literature.

It investigates the application of pragmatic ideas to the understanding of literary works.

Pragma stylistics provides comprehensive explanations for inexplicable events, beyond stylistics and pragmatics alone.

This discipline of stylistics analyzes and interprets texts using linguistic pragmatics concepts.

Pragmatics, stylistics, and pragma-stylistics are all fields within language studies, each with its own focus and approach. Here are the primary differences between them:

PRAGMATICS	STYLISTICS	PRAGMA STYLISTICS
- Pragmatics is the study of language in use and how contextual factors influence the interpretation of meaning. It examines how language is used in social contexts to achieve specific communicative goals.	- Stylistics is the study of the ways in which language is used to create specific effects or impressions. It focuses on the analysis of linguistic choices and their impact on the overall style of a text.	- Pragma-stylistics explores the intersection of language use in context with the stylistic choices made by speakers or writers to achieve specific communicative purposes.
- It focuses on the relationship between language and its users, including aspects such as speech acts, implicature, presupposition, and the cooperative principle.	- It examines features such as word choice, sentence structure, figurative language, rhythm, and sound patterns to uncover the stylistic elements within a text.	- This approach integrates the study of pragmatic principles with the analysis of stylistic devices and strategies used in discourse, such as politeness strategies, persuasive language, and rhetorical devices.
- Pragmatics is concerned with understanding how language functions in real-life situations and how speakers and listeners infer meaning beyond the literal interpretation of words and sentences.	- Stylistics aims to understand how language can be manipulated to evoke particular emotions, convey nuances of meaning, and create a distinct literary or rhetorical style.	- Pragma-stylistics seeks to understand how pragmatic and stylistic considerations interact and influence the production and interpretation of language in different communicative settings.

Pragmatic aspects of phraseologisms

Phraseologisms, beyond their literal interpretation, often carry nuanced pragmatic meanings that are intricately tied to their context of usage. Below are some examples illustrating the pragmatic meanings of phraseologisms within specific context:

1. "Hit the nail on the head"

Pragmatic Meaning: Expressing Precision or Accuracy

Example: "When David pinpointed the cause of the issue, she really hit the nail on the head."

Russian: Когда Сара точно определила причину проблемы, она действительно попала в точку.

In this example, the phrase "hit the nail on the head" is used to convey the speaker's acknowledgment of someone's accurate assessment or pinpointing of a situation. The pragmatic meaning of this phrase goes beyond its literal interpretation and serves to highlight the precision and correctness of an action or statement.

2. "Go the extra mile"

Pragmatic Meaning: Signifying Extra Effort or Dedication

Example: "He is so kind man, always ready to go extra mile for his family."

In Russian: Я ценю готовность команды сделать все возможное, чтобы обеспечить успех проекта.

In Uzbek: "Jonini berib qilmoq, keragidan ko'prog'ini qilmoq" [6]

It adds a layer of pragmatic implication, emphasizing the team's willingness to put in additional effort for the achievement of a shared goal.

3. "Keep your cards close to your chest"

Pragmatic Meaning: Suggesting Caution or Strategic Secrecy

Example: "His actions are unpredictable - he keeps his cards very close to his chest."

In Uzbek: "tishini kovagida saqlamoq" In Russian: держать что-либо в секрете; держать язык за зубами Here, the phrase "keep your cards close to your chest" is utilized to communicate the pragmatic implication of caution and strategic reticence in revealing information, especially within a competitive or strategic context.

Conclusion. In conclusion, the exploration of the pragmatic aspects of phraseologisms represents a rich intersection of stylistics and pragmatics, shedding light on the multifaceted role of idiomatic expressions in language use. This study underscores the pivotal role of phraseologisms as pragmatic tools that go beyond mere semantic content, offering insights into the intertwined relationship between language form, meaning, and contextual use. Ultimately, understanding the pragmatic dimensions of phraseologisms enhances our grasp of how language acquires depth, expressiveness, and effectiveness in real-world communicative acts, underscoring their vital role in shaping meaning and interaction within diverse linguistic and cultural contexts.

REFERENCES

1. Kunin A.V. A Course on modern English phraseology (Moscow, Vy'sshaya shkola,) - 1996. - P. 65-69.
2. Arnold.I.V. Стилистика современного английского языка. (Moscow) - 1959. - P.14-18.
3. Krivenko B.V. Фразеология и газетная речь. - 1993 - P. 45-49.
4. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. New York: Blackwell. - 2008 - P.461
5. Kecskes I. Context in communication: A cognitive view. Oxford University Press. - 2022.
6. Moghaddam A. S. & Golnaz, C. & Vahideh, A. Z. Eloquent Silence, a Pragmatic Concept in Persian Language. Procedia - Social and Behavioral Sciences 136. - 2014 - P. 250 - 254.
7. Searle J. R. Making the social world: The structure of human civilization. Oxford: Oxford University Press. - 2010 - P.61-89.
8. Yo'ldoshev B. O'zbek tilida frazeologizmlarning uslubiy va pragmatik imkoniyatlari.Samarqand, 2002.-B.26-27.

Shaxlo BAXODIROVA,
Chirchiq davlat Pedagogika universiteti tayanch doktoranti,
E-mail:shaxlo.bakhodirova@mail.ru

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti professori Z.Xolmanova taqrizi asosida

LACUNAS IN THE SMALL WORKS OF ABDULLA QADIRI

Annotation

The purpose of writing the article is to analyze the lacunar means in the text of Abdulla Qadiri's novels, to reveal the characteristics of the individual creative manner of the creator, the skill of using language, the peculiarities of choosing and using words, and the contribution of each language unit to the success of the work. Comparative study of the lacunae in the lexicon of the literary language with the lexicon of the dialects and the determination of the possibilities of the dialect in filling them, the development of norms and criteria for filling the lexical lacunae with dialectisms, the enrichment of the Uzbek literary language and the increase of the expressive possibilities of the literary potential of the dialect words. is to reveal.

Key words: lacuna, dialect, story, feleton, artistic work, literary language.

ЛАКУНЫ В НЕБОЛЬШИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АБДУЛЛЫ КАДИРИ

Аннотация

Целью написания статьи является анализ лакунарных средств в тексте романов Абдуллы Кадири, выявление особенностей индивидуальной творческой манеры создателя, умения пользоваться языком, особенностей выбора и употребления слов, а также вклад каждой языковой единицы в успех работы. Сравнительное изучение лакун лексики литературного языка с лексикой диалектов и определение возможностей диалекта в их заполнении, разработка норм и критериев заполнения лексических лакун диалектизмами, обогащение узбекского языка. литературного языка и повышение выразительных возможностей литературного потенциала диалектных слов.

Ключевые слова: лакуна, диалект, рассказ, фелетон, художественное произведение, литературный язык.

ABDULLA QODIRIY KICHIK ASARLARIDAGI LAKUNALAR

Annotatsiya

Maqolani yozishdan maqsad Abdulla Qodiriy kichik asarlari matnidagi lakunar vositalarni tahlil qilish, ijodkorning individual ijodiy manerasiga xos xususiyatlari, tildan foydalanish mahorati, so'z tanlash va qo'llashdagi o'ziga xosliklari hamda har bir til birligining asar muvaffaqiyatidagi hissasini ochib berishdan iborat. Adabiy til leksikasidagi lakunalarni shevalar leksikasiga qiyosan o'rganish hamda ularni to'ldirishda sheva imkoniyatlarini aniqlash, leksik lakunalarning dialektizmlar bilan to'ldirish me'yorlari va mezonlarini ishlab chiqish, o'zbek adabiy tilining boyishi va ifoda imkoniyatlari oshishida sheva so'zlarining adabiyatlashish imkoniyatlarini ochib berishdan iborat.

Kalit so'zlar: lakuna, dialekt, hikoya, feleto'n, badiiy asar, adabiy til.

Kirish. Mamlakatimizda ilm-fan sohasida erishilgan yutuqlar asosida o'zbek tilshunosligida badiiy asar tilini har taraflama o'rganish hamda tavsiflash bo'yicha ko'plab tadqiqotlar amalga oshirildi. Badiiy so'z ustalarining mahorati lisoniy imkoniyatdan yuqori darajada foydalanishi va o'z imkoniyatlarini namoyon etishi bilan belgilanadi. Zero, "Biz ajdodlarimizning donishmandlik an'analari amal qilib, ularning g'oyalari teran anglagan holda, qat'iy islohotlarni amalga oshirmoqdamiz, mamlakatimizning yangi qiyofasini shakllantirish yo'lidan bormoqdamiz"[4]. Binobarin, "Hozirgi kunda o'zbek tili hayotimizning barcha jabhalarida – davlat va jamiyat boshqaruvi, davlatlararo munosabatlar, ilm-fan, ta'lim-tarbiya, tibbiyot, madaniyat va san'at sohalorida faol qo'llanilmoqda, xalqaro minbarlardan baralla yangramoqda"[5]. Lekin o'zbek tilining leksik tarkibida qo'llanilish jihatidan o'zlashma qatlama oid so'zlar faollashib borayotganligi, ayrim olinma va shevaga xos so'zlarning mos muqobili, ba'zan munosib so'z yasovchi affiksning topilmayotgani badiiy matnlarni, xususan, jadidchilik davri asarlarini lingvistik jihatdan tahlil qilish, tadqiq etish undagi so'zlarning mazmunini anglash va zamonaviy holatda amaliyotga tatbiq etish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Shunday ijodkorlarimizdan biri Abdulla Qodiriy – yorqin, barchaga keng ma'lum shoir va yozuvchi, dramaturg

va publisist, o'zbek adabiyotida roman janri asoschisi, mohir badiiy so'z ustasi. Qodiriyning asarlari o'zbek xalqi hayotini qamrab olgan.

-Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Abdulla Qodiriy asarlari doimiy ravishda o'rganilib kelingan. Lekin kichik asarlari hamon o'rganilishda romanlariga nisbatan biroz orqada qolmoqda. Shu sababdan biz uning kichik asarlaridagi lakunalarni o'rganishga qaror qildik. Lakuna terminiga biroz to'xtalib o'tsak. Ikki leksik tizimni qiyoslash jarayonida paydo bo'lgan lakuna atamasi tilshunoslikda so'nggi yillarda keng qo'llanilayotgan tushunchalardan biriga aylandi[6]. Bugungi kunda lakuna tushunchasi lingvokulturologiya, lingvomamlakatshunoslik, tarjimashunoslik, madaniyatlararo muloqot nazariyasi, madaniyatshunoslikka oid tadqiqotlarda faol qo'llanilmoqda.

Lakuna termini ilk bor kanadalik olimlar J.Vine va J.Darbelnelar tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan. Mazkur olimlar "Fransuz va ingliz tillarini qiyoslash uslubi" nomli kitobida lakunaga ikki til qiyosida aniqlanadigan lisoniy hodisa sifatida quyidagicha tarif bergan: "Bir tildagi so'zning boshqa tilda muqobili topilmagan o'rinlarda lakuna hodisasi voqelanadi"[7]. Ushbu ta'rifdan ham ko'rinib turibdiki, ikki til muqoyasasida aniqlanadigan va tillarning birida muqobili mavjud bo'lmagan tushunchani ifodalash uchun mazkur atama qo'llangan. Lakuna atamasining keyingi davrdagi juz'iy

semantik o'zgarishlarga uchrashiga qaramasdan asl terminologik xususiyatlarini saqlab qolishida ayni shu ta'rif birlamchi asos vazifasini o'tab kelmog'da.

-Tadqiqot metodologiyasi. Bugungi kunda lakunani o'rganish faqat ikki tildagi farqli jihatlarini aniqlashdangina iborat emas balki bir til ichida ham o'rganilmog'da. Adabiy til leksikasining tizimli to'ldirilishi, boyitilishi uchun ham mazkur lingvistik hodisani chuqurroq tadqiq etish maqsadga muvofiq. Tadqiqotchilar o'z ona tillarini o'zga til bilan qiyoslab, leksik sathdagi bo'shliqlarni aniqlashga va ularni bartaraf etishga intilmog'da, shuningdek, tafakkur va tasavvur bilan bog'liq, ongda shakllanadigan yangi tushunchalarning paydo bo'lishini hamda ularning nomlanish jarayonlarini ham obyektiv o'rganishga harakat qilmog'dalar. O'zbek tilshunosligida ham bu boradagi ishlarni jonli amalga oshirish, milliy til tarkibidagi lahja va dialektlarni adabiy til bilan qiyoslash asosida adabiy til leksikasidagi lakunalarni aniqlash, saralash hamda to'ldirish til taraqqiyotini, sofligini, umrboqiyiligini ta'minlashga xizmat qilishi bilan muhimdir.

Shu boisdan biz yetuk jadidchi yozuvchimiz Abdulla Qodiriyning kichik asarlarini o'rganish uchun obyekt sifatida tanlab oldik va asardagi shevaga oid so'zlarni saralash orqali lakunar birliklarni qisman jamlashga harakat qildik.

-Tahlil va natijalar. Dastlabki tahlil uchun kichik asari sifatida "Baxtsiz kuyov" to'rtinchi parda dramasidan boshladik: "Uchunchi pardadagi sahnaning ayni, faqat kelinlarining uyidek dorpo'shlar osilinur va taxtmonning ustidan kirpo'sh osilinur, tokchalarga har xil asboblur qo'yilur, to'rg'a ko'rpacha solingan, ustida Rahima xalqqa qarab do'ppi tikub o'tirar"[1. 36-b]. Birgina shu jumlaning o'zida uchta shevaga oid so'zni uchratishimiz mumkin. Gapning mazmunidan ko'rinib turibdiki, bu yerda o'zbek xonadonlarida bo'ladigan narsa buyumlarga oid predmetlar tilga olingan. Dorpo'sh uy ichida kiyimlar osib qo'yish uchun tortilgan arqon bo'lib odatda yangi kelin kelgan uyga shunday arqonlar tortilib kelinning sepidadagi kiyimlar osib chiqiladi ya'ni kelgan mehmonlar yangi kelinning sepini bemalol tomosha qilishi uchun. Taxtmon esa yuklar yoki ko'rpalar taxlanadigan maxsus joy. O'zbek xonadonlarida tartib bo'lishi uchun har bir detalga alohida ahamiyat berilib kelingan. Kirpo'shni odatda taxtmonga yig'ilgan ko'rpalarni ustini yopib qo'yadigan maxsus jild deyish mumkin. (Kirpo'sh [kir + f. — o'rov, jild; to'sib turuvchi narsa] s. t. Kirpech. Shu vaqt taxtmonga osilgan kirpo'sh o'z-o'zidan qimir-lagandek bo'ldi. A.Qodiriy, "O'tgan kunlar"[11]. Kirpo'shni yopishdan ko'zlangan maqsad yig'ilgan yukni chang va kir bo'lishini oldini olish bo'lgan.

Adibning "Shodmarg" kichik feleto'nidan quyidagi misolni keltirishimiz mumkin. "Juda boy bo'lmasa ham, besh-o'n ming oqchasi, o'n-o'n besh botmon sholikor va bir qo'rasi, yana bular ustiga xatmi qutub ham qilg'an, zamonadan xabardor, musulmonlarning foyda zarariga tushunuvchi edi"[1]. Hozirgi kunda xalq orasida o'rta ma'lumot, oliy ma'lumot deyilganidek, o'sha davrda ma'lumotga ega bo'lish xatmi qutub (Yozuvchi: Xatmi qutub- biror doiradagi maktabni o'qib tugatish) deya yuritilgan. Yozuvchining o'zi bunga izoh berib ketgan: "Lekin ul hushsiz emas edi, balki shodmarg bo'lg'an edi"[1]. Feletonning kulminatsiyasi bo'lgan ushbu jumlada shodmarg so'zini yozuvchi quyidagicha izohlaydi. Shodmarg- shodlik kayfiyatidan o'lmoq. Shodmarg holat ravishi bilan bog'liq so'z. Hozirgi kunda shunday shodmarg ketgan insonlarga nisbatan "rozi bo'lib ketdi", "armonsiz ketdi" kabi iboralar ko'proq qo'llaniladi.

Yozuvchining "Qimmatchilik hasrati" hikoyasida: "Bizdek kambag'al Julqunboylarni, o'zingizni, ham komitetingizdagi ikki yuzmi, uch yuzmi xidmatchilaringizni javobini beringiz-da, hammamizni ovoragarchilikdan ham tamug'likdan qutqaring!"[1] jumlasini olaylik. Yozuvchi

tamug'likdan qutqaring deya o'z holatini tasvirlaydi (Yozuvchi: Tamug'lik-do'zax, bu yerda eng yomon axvol ma'nosida). Yozuvchining so'z qo'llash mahorati shu qadar turli-tuman jilolanadiki, har bir jumlasida bunga amin bo'lamis "Qarzing mingga yetsa, mug'ri musamman yegin". (Mug'ri musamman- gavhar tuxum qiladigan samo qushi; qush go'shtini odatda aslzodalar yeydi, "Kuning yetib qarzga botib ketsang ham obro'ni qo'ldan berma, otdan tushsang ham egardan tushma", deb muallif kinoya qilyapti) [1]. Adib birgina kinoyali ibora bilan asardagi butun boshli holatni ochib bera olgan.

"Bizda askarlik masalasi" hikoyasining quyidagi jumlasida adib o'lchov birliklari ma'nosida qo'llanuvchi forsax so'zidan foydalanadi. "Qurol, kiyim, joy va ovqat hozir bo'lgan holda askar bo'luvdin forsaxlarcha yiroqg'a qochamiz..."[1] Ushbu so'z bugungi kunda qo'llanilmaydi. Sababi bu masofa o'lchov birligidan foydalanilmasligidir, ehtimol. (Farsax-(farsang) taxminan 7-8 km.ga teng masofa o'lchovi).

"Bizda teatru ishining borishi" hikoyasida adib o'z tahlillarini berar ekan- "Teatrlarga xalqimizning bu nazarda qaray boshlovchi shubhasiz teatr asarlarimiz ahsizlar tarafidan bajariluvidadir" [1] jumlasini keltiramiz. Ahsizlar deya yozuvchi chet odamlarni nazarda tutayotganini izohlab keltiradi. Ya'ni shaxslarga nisbatan qo'llangan so'z hisoblanadi. Adib ahsizlar deya gapda teatrlarimizda chetki, aloqasi yo'q insonlarning rol ijro etishi xalqimizning e'tiborini tortadi demog'chidek. Yana shunday bir jumlani keltiramiz: "Boqingiz, muharrirlik g'ururi ila yozilg'an dramalargakim, bunda birisining oldig'i mavzu g'oyat ahamiyatsiz, turmushimizda yo'q, ya'ni fantaziya shaklli bir narsa, ikkinchisining olg'an mavzui ahamiyatli, lekin voqiali tasvir yo'li so'ng daraja buzuq, asardagi qahramonning so'z va ishi xarakteriga nomuvofiq, dialog o'rniga monolog ishlatilgan, monologni talab etgan bir o'rin butun ko'rsatilmagan asar qahramonining ichki siri ochilmay tomoshachilarni qabziyatga yetkurgan va aktlar to'la ko'rsatilmagan uchun ko'b yerlar majhul va hakazo..."[1] Yozuvchining o'zi qabziyat- diqqat bo'lish deya izoh beradi. Hozirgi kunda qabziyat kasallik bilan bog'liq termin sifatida ham qo'llanishi hammamizga ma'lum. Demak, o'sha davrda bu so'zning boshqa ma'nosi ham bo'lganiga asar orqali guvoh bo'lamis.

Adibning "Tilanchilik yoxud yengil kasb" hikoyasida "Insoniyat olaminda eng mazmum va manfur bir ish bo'lsa, ul ham tilanchilik - soyillikdir" [1] jumlasida qo'llangan mazmum so'ziga shunday ta'rif beradi: Mazmum-ayblanilgan, yomonlanilgan. Ya'ni holat bilan bog'liq so'z ya'ni insonlarning holati tasvirlangan.

"Tinch ish" hikoyasidan quyidagi jumlani olaylik: "O'z ahli tarafidan varasatul-anbiyo qatorig'a kiritilgan uchun mertuq-sertuqlarning falon-tuganiga quloq soluvning ham luzumi yo'q edi"[1]. Bu jumlada qo'llangan mertuq-sertuq juft so'ziga yozuvchining o'zi shunday ta'rif beradi: Mertuq-sertuq-o'tmas, yaramas; bu yerda past darajadagi odamlar ma'nosida. Demak, bu so'z o'sha davrdagi past odamlarga nisbatan ta'rif keltirish ma'nosida ishlatilgan. Ya'ni insonlarning ijtimoiy darajasini ko'rsatib bergan. "Ilgari Bolshhevik og'alarning, kimning otini, kimning molini, kimning yerini tortib oluvlarig'a qanday ma'ni berishga ojiz bo'lg'an Oxund domlamiz "Miftohul-jinon" va amsoli kitoblardan istixroj etib: "Zamona oxir bo'lib, qiyomat yaqinlashg'an ekan bu kungi Bolshhevik deganimiz yajuj-majuj, doibatul-arz bo'lur" deb o'ylar edi"[1]. Jumlada qo'llangan istixroj so'zi adibning izohiga ko'ra ilmiy termin hisoblanadi. Istixroj etish-sitata chiqarish, keltirish. Bu termin hozirgi kunda iqtibos keltirish deyiladi.

-Xulosa va takliflar. O'zbek adabiy tilidagi leksikasidagi lakunalarni to'ldirish milliy tilshunoslik uchun

yangilik emas. Leksik bo'shliqlarni lakuna sifatida atash ommalashmagan davrda ham ularni sheva so'zlari bilan to'ldirish til leksikasini boyitish va tartibga solish orqali amalga oshirilgan.

Leksik sahdagi lakunalarni to'ldirishda tilning reprezentativ (kuzatishda berilgan) shakli – nutq jarayoni muhim ahamiyatga ega. Zero, tilning barcha imkoniyatlari va imkonsizligi nutq vaziyatida anglanadi. Shundan kelib chiqib, o'zida barcha nutq ko'rinishlarini mujassamlashtira oluvchi badiiy asarlarni, Abdulla Qodiriy asarlarini tahlil qilish orqali til ichidagi lakunalarning to'ldirilishi, xususan, bu borada

dialektizmlarning ahamiyati xususida yetarlicha tajriba to'plash mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Abdulla Qodiriyning kichik asarlari tarixiy jarayonni o'zida birlashtirib juda go'zal badiiyatni yaratgan. Bu asarlarni o'qigan har bir kitobxon o'ziga nafaqat estetik zavq, balki tariximiz, qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz va eng muhimi, o'tmishimizning eng qiyin damlarini o'zining qalbi ila his etadi. Abdulla Qodiriy romanlarining qiymati va qadri qanchalar bebaho va durdona bo'lsa, uning kichik asarlari ham shunchalik badiiy ahamiyati va lingvistik jihatlari bilan muhim ahamiyat kasb etuvchi asarlarimiz bo'lib qoladi.

ADABIYOTLAR

1. Abdulla Qodiriy "Diyori bakr" kichik asarlar to'plami. "Yangi asr avlodi", 2007-y.
2. Abdurazzoqov Eldor "Abdulla Qodiriy romanlari tilining o'ziga xos xususiyatlari", nom.diss., T., 2023 y.
3. Bykova G.V. Rus tilining leksik lakunarligi fenomenologiyasi. Blagoveshchensk, 2001 yil.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqi / Xalq so'zi. – Toshkent, 2017. – № 196 (6860).
5. uza.uz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2019-yil 4-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasining "Davlat tili haqida"gi Qonuni qabul qilinganining o'ttiz yilligini keng nishonlash to'g'risida"gi PQ-4479-son Qarori.
6. Xolmonova Z., Saidahmedova O., Nurillayeva O. Lingvokulturologiyaga oid tushunchalar tadqiqi /monografiya/. – T.: NAVRO'Z, 2018. – B. 48.
7. Vinay J., Darbelnet J. Stylistique comparee du fraicais et de l'anglais. – Paris: 1958. P.10
8. Ҳасанов.А Ўзбек адабий тилидаги лексик лакуналарнинг диалектал асослари.Филол.фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс.– Тошкент, 2021. – 148 б.
9. Вахитова Т. Лексические лакуны как фрагмент национальной языковой картины мира (на материале казахского и русского языков).- ... дисс. автореф. Уфа, 2019. -26 с.
10. Толипова Д. Лексические лакуны в узбекском и русском языках. дисс. ... (PhD). филол. наук. – Т,2023.-133 с.
11. Ўзбек тилинингизохли луғати 2- том" Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2007 й.

Rano BEGMATOVA,
O'zDJTU dotsenti, f.f.n
E-mail: rano@rambler.ru

O'zDJTU dotsenti, f.f.n L.Xaliyarov taqrizi asosida

THEORETICAL ASPECTS OF THE COOPERATION PRINCIPLE IN LINGUISTICS

Annotation

This article studies theoretical views on the process of cooperation in linguistics. There is an important basis for the desire to cooperate, where humility, self-control and abstention from negativity are important. Cooperation, as a means of achieving common goals, is aimed at achieving a balance in conversation, and in intercultural communication it is achieved only if the interlocutors have similar values and communication is free from manipulative factors. The way to achieve cooperation is mutual positivism, that is, interaction based on positive.

Key words: Modern linguistics, cooperation, intercultural communication, cooperation.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИНЦИПА СОТРУДНИЧЕСТВА В ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

В данной статье изучаются теоретические взгляды на процесс сотрудничества в языкознании. Существует важная основа для стремления к сотрудничеству, где важны смирение, самообладание и воздержание от негатива. Сотрудничество, являющееся одним из способов достижения общих целей, направлено на обеспечение баланса в разговоре, а в межкультурном общении оно достигается только в том случае, если собеседники имеют схожие ценности, а общение свободно от манипулятивных факторов. Способ достижения сотрудничества – взаимный позитивизм, то есть взаимодействие, построенное на позитиве.

Ключевые слова: Современное языкознание, сотрудничество, межкультурная коммуникация, кооперация.

TILSHUNOSLIKDA KOOPERATSIYA TAMOYILIGA DOIR NAZARIY QARASHLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada tilshunoslikda kooperatsiya jarayoniga bo'lgan nazariy qarashlar o'rganilgan. Bunda kooperatsiyani maqsad qilishning muhim fundamenti mavjud bo'lib, bunda kamtarlik, o'zini tuta bilish va negativ fikrlashdan tiyilish muhimdir. Umumiy maqsadlarga erishish yo'llaridan biri sanalgan kooperatsiya suhbatda muvozanatni ta'minlashga yo'naltirilgan bo'lib, madaniyatlararo muloqotda unga suhbatdoshlarning qadriyatlarini o'xshash, muloqot esa manipulyativ faktordan holi bo'lsagina erishiladi. Kooperatsiyaga erishishning yo'li o'zaro pozitivizm, ya'ni ijobiyat ustiga qurilgan interaktsiyadir.

Kalit so'zlar: Zamonaviy tilshunoslik, kooperatsiya, madaniyatlararo muloqot, hamkorlik.

Kirish. Bugungi kunda zamonaviy tilshunoslik fanlararo yondashuvlarni va bir qancha ilmiy sohalardagi materiallar hamda nazariyalarni qamrab oldi. Kognitiv tilshunoslik va lingvomadaniyathunoslik kabi sohalarning mazkur yondashuvlar bilan bir qatorda rivojlanishi jahon hamjamiyati uchun yangi dolzarb muammolarni keltirib chiqardi. Shu bois ob'ektiv voqelikning lingvistik tavsifi ekstralingvistik bilimlar bilan sezilarli darajada to'ldirildi, xususan, olimlarga turli xil lingvomadaniyatlarda insonlarning muloqoti va munosabatlarini yaxshiroq tushunishni ta'minlaydigan yangi xulosalar berilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xorvat olimasi Snejana Kordichning ilmiy qarashlari asosida [3], implikatsiyalar nazariyasi tilning pragmatik jihatlarini tushinishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu nazariya, til strukturasi va grammatikasidan tashqari, tilning ishlatilishi va ma'noning kontekstual shakllanishiga qaratilgan. S.Kordichning fikricha, implikatsiyalar nazariyasi orqali pragmatika, ya'ni tilning ishlatilish "kuchi" va uning muloqotdagi roli kengroq qamrovdagi tushuniladi. Demak, implikatsiyalar nazariyasiga ko'ra, muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi implisit (ya'ni, ochiqchasiga aytilmagan) ma'nolarni anglash va shakllantirish mexanizmlari muloqot samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Shuningdek, S.Kordich semantika va pragmatika orasidagi farqlarni ta'kidlaydi. Uning tadqiqotida semantika

so'zlar va iboralarning ma'nosiga qaratilgan bo'lsa, pragmatika tilning "kuchi"ga, ya'ni uning muloqotdagi ishlatilishi va ta'sir kuchiga e'tibor beriladi. Bu ikki paradigma orasidagi farq tilni tahlil qilishda muhimdir, chunki har ikkala yo'nalish tilning turli jihatlarini yoritadi: semantika tilning ma'nosini va strukturasi o'rgansa, pragmatika tilning ijtimoiy va muloqotdagi funksiyalariga diqqatni qaratadi.

Muloqotning samarali va maqsadga muvofiq kechishi, jumladan uning konstruktiv yoki destruktiv yo'nalishi, ko'p jihatdan kooperatsiyaga bo'lgan munosabatga bog'liq. "Kooperatsiya" so'zi lotin tilining "cooperatio" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "birgalikda ishlash" yoki "hamkorlik" ma'nosini anglatadi. Lotin tilidagi "co-" prefiksi "birga", "ham" degan ma'noni bildiradi va "operatio" so'zi "ishlash", "amal qilish" ma'nosini ifoda etadi. Ushbu so'z XVI asrdagi qo'l yozmalarda keltirilishining guvohi bo'lamiz. Kooperatsiya tushunchasi muloqot jarayonida ijobiy muhitni yaratish, maqsadlarga erishishni tezlashtirish, potensial agressiyani kamaytirish va mumkin bo'lgan ziddiyatlarning oldini olish kabi muhim vazifalarni bajargan holda, o'zaro hurmat va taktik harakatlarning strategik muhimligini ta'kidlaydi.

Rus tilida ham "birlashuv" so'zi "kooperatsiya" tarzida qo'llanilib hamkorlikni anglatadi. "Kooperativ aloqalar" va "kooperativ munosabatlar" qo'shma so'zlari ham iste'molda mavjud. Katta nemis-rus tili lug'atida kooperatsiya iqtisodiyotga tegishli atama ekanligi qayd etilib, hamkorlik

asosida ishlab chiqarish turi ko'zda tutiladi. Iqtisodiyotda birlashmaning 5 turi mavjud bo'lib, bularga marketing, kredit, xizmat ko'rsatish birlashmalari va boshqalar kiradi. Aytish mumkinki, kooperatsiya termini, asosan, siyosatshunoslik va iqtisodiyotda ko'p qo'llaniladigan, siyosatda birlashuv birikuv deya tushunilsa, iqtisodiyotda birlashma atamasini ifodalaydi. Shuningdek, oxirgi paytlarda ta'lim sohasida kooperativ ta'lim tushunchasi qo'llanilib, u maktab kollektivi va ish beruvchilar birlashmasini anglatadi. Ta'kidlash joizki, o'tgan asrda chop etilgan lug'atlarda kooperatsiya lingvistik termin ekanligi haqida xabar uchramaydi. Kooperatsiya hodisasi bir necha fanlarning o'rganilish ob'ekti bo'lib, lingvistikaning o'rganilish ob'ektiga, nazarimizda, "nutq kooperatsiyasi" birikmasi mos tushadi.

Shunday qilib, "kooperatsiya" so'zi bilan bir necha shaxslar yoki guruhlarning umumiy maqsadlar yo'lida birgalikda harakat qilishi ta'kidlanadi. Bu tushuncha iqtisodiyot, ijtimoiy fanlar va boshqa sohalarida keng qo'llanilib, umumiy maqsadga erishish uchun resurslar va kuchlarni birlashtirish zaruratini aks ettiradi. Kooperatsiya, shuningdek, insonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning asosiy shakllaridan biri sifatida, jamiyat rivojlanishining muhim omilidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Tilshunoslikda kooperatsiya, ko'pincha, tilning ijtimoiy aspektlarini o'rganish kontekstida muhim tushuncha sifatida qaraladi. Bu termin tilshunoslar, adabiyotshunoslar, sotsiologiyatlar va boshqa olimlar tomonidan tillarning rivojlanishi, tillararo va til ichidagi ta'sirlanish jarayonlari, shuningdek, tillarning ijtimoiy funksiyalari va ularning jamiyatdagi roli kabi masalalarni o'rganishda ishlatiladi.

Kooperatsiya tushunchasi, ayniqsa, dialoglar va muloqotlarda ishtirok etayotgan sub'ektlarning o'zaro ta'siri va hamkorlik qilishini o'rganishda muhim bo'lib, P.Graysning muloqotdagi kooperatsiya tamoyili va uning maksimalari bilan bog'liq [2]. Shuningdek, kooperatsiya termini tillararo aloqalar, bir tilning boshqa tilga ta'siri, tillarning aralashishi kabi hodisalarni tasvirlashda ham ishlatiladi. Tillar o'rtasidagi kooperatsiya ko'p madaniyatli va ko'p tilli jamiyatlarda alohida ahamiyat kasb etadiki, u turli tillarning o'zaro ta'siri natijasida insonlarning madaniy va ijtimoiy integratsiyasiga xizmat qiladi.

Umuman olganda kooperatsiya tushunchasi tilshunoslikning turli sohalarida, jumladan sotsiologiyat, pragmatika, diskurs tahlili kabi yo'nalishlarda qo'llaniladi.

Konstruktiv muloqot, shubhasiz, jamiyatda hamkorlik va o'zaro anglashuv muhitini mustahkamlashning asosiy omillaridan biridir. Shu munosabat bilan, jamiyatshunos olim A.I. Kreykning kooperatsiyaga oid qarashlari ahamiyatlidir [6], chunki u kooperatsiyani insoniyatning asosiy xususiyati sifatida ta'kidlab, integratsiya, kooperativlik, birlashma, kelishuv, hamdo'stlik va birdamlik kabi atamalarning ma'no jihatdan yaqin ekanligini ko'rsatadi. Kreykning ta'kidlashicha, individuallashtirilgan zamonaviy jamiyatda insonlar faqat o'zaro ma'qullashuv va hamkorlik orqali ruhiy konsensusga erishib, muammolarni hal qilish va umumiy maqsadlarga erishish imkoniyatini topishadi.

Tahlil va natijalar. Muloqotning ushbu konstruktiv yo'nalishini ta'minlashda P.Graysning kooperatsiya tamoyili muhim ahamiyat kasb etadi. Graysning fikricha, muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi samarali hamkorlik va o'zaro tushunish, faqat kooperatsiya tamoyillariga amal qilingan holda erishiladi [2]. Kooperatsiya tamoyillari muloqotni mazmunli, maqsadli va to'siqsiz o'tkazishni kafolatlaydi, natijada har ikki tomon ham mamnunlik va qoniqish hissini tajriba qiladi. Demak, muloqotda kooperatsiyaning ahamiyati beqiyos bo'lib, u muloqotni konstruktiv yo'nalishda rivojlantirishning asosiy shartidir. Mazkur tamoyillarga amal qilgan holda, muloqot ishtirokchilari o'zaro tushunish va

umumiy maqsadlarga erishish yo'lida samarali hamkorligi amalga oshiriladi.

J.Allwood kooperatsiyani insonlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirning bir turi sifatida, aniqroq aytganda, kommunikatsiyaning samarali va ravon kechishini ta'minlovchi asosiy omil sifatida tavsiflaydi [1]. Uning tadqiqot ishida kooperatsiya ratsionallik, me'yoriylik va boshqariluvchi normalar doirasida ko'rib chiqiladi, bu esa konfrontatsiya va tushunmovchiliklarning oldini olishda muhim. Anglashiladiki, J.Allwoodga ko'ra, kooperatsiya maqsadga erishish uchun qo'llaniladigan ratsionallik va logikaning bir ko'rinishidir. Darhaqiqat, agar kommunikatsiya barcha qonun-qoidalarga ko'ra olib borilsa, bunday muloqotni kooperatsiya deb ham atash mumkin.

Shu bilan bir qatorda, N.N. Koshkarova kooperatsiyani ikki tomonlama – til fenomeni va nutq fenomeni sifatida o'rganishni taklif qiladi [5]. Olima kooperatsiyani faqat tilning funksional yoki ma'noli aspektlari doirasida emas, balki nutq vaziyatlari, kommunikativ xatti-harakatlar va madaniyatlararo munosabatlar nuqtai-nazaridan ham o'rganish zarurligini ta'kidlaydi. O'ylashimizcha, kompleks yondashuv kooperatsiyani to'liq tushunish uchun zarur bo'lib, bu yondashuv orqali til vositalarining maqsadga muvofiq qo'llanilishi, ularning adresatga ta'siri, shuningdek, madaniyatlararo muhitda diskursning milliy xususiyatlarini aniqlash mumkin. Chunonchi simbioz ya'ni, pragmatik lingvistik yondashuvga til vositalarining qay maqsadga qo'llanilganligini yuzaga chiqarishda, uning adresatga ta'sirini, sotsiologiyat yondashuviga suhbatdoshlarning kommunikativ xatti-harakatini va nutq vaziyatlarini, madaniyatlararo muhitgina diskursiv milliy tabiatni yuzaga chiqarishga yordam beradi.

Kooperatsiya tushunchasini tahlil qilish jarayonida uning qutblanishi va polyarligi muhim omil sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Ushbu tushuncha, vaqt va makonga bog'liq ravishda turlicha ko'rinishlarga ega bo'lib, bir qutbida konflikt kabi negatív holatlarni, ikkinchi tomonda esa tolerantlik va xushmuomalalik kabi ijobiy holatlarni o'z ichiga oladi. N.N. Koshkarova ta'kidlanganidek, kooperativ diskurs tolerantlik va xushmuomalalikka asoslangan bo'lib, bu ziddiyatlilikning qarama-qarshi qutbidir. Falsafiy, psixologik va lingvistik nuqtai nazardan yoritiladigan tolerantlik aynan lingvistikada xushmuomalalik ko'rinishida uchraydi. Diskursda kooperatsiyaga erishish uchun odatiy hisoblangan til vositalari, qanday vazifani bajarishi kerakligiga ko'ra informativ, analitik va regulativ nutqdan foydalanish yetarli bo'ladi.

Kooperatsiya til va nutq fenomeni sifatida, shuningdek, kommunikativ ta'sir vositasi sifatida ham o'rganiladi. I.O.Kosova boshqa izlanuvchilardan farqli ularoq kooperatsiyani kommunikativ ta'sir vositasi sifatida bayon qiladi [4]. Kooperatsiya kommunikatsiya tarkibida baho vazifasiga ega ekanligi bilan ajralib turganligi sababli u pragmatik kategoriya sanaladi. U turli sohalarida turlicha ko'rinishlarga egadir, biroq umumiy maqsadga erishish uchun rejali va yaxshi tushunilgan hamkorlik sifatida tavsiflanadi. Kooperatsiya, shu tariqa, kommunikatsiyaning bir qismi sifatida, pragmatik kategoriya hisoblanib, baho vazifasini bajaradi.

Ma'lumki, kooperatsiya binarlikni va ko'p o'lchamli, murakkab tushunchani tashkil qiladi, kooperatsiya qutblashuvi esa subkategoriyalarga bo'linadi, bular kooperativlik va nokooperativlik. Bizningcha, kooperatsiya ijtimoiy xodisa bo'lib, o'zaro munosabatlarni boshqaruvchi omil hisoblanadi va nizosiz, muvaffaqiyatli muloqotga ta'sirini o'tkazish bilan o'z hissasini qo'shadi. Har bir nutq aktida suhbat ishtirokchisi kooperatsiya yoki konflikt strategiyasini qo'llashni o'zi hal qiladi. Masalan, kooperativ provokatsiya taktikasi so'zlovchining emotsional holatini izdan chiqarmasligi

maqsadida qo'llaniladi. Zero, kooperatsiya nutq akti konfliktidan farqli ularoq garmonizatsiya, ya'ni uyg'unlashuvni talab qiladi. Demak, biz kooperatsiyani strategiya sifatida ham tushunishimiz mumkin. Chunonchi, kooperatsiya taklif, rozilik, yon berish, ma'qullash, maqto'v va boshqa taktikalardan biri yoki bir nechasidan foydalanish asosida nutq garmonizatsiyasiga erishishga yo'naltirilgan.

Madaniyatlararo hamkorlik jihatidan, kooperatsiya turli madaniyatga mansub shaxslar o'rtasidagi umumiy manfaatlar uchun aniq belgilangan sohalarida amalga oshiriladigan teng huquqli hamkorlikni anglatadi. Bu borada ta'kidlash zarurki, kooperatsiya turli shakllarda namoyon bo'lishi mumkin bo'lgan, lekin har doim hamkorlik va o'zaro tushunishni oshirishga qaratilgan jarayondir. Kooperatsiya madaniyatlararo hamkorlikdan tortib, kommunikativ ta'sirgacha bo'lgan keng ko'lamdagi holatlarda muhim ahamiyat kasb etadi.

Psixologiya va ijtimoiy etika nuqtai-nazaridan, kooperatsiya murakkab ijtimoiy interaktsiya turlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda sheriklar, xususan, monokultur bo'lmagan holatlarda, jamoaviy qabul qilingan qoida va ko'rsatmalar asosida o'zaro muloqot qilishadi. Madaniyatlararo kooperatsiyaning asosida o'zaro ishonch va to'g'rilik kabi tushunchalar yotadi. O'zaro ishonch hamkorlikning samarali kechishi uchun zarur bo'lgan asosiy shartlardan biridir. Bu o'zaro birgalikni taqozo qiladi va ijtimoiy etika normalaridan biri sifatida hamda guruhlar va tashkilotlarning tuzilishi tamoyili sifatida namoyon bo'ladi.

Kooperatsiya, shuningdek, adolatli shartlar va o'zaro manfaatlar asoslangan hamkorlikni taqozo qiladi, uning muvaffaqiyati maqsadlarni muvofiqlashtirish, axborot almashish, o'zaro aloqa va qo'llab-quvvatlash, shuningdek, konstruktiv muammolarni muhokama qilish va ishonchni mustahkamlash orqali ta'minlanadi. Hamkorlik shakli, ishtirokchilarning rivojlanishiga imkon beradigan, sheriklar tomonidan qaror qabul qilish va harakat qilish erkinligini talab qiladigan vaziyatdir.

Madaniyatlararo kooperatsiyada, albatta, hisobga olinishi lozim bo'lgan qirralar mavjud bo'lib, ular ishtirokchilarning madaniy hurmati, qadriyatlarini va an'analarni hurmat qilish bilan bog'liq. Hamkorlik jarayonida madaniy farqlarni e'tiborga olish, har qanday potensial ziddiyatlardan qochish va o'zaro tushunish va hurmatni ilgari surish juda ahamiyatlidir. Shu tariqa, madaniyatlararo kooperatsiya, ijtimoiy etika normalari asosida qurilganda, samarali va barqaror hamkorlikka erishish mumkin.

Har bir muloqot, ayniqsa xorijliklar bilan bo'ladigan munosabatlarada madaniyatlararo tushunish va hurmatni taqozo qiladigan "qizil chiziq"ga amal qilinadi. Bunday chiziq, turli madaniyatlardagi nozik masalalarga, an'analarga va qadriyatlarga hurmat bilan yondashishni o'z ichiga oladi. Masalan, Frau Grayn ta'kidlaganidek, ba'zi madaniyatlarda mentalitet yoki ijtimoiy normalarga tegishli ma'lum so'z yoki iboralardan foydalanishda ehtiyot bo'lish kerak, chunki bu so'zlar noto'g'ri tushunilishi mumkin yoki madaniyatga xos bo'lmagan tarzda qabul qilinishi mumkin.

Kooperatsiyani ta'minlash va uni samarali qilish madaniyatlararo aloqalarda global hamda etnik va xalqaro qadriyatlar tizimidan xabardor bo'lishni taqozo etadi. Bunday bilim madaniyatlararo muloqotda o'zaro tushunishni ta'minlaydi va muvofiqlashtirilgan hamkorlikni yuzaga keltiradi. Shuningdek, kooperatsiyani saqlash iqtisod, siyosat va ijtimoiy hayotimizda muhim o'rin tutadi, chunki u o'zaro hamkorlik va birgalikda ishlash madaniyatini rivojlantiradi. Kooperatsiya mas'uliyat, ochiqlik va fikrlarni kengaytirishga nisbatan ham ochiq bo'lishga asoslangan, bunda simpatiya, do'stonalik, hamdardlik va muhabbat kabi ijobiy munosabatlar

alohida ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, jiddiy egoistik xislatlardan voz kechish va qadriyatlarini yaxshi tomonga o'zgartirish zarur hisoblanadi.

Madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi muhim ahamiyatga ega bo'lib, uning yetishmasligi odatda xalqaro loyihalarning samarasizligiga olib keladi. Shu sababli, madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish uchun trening markazlari va baholash mexanizmlari zarur. Madaniyatlararo muloqot kouchingi ham muhimdir, chunki u madaniyatlar o'rtasidagi ko'priklarni vazifasini bajaradi va o'zaro anglashuv va hamkorlikni mustahkamlaydi.

Madaniyatlararo siyosiy nutqni tadqiq qilgan rus olimasi N.N. Koshkarovning dalolat berishicha, Rossiya prezidenti nutqida kooperativ nutqdan ko'ra destruktiv nutq ustunligini, uning nutqini kooperativ nutq deyishga hali erta ekanligini alohida qayd etadi [5]. Bu borada J. Allwoodning "mukammal kooperatsiya" haqidagi fikrlarini eslash joizdir [1], muallif buni me'yori holat deydi va quyidagicha ta'rif keltiradi: "Mukammal kooperatsiya – bu ikki va undan ortiq ratsional agentlarning: 1. bir maqsadga erishish uchun o'z ixtiyori bilan harakat qilishishi; 2. maqsadga erishish uchun bir-birini etik va kognitiv jihatdan hisobga olishi; 3. bir-birlariga ishonishlari, birinchi va ikkinchi bandlarda keltirilganidek ish tutishlari lozim, agar buning iloji yo'q bo'lsa bir-birlarini ogohlantirishi kerak". Haqiqatdan ham, kooperatsiyaga erishish uchun ikki tomon ham faol kooperatsiya tashabbusini ko'rsatishlari lozim.

J. Allwoodning ta'limotiga ko'ra, kooperatsiya tashabbusining me'yorlari quyidagilardan iboratdir:

- faol mukammal kooperatsiyaga erishish uchun bir maqsad bilan bog'langan agentlar bir-birining etik va kognitiv nuqtai-nazarini hisobga olishi;

- ishonchli mukammal kooperatsiyaga erishish uchun boshqalar agentlarning etik va kognitiv jihatlariga e'tibor qaratib, ularga ishongan holda o'z ixtiyorlari bilan kooperatsiyaga kirishishi.

Bundan kelib chiqadiki, mukammal kooperatsiya ratsional adresat va ratsional adresantni taqozo qiladi. J. Allwoodning yana bir xizmati shundan iboratki, u ratsional kommunikatsiya tushunchasini ham yoritib o'tgan va uni kommunikatsiyaning o'z intensiyasi va maqsadiga ega hamda ixtiyoriy va erkin tashkil etilishidir, deb ta'riflagan. Ratsional kommunikatsiya motivatsiyali, adekvat va kompetentli agentlar tomonidan tashkil etilsa, ushbu jarayon yoqimli, aks holda esa ikki tomon uchun og'riqli kechishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Umuman olganda, kooperatsiya termini o'z universalligi bilan ajralib turadi va madaniy turli-tumanlilikni keltirib chiqaradi. Kooperatsiyani maqsad qilishning muhim fundamenti mavjud bo'lib, bunda kamtarlik, o'zini tuta bilish va negativ fikrlashdan tiyilish muhimdir. Umumiy maqsadlarga erishish yo'llaridan biri sanalgan kooperatsiya suhbatda muvozanatni ta'minlashga yo'naltirilgan bo'lib, madaniyatlararo muloqotda unga suhbatdoshlarning qadriyatlarini o'xshash, muloqot esa manipulyativ faktordan holi bo'lsagina erishiladi. Kooperatsiyaga erishishning yo'li o'zaro pozitivizm, ya'ni ijobiyat ustiga qurilgan interaktsiyadir.

Shunday qilib, kooperatsiya muloqot davomida yoqimli muhitni yuzaga keltiradi, ko'zlangan maqsadga erishishni tezlashtiradi va potensial agressiyani yumshatadi hamda yuz berishi mumkin bo'lgan zoniing oldini olishga yordam beradi. Demak, kooperatsiya tamoyillariga amal qilish bu suhbatdoshiga nisbatan oq ko'ngilli bo'lish, o'zaro hurmatni saqlash va taktik harakat qilishda strategik muhim ahamiyatga egadir.

1. Allwood Jens. "Linguistic communication as action and cooperation : a study in pragmatics." (1976).
2. Grays G.P. Logika i rechevoye obsheniye // Nooye v zarubejnoj lingvistike. Vip. 16. Ligvisticheskaya pragmatika, 1985.
3. Kordic S. Konverzacijske implikature. Suvremena lingvistika 17_31-32 (1991). Zagreb. 87-96c.
4. Kosova I.O. Pragmaticheskiye kategorii kooperatsii i konflikta v rechevoy kommunikatsii // Vestnik VolGU. Seriya 2: Yazikoznaniye. 2006. №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pragmaticheskie-kategorii-kooperatsii-i-konflikta-v-rechevoy-kommunikatsii>
5. Koshkarova N.N. Konfliktniy i koopertivniy tipi russkoyazichnogo diskursa v mejkulturnom politicheskom prostranstve. Yekaterinburg – 2015. 48 str.
6. Kreyk A.I., Xudiyakova N.I., Kooperativnost kak fundamentalniy priznak chelovechestva // Psixologiya, sotsiologiya i pedagogika. 2014. № 6 [Elektronniy resurs]. URL: <https://psychology.snauka.ru/2014/06/3238>

Nilufar DILMURODOVA,
ToshDO'TAU mustaqil tadqiqotchisi, TDIU dotsenti
E-mail: nilu.01@mail.ru

ToshDO'TAU professori, f.f.d. Islom Yoqubov taqrizi asosida

ASAD DILMUROD NASRIDA TARIXIY HAQIQAT VA BADIY TALQIN
Annotatsiya

Maqolada O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi, taniqli adib Asad Dilmurod (1947-2019) nasrida tarixiy haqiqat va badiiy talqin muammosi o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Hikoya, qissa, roman, tarixiy haqiqat, badiiy talqin, poetik mahorat, realistik uslub, xarakter

ИСТОРИЧЕСКАЯ ПРАВДА И ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ В ПРОЗЕ АСАДА ДИЛМУРАДА
Аннотация

В статье исследуется проблема исторической правды и художественного осмысления в прозе известного писателя Асада Дилмурада (1947-2019), заслуженного работника культуры Узбекистана

Ключевые слова: Рассказ, повесть, роман, историческая правда, художественная интерпретация, поэтическое мастерство, реалистический стиль, характер.

HISTORICAL TRUTH AND ARTISTIC INTERPRETATION IN ASAD DILMURAD'S PROSE
Annotation

The article analyzes the problem of historical truth and artistic comprehension in the prose of the famous writer Asad Dilmurod (1947-2019), Honored Worker of Culture of Uzbekistan

Key words: Short story, novel, historical truth, artistic interpretation, poetic skill. Realistic style, character

Kirish. Butun borliq, hayot va insonni ziyrak nigoh bilan keng miqyosda kuzatish, hissiy tafakkur orqali badiiy-falsafiy tahlil chig'irigidan o'tkazish bugungi adabiyotimiz qiyofasini belgilovchi yetakchi xususiyatdir. Badiiy did xilmal bo'lib, ilmiy salohiyat kuchayib borayotgani tufayli bugun hammaga birdek ma'qul va qiziqarli asar yozish iloji yo'q, unaqasi allaqachon o'tmishda qoldi. Boshqacha aytganda, "Ijtimoiy ongning o'sishi, badiiy iste'molchilar saviyasi yuksalishi tufayli endilikda voqealarni qayta hikoya qilib berishni badiiy asar sifatida taqdim etish ko'pchilikni qoniqtirmay qo'ydi. Oldinlari shu xildagi bitiklar badiiy adabiyot sifatida qabul qilinib o'qilar edi. Endilikda voqealarni bo'lganiday bayon etish badiiy adabiyot emas, balki tarixning ishi ekanligi ko'pchilik tomonidan anglab yetildi"[1].

Xalqimizning adabiy-estetik ehtiyojini qondirish yo'lida samarali mehnat qilgan iste'dodli, kamtar va kamsuqum nosirlarimizdan biri – Asad Dilmurod ijodi o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Adib nasrida tarixiy-hayotiy haqiqatlarni badiiy talqin qilish, odam va olam mohiyatini yangicha anglash va idrok etish yetakchilik qiladi. Uning "Kunsuluv", "Qo'ng'iroq", "Narvon", "Xilvat", "Xayol cho'g'lanishi" kabi ko'plab hikoyalari, "SHerdor", "Mul'k", "Girih", "Intiho", "Mezon burji", "Oq ajdar sayyorasi", "Sirli zina" qissalari, "Mahmud Torobiy", "Fano dashtidagi qush", "Pahlavon Muhammad", "Rang va mehvar", "Zarradagi olam" romanlarini zamondosh kitobxonlar hukmiga havola etdi[2]. Mazkur asarlarda goh tarixiy ziddiyatlar, goh reallik va noreal hayot birligi, ya'ni mistik-romantik holatlar, gohida esa o'tkir psixologizm ruhi ustuvorlik qiladi. Bu tasodifiy hol bo'lmay, dadamning aksariyat asarlari ijodiy niyat sifatida tug'ilgan, qaro tunlarni musaffo tonglarga ulab qog'ozga tushirilgan, qayta-qayta pardoziqlangan va nihoyat tandirdan uzilgan nonday o'quvchiga taqdim qilinib, yurak hovuchlab biror jo'yali fikr-mulohaza kutilgan lahzalarning jonli guvohi sifatida menga yaxshi tanish. O'sha qadrdon damlar, yaqin va olis xotiralarni

shuurimda tiklarkanman, dadamning muttasil o'qib-o'rgangani, o'z qalamini tinimsiz charxlagani, kitobxon oldidagi mas'ullik va so'zga sodiqlik hissini ardoqlab, mudom intilish va izlanishda bo'lgani meni hanuz hayratga soladi. Shuurimda uning qiyofasi men hayotliklarida tasavvur qilganimdan ko'ra oddiyroq va o'sha oddiy, beg'araz va beg'uborliklari bilan yanada ulug'vorroq bo'lib qad rostlay boradi...

Asad Dilmurod katta ijodiy o'rganish bosqichini o'tagandan keyingina roman janriga qo'l urdi. Jumladan, uning "Xilvat" hikoyasi va "Mezon burji" qissasida Amir Temur obrazi yaratildi. Istiqloqgacha bo'lgan davrda kitobxonlar qo'lga tekkan "SHerdor"[3] qissasida XVII asr birinchi yarmidagi Samarqand manzaralari, ashtarxoniyalar sulolasi vakili – hokim Abu Karim Boyhoji o'g'li Yalangto'shbiy bahodirning murakkab shaxsi, uning go'zal qizi Mohbonu bilan me'mor yigit Muhammad Avazning iztirobli muhabbati xususida so'z boradi. SHerdor madrasamasjidi go'zallik va ezgulik obidasi, hayot qarama-qarshiliklari va xalq donoligi aks etgan boqiy timsol sifatida talqin qilinadi.

"SHerdor"da Imomqulixon davridagi xalqimiz hayotini ma'rifat g'oyasiga yo'g'irib tasvirlaydi. Qahramonlar tabiiy intilishlarini insoniy ziddiyatlari, ma'naviy komilliklari va cheklanganliklari bilan ifoda etadi. Ularning ko'ngil iqlimlarini nafs masalasiga munosabatlari fonida taftish etadi. Qissadagi koshona ezgulik va nafosatning, shohi ro'molcha va unga naqshlangan tasvirlar esa muhabbatning ramzlari darajasiga ko'tariladi. Ijod ishi va yaratuvchanlik, go'zallik va nafislik, ulug'vorlik va abadiyat barqarorligi haqidagi yetakchi fikrni tasdiqlashga xizmat qiladi. Bu usul keyinchalik "Girih" qissasida qadimiy naqsh - girih majoziy obraz darajasiga ko'tarilishida ham bo'y ko'rsatadi. Nihoyat, "Fano dashtidagi qush" romanida uslubiy belgi sifatida yaxlitlashadi. Muhimi, ularda adib qalbidagi bunyodkorlik zavqi, ezgulik

sog'inchi, nafosat ehtiromi va g'ayrati, ertadan umidvorlik tuyg'ulari, falsafiy mushohadalari mujassamlashgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "MulK", "Girih", "Intiho"[4] qissalarida ham ma'rifat va jaholat o'rtasidagi kurash yaqin o'tmish hayoti misolida badiiy-falsafiy tahlil etiladi. Tarixiy o'tmish va madaniy merosga milliy manfaatlar nuqtai nazaridan qaralib, zo'ravonlikning har qanday ko'rinishi johillik sifatida baholanadi. "MulK" qissasi badiiy tasvirning kengligi, majoziy obrazlarga boyligi bilan e'tiborni tortadi. Nosir unda XX asr boshidagi tanazzulni qalamga oladi. Muhimi, inson va uning e'tiqodi, moddiy-ma'anaviy boylıkları toptalgani, sha'ni kamsitilgani haqida millat ziyolisi o'laroq, kuyinib so'zlaydi. Keyingi qissalarida adib tasvir doirasini yanada kengaytirib boradi.

Adibning "Mahmud Torobiy"[5] nomli ilk romaniga ham ruhiy-ijodiy tayyorgarlik bosqichi milliy istiqoldan ancha ilgari boshlangan edi. Uning "Yaroqdagi bitik" hikoyasidayoq Mahmud Torobiydagi sarkardalarga xos barqarorlik va jasorat tuyg'usi ona qonidan o'tganligi ko'rsatilgandi.

Tarixiy romanda Mahmud Torobiy oddiy kosiblikdan ulug' sarkardalikkacha ko'tarilgan, sultonlik rutbasiga musharraf bo'lgan, hurriyatga tashna inson obrazi sifatida keng ko'lamda ifoda etildi. Mahmud Torobiy – ruhan yengilmaydigan o'ktam inson. U xalq musibatini shaxsiy mayllaridan ustun qo'ya oladi. Yozuvchi uning nafaqat jismoniy, balki ruhiy qudratini ham ko'rsata bilgan. Bunday holni romanning Muhiddin Kamol va Suyguna Zebo ishq-muhabbati tasvirlangan o'rinlarda ham uchramiz. Yozuvchi intim tuyg'ularni tasvirlashda qahramonlar ruhiyatidagi tebranishlarga e'tibor qaratadi. Muhiddin Kamol bilan Olovxon Yusufni, Suyguna Zebo bilan Suzukni qarama-qarshi qo'yib tasvirlash orqali iymon pokligi va ruh musaffoligi haqidagi konsepsiyani tasdiqlaydi, kitobxon tuyg'ular olamini larzaga solib, goh g'urur, goh entikish, gohida esa achinish, iztirobga tushish hisslarining o'rmini almashtira boradi. Asar tasviriy yo'nalishidagi falsafiy mushohadakorlik, g'oyaviy konsepsiyasidagi teran hayotiy umumlashmalar o'quvchi ongida olam va odam haqida teran mulohazalar uyg'otadi, o'sha davr ruhini qalbiga joylaydi.

"Mahmud Torobiy" romani markazida jaholat va yovuzlik, xiyonat va qabohatning inkori orqali e'tiqod butligi, iymon musaffoligi, erk sog'inchi, yurtga sadoqat singari ardoqli tuyg'ularni ulug'lash turadi. Adib Mahmud Torobiyning ideallashtirmaydi. Butun umri dahshatli yo'qotishlar ichida kechgan sarkardaning dard-alamlari, iztiroblari haqqoniy tasvirlanadi. U muqarrar fojiasini anglagan holda katta maqsadlar yo'lida muxorabaga kirgani bilan ulug'vorlik kasb etsa, atrofini qurshaganlarning ruhiy olamini bilib ulgurmanligi jihatidan o'zligini ham namoyon etadiki, u adabiy qahramongina emas, jonli odam sifatida qabul qilinadi. Muallifning romandan ko'zlagan bosh maqsadi ham Chingiz qilichi yaralab, tiz cho'ktirishga uringan, buyuk Yaso qonunlari xo'rlagan islomiy yurt Buxoroda ertangi kun qayg'usi bilan yashayotgan, vatan tuprog'ini muqaddas biluvchi e'tiqodli botirlar ko'pligini ko'rsatishdan iborat edi. Shuning uchun bo'lsa kerak, adibning asosiy e'tibori qo'zg'olon tafsilotlariga qaratiladi. Mahmud Torobiyning so'ngsiz fig'onlari boshidan ko'p jafolarni o'tkazgan elning fig'oni sifatida ifoda etiladi. Yozuvchi xalq qonida yashirin qudrat va shijoatning uyg'onishi katta kuch ekanligini, har qanday razolatni mahv etajagini g'oyatda ishonchli tasvirlashga erishadi. U qahramonlar ruhiyatidagi ziddiyatli evrilishlarni ko'rsatar ekan, dunyoning notug'alligini, farog'atli va erkin zamonlar orzusini nafs va iymon tushunchalari, vatan va xalq tuyg'ulari atrofiga jipslashtiradi.

Asad Dilmurod qahramonlarga bo'lgan munosabatini unchalik yashirmaydi. Asarda Mahmud Yalavoch singari murakkab xarakterlarning ruhiy o'rtanishlar orqali kechuvchi

inqirozi haqqoniy tahlil etiladi. Bu orqali nafaqat davr, balki arosatdagi inson taqdiriga xos fojia ham ko'rsatiladi. Romanda bosqinchilar va isyonchilar o'rtasidagi kurash ezigulik va yovuzlik kurashi tarzida ifoda etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Muhimi, adib kitobxonni o'ylash va fikrlashga undaydi. Alam va iztirobga yo'g'rilgan ko'hna tarixni butun dahshatlari bilan jonlantirish orqali Mahmud Torobiy ruhida kechgan jarayonlarni iymon pokligi, niyat tozaligi bilan tutashira biladi. Siynasi dushman nayzalaridan pora bo'lganida ham "Yashasin, Hurlik!" – deya baralla hayqirgan Suyguna Zebo, jon taslim qilayotib vatan tuprog'ini tavof qilgan Muhiddin Kamol, qilich sopini chalgallaganicha jon taslim etgan Shamsiddin Mahbubiy, qo'lida tug' bilan janggohga otlangan va shahid ketgan Zor Jahon va nihoyat, o'linga tik boqib, xoin Olovxon Yusuf xanjariga mardona boshini tutib bergan Mahmud Torobiy jasorati va armonlari g'oyatda ishonarli, estetik ta'sirchan tarzda chiziladi. G'azab va nafrat, dahshat va umid bilan qorishgan ulug' muhoroaba tarixi xalq ruhining yengilmasligi timsoli darajasida ifoda etiladi.

"Pahlavon Muhammad"[6] romanida yanada kengroq ifodasini topadi. Asad Dilmurod ijodiy uslubi sayqallashadi va ijodiy pozitsiyasi yanada kengroq ko'lamda ko'zga tashlanadi. 2006 yilda kitobxonlar qo'lga tekkan ushbu romanda Alisher Navoiydek ulug' shaxs faoliyati va ijodining yo'nalishida, taraqqiyoti va takomilida muhim rol o'ynagan Pahlavon Muhammad Abusaid siymosi o'z ifodasini topgan. Adib uning hayotini xalq va vatan manfaatlar uchun fidoyilik namunasini, poetik ijodini esa ezigulik g'oyalarining ifodasi sifatida ma'naviy-ma'rifiy va irfoniy mazmunda yoritadi. Inson va hayot falsafasi haqida teran falsafiy fikr-qarashlarini ilgari suradi.

Asarda realistik uslub yetakchilik qilsa-da, romantik-fantastik bo'yoqlar ham ko'rinadi. Ayni shu bo'yoqlar epik tasvir ta'sirchanligini yanada orttirish, qahramanlar dunyosini teran ochish va badiiyatni kuchaytirishga yordam beradi. Jumladan, Ibrohim Bekpo'lat hind qoplani, filday baquvvat barzangi sifatida ta'riflanadi. Ahmad Piri "depsinsa yer o'yilgudek silkinar, na'ra tortsa havo tebranar edi" qabilida grotesk usulida beriladi. Ali Rustoiy dev suvratli, yosuman siyratli bo'lib, raqibiga qarshi lalmi do'q uradi. U: "istasam, yerni yelkashga qodirman", - deb chiranadi. Pahlavon Muhammad siltanganida movut kamzuli choki yag'rini tarafdin tirillab so'kiladi. Darvesh Muhammadning o'mrovlar qoyadek cho'ng, har yelkasi bir odam sig'adiganday keng, paylari tarang, mushaklari sandonda peshlangan kabi bo'rtiq, Muhammad Moloniy raqib ro'parasida qad rostlaganida go'yo ham bo'yiga, ham eniga o'sadi. "Odam suvratidagi dev'ning bir tepib bahaybat fil Manglusni qulatishi, o'zini qo'yib yuborganida go'yo mushaklari o'ynoqlab, bo'yin tomirlari o'qlog'dek bo'rtub, ko'zlari kosasidan irg'ib chiqquday bo'lishi holatlari, bir tomondan, maydonda masiqqan pahlavonlar jununini, ikkinchi jihatdan, ma'naviy va ruhiy qudratning oniy lahzalardagi birikuvini, uchinchidan esa, or talashgan pahlavonlar ma'naviy qiyofasini ko'rsatishga xizmat qiladi. Raqib dahshati va vahimasiga qarshi turgan kuch-qudrat, mardlik va jasorat kuchini ifodalashga va ma'lum darajada hajviy-yumoristik qiyofalar chizishga xizmat qiladi. Bunday tasvirlar romanga an'anaviy eposga xos epik ko'lamdorlik, badiiy shartlilik, ideallashtirish, mubolag'a va grotesk, ijodiy to'qima kabi ko'plab xususiyatlar singdirilganligini ko'rsatadi.

"Pahlavon Muhammad"da bosh qahramon siymosi talqini orqali donishmand, oqko'ngil, e'tiqodi butun va irodali alloma g'oyalarining insonparvarlik mohiyati mufassal ko'rsatilgan, muallifning unga kechinmadoshlik tuyg'ulari ifodalangan. Qahramonni ma'naviy-ruhiy poklanish yo'llaridan olib o'tish orqali kamolotga yetaklashda yozuvchi uning iymon-e'tiqodi va dunyoqarashiga alohida diqqat

qaratadi. BUTUN ODAMLardan ma'naviy-ruhiy madad olib, ozodlik sari talpingan qahramon o'zining jaholatga qarshi kurashish maslagiga safdoshlarini ham ishontira oladi. U faqat faylasuf allomagina emas, eldoshlarining ishonchli homiysi timsolida ham talqin qilinadi. Ruhoniy portretini chizish orqali pahlavon-valiylik xarakteriga xos ilohiylik qirrasini yoritiladi.

Boshqacha aytganda, romandagi ziddiyatlar nafaqat shaxs va jamiyat, ezgulik va yovuzlik, balki imon va nafs o'rtasida ham kechadi. Muallif jismoniy kuchlar to'qnashuvini davr ruhidan ajratmaydi, ichki kolliziya fonida aks ettiradi. Pahlavon Muhammad shaxsiyatidagi erkka intilish, so'fiylik, baland insoniy g'ururdan keluvchi andak kibr, qat'iyat, ishonch, yuksak ruhoniy ulug'vorlik, yig'iqlik, allomalik, oshiqlik, oddiylik, chapnilik, hazilkashlik kabi vaziyat talabi bilan o'zgarib turuvchi ruhiy holatlar uning ijtimoiy faoliyatidagi insonparvarlik va vatanparvarlik fazilatlarini bilan tabiiy uyg'unlikda jonli manzaralar vositasida mahorat bilan tasvirlanadi.

Yozuvchining o'ziga xos mahorati qahramon ijtimoiy mavqeyini uning ma'naviy-ruhiy olami badiiy manzaralari tasvirlari orqali yoritish, ko'ngil kishisining ichki ruhiy kuchini kezi kelganda sabot bilan jilovlay olishi, vaziyat talabi bilan uni jismoniy qudratga aylantira bilishi, har bir qahramonning betakror ma'naviy-ruhiy o'lchamlari borligini ifodalashida ham namoyon bo'ladi.

Asad Dilmurod tarixiy voqelikni badiiy anglash va qayta yaratishda yangicha tafakkur nuqtai nazaridan yondashadi va o'timish mafkurasi islomiy e'tiqodi tufayli uzoq yillar qalamga olishga yo'l qo'ymagan siymoning botiniy hamda zohiriy siymosini ishonarli tasvirlaydi. Natijada, dunyoviy va realistik yo'nalish doirasini ilohiylik motivlari, romantik-xayoliy hamda fantastik ruh hisobiga boyitadi hamda romanchiligimizda mavjud bo'shliqni to'ldirishga muvaffaq bo'ladi.

Roman kompozitsiyasi va arxitektonikasi har taraflama puxta ishlangan bo'lib, bo'lim va boblarning o'zaro muvofiqligi, yaxlit uzviy qurilishi ta'minlangan. Uchta hukmdor (Abulqosim Bobur, Sulton Abusaid, Husayn Boyqaro) davrida sodir bo'luvchi roman voqealari Mashhad, Hirot, Astrabod kabi shahar va uning qishlog'u kentlarida kechadi. Muallif retrospektiv syujet orqali odamlarga mehr ulashib, pirovardida o'zi ham mehr topgan, yaralmish bir banda sifatida foni dunyo sirlarini to'la anglab yetolmagan ruh kishisi ko'ngil hollarini teran anglaydi, kichik olamda suratlangan katta olamni ko'rishga, ifodalashga erishadi.

Abulqosim Bobur vafotidan keyin mamlakat taxtiga kelgan Sulton Abusaid zulmi haddan oshishi tafakkurning tushovlanishiga bois bo'lganligini tasvirlashda adib Alisher

Navoiy asarlariga tayanib ish ko'radi. Alisher Navoiyning Pahlavon Muhammad haqidagi ma'lumotlari, ayrim g'azallarining mazmuni romanga singdirib yuboriladi.

Shunga asoslanib aytish mumkinki, ulug' mutafakkir shoir asarlarida keltirilgan tarixiy qayd va rivoyatlar roman uchun epik zamin vazifasini o'taydi. Asar bayonida bir qadar sarguzasht-detektivlik xususiyati ham kuzatiladi. Navoiy va cho'ri Davlatbaxt, Navoiy va Binoiy munosabatlarida adib tariqat pirini anglashda rivoyatlar mazmunidan chiqib ketolmaydi.

Xadicha begimga bo'lgan muhabbati farzandlariga bo'lgan mehrini to'sgan, ham ruhi, ham qo'li kishanlangani bois o'z-o'zidan qochib qutula olmagan, arosat girdobida qolib, behad charchagan, otalik, oshiqlik va hukmdorlikni muvozanatga keltira olmagan, so'ngsiz iztirob girdobida umrdan nolib, dil chigalini yozmoq tilagida dardlarini mayga cho'ktirmoqni tilagan Sulton Husayn romanda ko'ngil odami sifatida ishonarli chiziladi. U o'z-o'zini uzluksiz ravishda taftish etadi, qilmishlarini izohlashga urinadi va shu jarayonda xarakteri ochila boradi.

Xulosa va takliflar. Adib serto'polon yurishlari shikorlar, nizoyu nifoqlardan xoli osuda olamni sog'ingan Alisher Navoiy ko'nglidagi orzu-niyatlar olamiga qaytish istagini, tabiatidagi xonaninglik va yolg'izlikka talpinish tuyg'ularini injalik bilan anglagan va ifoda etgan. Pahlavonning ma'shuqasi Zulfiyar ham ko'ngil odami sifatida idrok etiladi. U o'z baxtiyu taxtidan qoniqmay, notugal dunyoda majburiyat yuzasidan yashaydi. Bir umr oshig'ining olamiga intilib, undan ruhiy madad olib umrguzaronlik qiladi. Pahlavon Muhammad va uning shogirdlari insof va diyonatni dastur, sabru bardoshni qurol deb bilishadi, ruhiy erkinlikni ardoqlashadi. Ular bilak kuchini shuur va sezimlar kuchi bilan uyg'unlashtira oladilar. Pahlavon ko'ngil kishisi ekanligini kengroq ochishda uning ta'bi va holi poetik asoslarda kuzatilgani, tabiatida andak rindona kayfiyat-holatlar mavjudligiga e'tibor qaratilgani ham muhim rol o'ynagan.

Umuman olganda, Asad Dilmurod yaratgan Mulla Abdujabbor, Mahammad Avaz, Nazokatbonu, Mohbonu ("SHerdor"); Shamsiddin Mahbubiy, Mahmud Torobiy, Subuha, Muhiddin Kamol, Suyguna Zebo ("Mahmud Torobiy"); Yodgor valiy, Saidbek Umar, Mohina, Hazora momo, Ena Ko'kbo'ri, Chaqaloq ("Fano dashtidagi qush"); Alisher Navoiy, Husayn Boyqaro, Sayid Hasan Ardasher, Pahlavon Muhammad, Darvesh Muhammad ("Pahlavon Muhammad") singari obrazlar xarakteriga xos fazilatlar, ular ruhiyatida hayotiy ziddiyatlar bilan uyg'unlikda kechadigan tebranishlar muhim estetik ahamiyat kasb etadi va o'quvchini rom eta oladi.

ADABIYOTLAR

1. Қозоқбой Йўлдошев. Модерн йўналиш белгилари. Ёник сўз. Янги аср авлоди. Т., 2006, 169-б.
2. Дилмурод А. Осмоннинг бир парчаси. Ёш гвардия. – Тошкент, 1978; Дилмурод А. Сирли зина. Ёш гвардия. – Тошкент, 1981; Дилмурод А. Тоғлар сукут сақламанг. Ёш гвардия. – Тошкент, 1987; Дилмурод А. Кўчки. Ёзувчи. – Тошкент, 1991; Дилмурод А. Танланган асарлар 2-жилд. ШАРҚ – Тошкент, 2012; Дилмурод А. Оқ аждар сайёраси. Ўзбекистон НМИУ. – Тошкент, 2012; Дилмурод А. Хаёл чўғланиши. Янги аср авлоди. – Тошкент, 2015; Дилмурод А. Пахлавон Муҳаммад. Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 2016; Дилмурод А. Хилват. Янги аср авлоди. – Тошкент, 2017 ва б.
3. <https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/asad-dilmurod/asad-dilmurod-sherdor-issa/>
4. <https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/asad-dilmurod/asad-dilmurod-mulk-issa/>; <https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/asad-dilmurod/asad-dilmurod-giri-issa/>
5. Асад Дилмурод. Махмуд Торобий. Тарихий роман. – Тошкент, "Шарқ", 1998.
6. Асад Дилмурод. Пахлавон Муҳаммад. Роман. Тошкент, "Шарқ", 2006.

UDK:808.5

Xilola ZAKIROVA,
Toshkent arxitektura-qurilish universiteti dotsenti
E-mail: kh_zakirova@gmail.com

TAQU professori M.B.Niyazova taqrizi asosida

SHAHAR DISKURSIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada diskurs tahlil tushunchasining tilshunoslikda qo'llanilishi va uning kelib chiqish tarixi jahon tilshunosligida diskurs tahlil tushunchasi borasidagi qarashlar va ularning mohiyati, uning lingvokulturologik talqini lingvokulturologiyaning bevosita diskurs bilan bog'liq jihati, diskurs ham boshqa til birliklari qatorida bu sohaning tadqiq obyektlaridan biri hisoblanishi haqida yoritilgan. G'arbda shahar diskursi, biografik hamda madaniy begonalik kabi madaniy tushunchalar yoritilgan. Shu sababdan muloqot analizi, shaxslararo munosabatlar, ulardagi lingvomadaniy xususiyatlar kabi yirik sohalarni o'rganish bejiz yemas.

Kalit so'zlar: Shahar diskursi, shaxslararo, lingvomadaniy, intent analiz, urbanizatsiya, madaniy begonalik.

LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF INTERPERSONAL RELATIONS IN URBAN DISCOURSE

Annotation

This article highlights the use of the concept of discourse analysis in linguistics and the history of its origin, views on the concept of discourse analysis in world linguistics and their essence, its linguocultural interpretation, the aspect of linguoculture directly related to discourse. The fact is described that discourse is one of the objects of research in this area among other linguistic units. In the West, cultural concepts such as urban discourse, biographical and cultural alienation are highlighted. For this reason, it is not for nothing that such large areas as communication analysis, interpersonal relationships, linguistic and cultural characteristics are studied in them, as well as its linguocultural interpretation. For this reason, it is not for nothing that such large areas as communication analysis, interpersonal relationships, linguistic and cultural characteristics are studied in them.

Key words: Urban discourse, interpersonal, linguistic and cultural, intent analysis, urbanization, cultural alienation.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МЕЖПЕРСОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ГОРОДСКОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются использование понятия дискурс-анализ в лингвистике и история его возникновения, взгляды на понятие дискурс-анализа в мировой лингвистике и их сущность, его лингвокультурологическая интерпретация, аспект лингвокультуры, непосредственно связанный с дискурсом. Описан тот факт, что дискурс является одним из объектов исследования данной области среди других языковых единиц. На Западе выделяются такие культурные концепции, как городской дискурс, биографическое и культурное отчуждение. По этой причине не зря в них изучаются такие большие направления, как анализ общения, межличностные отношения, языковые и культурные особенности.

Ключевые слова: Городской дискурс, межличностный, лингвокультурный, интенционный анализ, урбанизация, культурное отчуждение.

Kirish. Inson kundalik hayotida turli insonlarni uchratadi, ixtiyoriy-majburiy muloqotga kiradi. Har kuni har birimiz kundalik nutqning ishtirokchisi sifatida harakat qilamiz: uyda va ko'chada, ziyofatda, transportda va do'konda suhbatlar. Bu yerda oila, do'stlar, notanish odamlar bilan suhbatlar, jamoat joylarida insonlarning birlamchi va ikkilamchi ehtiyojlaridan kelib chiqqan holatdagi muloqot qilish uchun real vaziyatlar ya'ni sof pragmatik suhbatlar mavjud. Bunga joriy faoliyatga hamroh bo'ladigan bir bo'g'inli so'zlarning tez almashinuvi va mazmuni amalga oshirilayotgan faoliyat va atrofdagi vaziyat bilan bog'liq bo'lmasligi mumkin bo'lgan uzoq suhbatlar kiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kundalik nutqning dialog shakllari ustunlik qilishi bilan bir qatorda, kundalik yozishmalarining turli shakllari ham tez-tez uchrab turadi: oilaga eslatmalar, SMS xabarlar, telefon raqam qoldirish va boshqalar. Aynan kundalik nutq nutqning asosiy, genetik va tarixiy jihatdan original shakli hisoblanadi.

Hayotning birinchi yillaridan boshlab, birinchi so'zlarni o'zlashtirgandan so'ng, inson hayotining oxirigacha kundalik nutqning ishtirokchisi bo'lib qoladi. Shu sababdan

muloqot analizi, shaxslararo munosabatlar, ulardagi lingvomadaniy xususiyatlar kabi yirik sohalarni o'rganish bejiz yemas.

Hozirgi kunda, metropolda yashovchi inson uydan chiqib, bevosita ko'plab shahar ma'lumotlariga duch keladi, begonalar bilan muloqotga kirishadi. Shahar aholisining kundalik hayoti ikki turdagi shahar maydonida - tashqi shahar muhitining ochiq maydonida (ko'chalar, maydonlar, turar-joy binolari hovlilari, bog'lar, stadionlar, transport va boshqalar) va turli xil o'z ichki maydoniga yega bo'lgan funktsional maqsadli shahar ob'ektlarida (do'konlar, vokzallar, teatrlar, banklar, klinikalar va boshqalar) sodir bo'ladi. Tadqiqotda asosiy e'tibor metropolning har ikki shahar muhitining diskursiv maydoniga qaratildi.

Diskurs haqida so'z borar ekan, shuni ta'kidlash joizki bu atama zamonaviy tilshunoslikda keng qo'llanilmoqda. Ilk bor diskurs tushunchasi va uning ahamiyati bilan shugullana boshlagan antropolog Dell Humes diskurs tushunchasini lingvistik atama sifatida tilshunoslik sohasiga olib kirgan. Dellning fikriga kora diskurs bu faqatgina muloqotdir, yani kishilarning ogzaki nutqda bir-birlari bilan muloqotga

kirishishidir, biroq diskurs muloqotgina bo'lib qolmay, balki matn bilan ham o'zaro uyg'unlikda sodir bo'ladigan jarayon ekanligini hisobga olish kerak.

Tilshunoslikda "diskurs" atamasi birinchi marta amerikalik olim Z.Xarris tomonidan 1952-yilda chop etilgan "Diskurs tahlili" maqolasida qo'llanilgan. Ushbu maqolada u matn nima ekanligini qanday aniqlash mumkinligi haqidagi savolni ko'tardi. Z.Xarris tilda sintaksisdan bir pog'ona yuqori bo'lgan tizim mavjudligini, matn tushunchasi ham shu tizimga mansub, degan fikrni ilgari surgan. Uning fikricha, diskurs tahlili, tilning strukturasi, gapdan ko'ra kengroq elementlarda ko'rib chiqadi. U nutqni "muayyan vaziyatda bir (yoki bir nechta) shaxs tomonidan yozilgan yoki aytilgan bayonotlar ketma-ketligi" deb ta'riflagan.

Diskursiv tahlil alohida fan sohasiga aylanishi o'tgan asrning 70-yillariga tog'ri keladi. N.Artyunova ta'kidlashicha: "Diskurs -bu ekstralingvistik-pragmatik, sotsial-madaniy, psixologik omillar bilan birgalikdagi izchil matn hisoblanib maqsadli ijtimoiy harakat sifatida qaraladigan nutq, odamlarning o'zaro ta'siri va ularning ongi mexanizmlari (kognitiv jarayonlar)da ishtirok etuvchi komponent sifatida qaraladi. Shu sababli "diskurs" atamasi, "matn" atamasidan farqli o'laroq, hayot bilan aloqasi tiklanmagan qadimiy va boshqa matnlarga qo'llanilmaydi"[1].

Y.S.Stepanov diskursni quyidagicha ta'riflaydi: Diskurs – bu "tilda til" [2], lekin maxsus ijtimoiy shaklda berilgan. Diskurs, haqiqatan ham, tilda bo'lgani kabi, uning "grammatikasi" va "leksikoni" ko'rinishida ham mavjud emas.

Har qanday diskursning o'ziga xos sinonim almashtirish qoidalari, o'z haqiqat qoidalari, o'z odobi bor. Tilshunoslikda u, dastlab, gap yoki nutqda bog'langan va kelishilgan oqibat sifatida tushunilgan bo'lsa, zamonaviy lingvistikada murakkab kommunikativ hodisa sifatida izohlanmoqda. Tilni pragmatik nuqtai nazardan tadqiq yetishga bag'ishlangan ishlarda diskurs atamasi sakkiz xil ma'noda qo'llangan:

- 1) so'z muqobili;
- 2) frazalardan o'lchami bo'yicha ortadigan birlik;
- 3) nutq vaziyati hisobga olingan holda fikrning adresatga ta'siri;
- 4) suhbat, nutqda so'zlovchi pozitsiyasi;
- 6) lisoniy birliklardan foydalanish;
- 7) fikrning ijtimoiy yoki mafkuraviy cheklangan turi;
- 8) matn hosil bo'lish shartlarini tadqiq yetishga

mo'ljallangan nazariy qurilmalar [1].

Golland tilshunosi T.A.van Deyk diskursni bir nechta bosqichda nazar solishni taklif qiladi [2]. U keng ma'noda diskursga majmuaviy kommunikativ hodisa, tor ma'noda yesa kommunikativ faoliyatning yozma yoki nutqiy muloqot mahsuloti sifatida qarash kerakligini ta'kidlab o'tadi. T.A.van Deyk diskurs va matn o'rtasidagi farqni shunday belgilaydi: diskurs – aktual aytilgan matn, ya'ni faol nutqiy harakat, matn yesa til tizimiga yoki shakliy lisoniy bilimlarga tegishli fikrlarning mavhum grammatik tuzilishidir.

"Diskurs" tushunchasining ta'rifi o'rganilayotgan hodisa tilshunoslik, antropologiya, adabiyotshunoslik, etnografiya, sotsiologiya, sotsiolingvistika, falsafa, psixolingvistika, kognitiv psixologiya va boshqalar kabi bir qator ilmiy fanlarning birlashmasida bo'lganligi sababli sezilarli qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Shunga qaramay, turli sohalaridagi zamonaviy olimlarning sa'y-harakatlari tufayli diskurs nazariyasi hozirgi kunda zamonaviy ilm-fan rivojida integratsiyalashuvning umumiy tendentsiyasini aks ettiruvchi mustaqil fanlararo soha sifatida shakllanmoqda, bu diskursni chuqurroq va kengroq o'rganishga va uning umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. Diskurs – suhbat turi. Diskurs janr kabidir. Nutqiy janr – tipik tuzilishi, lingvistik vositalardan foydalanishning o'ziga xosligi, aniq adresat,

o'ziga xos kommunikativ maqsad va informativlik, imperativlik, yetiketlik kabi jihatlar bilan ajralib turuvchi nutq turi hisoblanadi.

Diskurs nafaqat og'zaki, balki yozma diskurs ham mavjud bo'lib, milliy tip doirasida diskursning adabiy va badiiy turini tanlash ham bunga yaqqol namuna bo'ladi. Shu munosabat bilan, diskursiv amaliyotda (keng ma'noda nutq) muloqotning kommunikativ, interaktiv va perseptiv tomonlari namoyon bo'ladi, deb taxmin qilish mumkin: ma'lumot va ma'lum bilimlarni uzatish (muloqot), nutq sheriklarining ma'lum bir ijtimoiy-madaniy aloqasi sifatida qo'llaniladi. Nutq madaniy hodisa sifatida, birinchi navbatda, axloqiy, utilitar va yestetik jihatlarda milliy madaniyatning qadriyat dominantlarini aks yettiruvchi, o'ziga xos xususiyatlarining yig'indisida tavsiflanadi.

Matnlarni talqin qilish o'quvchining madaniyatshunoslik malakasini, milliy madaniy qadriyatlar va ustuvorliklarni bilishini talab qiladi. Lingvistik madaniyatdagi madaniy ma'lumotlar – ma'lum bir madaniyatga xos hodisalar: voqealiklar, taniqli shaxslar, tarixiy voqealar, shuningdek, afsonalar, tasvirlar, e'tiqodlar, urf-odatlar, urfodatlar va boshqalar.

Bilamizki, Lingvokulturologiya - til-shunoslikning til, madaniyat, xalq madaniyatining tilda namoyon bo'lish xususiyatlarini aks ettiruvchi, o'rganuvchi fan. Til birliklarining lingvokulturologik tahlili tilshunoslik va madaniy hamjamiyatning o'ziga xos xususiyatlari, milliy-madaniy xarakteristikani tavsiflaydi, kommunikativ toifa, milliy madaniyat tushunchasining ahamiyatini tushuntiradi [7].

Lingvokulturologiyaning asosiy vazifasi ma'lum bir lingvokulturologik doiraning muloqot makonining madaniy kelib chiqishi, diskurs va til, shuningdek, lisoniy birlikning madaniy belgilar terminlari interpretatsiyasi, xalqning tarixiy xotirasi prizmasidan kelib chiqqan holda tavsiflashdan iborat [5]. Shu jihatdan olib qaraganimizda, diskursni lingvokulturologik jihatdan tahlil qilish matnning lingvokulturologik maydonini tashkil etuvchi lingvokulturologik birliklar tizimini aniqlashni, matnning mazmuniy-tematik dominantlari sifatida madaniy tushunchalarni o'rganishni, nutqni individual – muallifning tilshunosligi sifatida ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi.

"Madaniy ahamiyatga ega so'z boyligi, –deb to'g'ri yozadi O.S.Chesnokova, – o'ziga xos konseptual va konnotativ yukka ega. Boshqacha qilib aytganda, tabiatan bunday so'zlarqimmatlimalumotombori, ammo tayyor bo'lmagan odam uchun, agar siz ularning ma'nosinitushunmasangiz, tushunishga jiddiy to'sqinlik qilishi mumkin. Bunday asarlar tabiatan qo'llaniladi, chunki ulardagi ma'lumotlar keyinchalik hayotda(ishda,sayohatda va hokazo) foydalanish uchun berilgan. Badiiy adabiyot, bundaestetikfunksiya axborotdan ustun bo'lsa-da, xuddi shunday rolni bajarishi va xalqtarixi,madaniyati va kundalik hayoti haqida ekstralingvistik bilim manbayi bo'lishim mumkin.

Lingvokulturologiyaning bevosita diskurs bilan bog'liq jihatiga kelsak, shuni aytish lozimki, diskurs ham boshqa til birliklari qatorida bu sohaning tadqiq obyektlaridan biri hisoblanadi. "Lingvokulturologiya" kitobining muallifi V.A.Maslova bu borada quyidagicha yozadi: "Matn tilshunoslik va madaniyatning haqiqiy kesishuv nuqtasidir. Zero, diskurs til hodisasi va uning oliy sathi hisoblanadi, shu bilan birga, u madaniyat mavjudligining amal qilish shakli hamdir" [5].

Muhokama. Shahar diskursida jamiyat manfaatlarini ifodalanganligi, bizga aholining ehtiyojlarini tushunish va hukumatning shaharga bo'lgan qarashlarini aniqlash imkonini beradi. Shaharning jamiyat vakillari turli institutsional tashkilotlarda faoliyat olib borayotgani sababli, ularda shahar talqini ham turlicha bo'ladi.

Shahar diskursida bu konstruksiyalarni urbanemalar deb atash maqsadga muvofiqdir. Shahar urbanemalarining institutsional muhit elementlari bilan nomuvofiqligi, ba'zi shaharlarni ulkan metropolitenga aylantirishiga, ba'zilarini esa muqarrar ravishda yo'q bo'lib ketishiga, buning natijasida shahar uyg'unligining yo'qolishiga olib keladi.

G'arbda begona odamlarning g'amxo'rlik ehtiyojlariga shahar diskursida berilayotgan javoblari orqali odamlarning xatti-harakati jismoniy yaqinlik va ijtimoiy o'zaro ta'sirni minimallashtirish intensiyasi mavjudligini guvohiga aylanishimiz mumkin. Bu mavzu klassik G'arb shahar sotsiologlari tomonidan ilgari surilgan.

Tonnies, Simmel va Wirth shahar hayotini individuallashtirish va sanoatlashtirish kabi modernizatsiya jarayonlarini aks ettiruvchi ijtimoiylikning yangi va o'ziga xos shakli sifatida tasvirladilar.

Yangi ijtimoiy tuzilmalar (Tonnie, 1957 [1887]), ortiqcha hissiy ma'lumotlar (sezuvchanlik) (Simmel, 1971 [1903]) va qo'shni aholi zichligi (Wirth, 1938) natijasida odamlar jamoat joylarida hissiy jihatdan yopiq bo'lib qolishdi,

atrofdagilar bilan imkon qadar kamroq aralashishga harakat qila boshlashdi.

Natijada, aholi jamoat joylarida bir-birlariga aralashmaydigan va boshqalardan ham shunday qilishlarini kutadigan bo'lib qolishdi. Bunday fikr yuritish uzoq vaqtdan beri urbanizmning umumiy tavsifi sifatida qaralgan.

Xulosa. Olimlarning keyingi avlodlari shahar hayotidagi guruhlar va guruhlararo ijtimoiy munosabatlar o'rtasidagi farqni kengaytirdilar. Klassik sotsiologlar, Simmel dan tashqari, bir-birini shaxsan tanimaslikning taxminiy umumlashtirilgan holatiga e'tibor qaratgan bo'lsalar («biografik begonalik», Lofland, 1998: 7–8), ularning davomchilari shaharlardagi ijtimoiy bo'linishlarning etnik kelib chiqishi va sinfi kabi rolga e'tibor qaratishgan (Allport, 1954; Valentin, 2008; Vang va boshqalar, 2020; Wessendorf, 2014).

Shu nuqtai nazardan, aloqa qilmaslik "madaniy begonalik" dan dalolat beradi (Lofland, 1998: 7-8), chunki shaharliklar boshqa madaniy guruhga mansub bo'lgan "begona" deb qabul qilingan odamlar bilan ko'proq tanish bo'lgan odamlar bilan va kamroq aloqada bo'lishadi.

ADABIYOTLAR

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь; гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. Энциклопедия, 1990.
2. Абдуназарова Н. “Дискурс”ни изохлашга бўлган турлича ёндашувлар. Academic research in educational sciences. 2021, №4
3. Борботько В.Г. Элементы теории дискурса. - Грозный: Изд-во Чечено-Ингуш.гос.ун-та,1981 4. Карасик В.И. О типах дискурса. Языковая личность: институциональный и персональный дискурс.- В., 2000.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология.–М.: 2001
5. Соболева Е. Проблемы прагматики англоязычного художественного текста // Известия ПГПУ. 2008.
6. Газизов Р. А., Мурашов Р. З. Лингвокультурология и современная лексикография. 2016.. № 2.

Robiya INOG‘OMJONOVA,
Toshkent davlat transport universiteti talabasi
E-mail: inogomjonovarobiya@gmail.com

TDTTrU professori I.Rustamov taqrizi asosida

ANALYSIS OF LINGUISTIC TRANSFORMATIONS IN THE WORK OF "AMERICAN TRAGEDY" BY THEODORE DREASER

Annotation

This study explores the differences that have emerged in the translation of the above article from English to Uzbek, as well as linguistic changes and the theories of several scholars: V.N. Komissarov and L.S.Barhudarov. Additionally, it examines the brief content and nature of the article, the processes involved in translating literary texts into Uzbek, and the similarities and differences in meanings of interlingual expressions. The article emphasizes the importance of investigating and deeply understanding the linguistic features in literary texts in English and Uzbek.

Key words: Literary text, linguistic transformation, translation types, equivalent, compression, interference.

АНАЛИЗ ЯЗЫКОВЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ В ПРОИЗВЕДЕНИИ «АМЕРИКАНСКОЙ ТРАГЕДИИ» ТЕОДОРА ДРИЗЕРА

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются различия, возникшие при переводе вышеуказанной статьи с английского на узбекский язык, а также лингвистические изменения и теории нескольких ученых: В.Н. Комиссарова и Л.С. Бархударова. Кроме того, исследуется краткое содержание и характер статьи, процессы перевода литературных текстов на узбекский язык, а также сходства и различия в значениях межъязыковых выражений. Статья подчеркивает важность изучения и глубокого понимания лингвистических особенностей литературных текстов на английском и узбекском языках.

Ключевые слова: Литературный текст, лингвистическая трансформация, типы перевода, эквивалент, компрессия, интерференция.

TEODOR DRAYZERNING "AMERIKA FOJIASI" ASARIDA YUZAGA KELGAN LINGVISTIK TRANSFORMATSIYALAR TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu tadqiqotda yuqoridagi asarning ingliz tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilish mobaynida vujudga kelgan bir qancha tafvutlar, tildagi o‘zgarishlar, hamda bir qancha olimlar: V.N.Komissarov va L.S.Barhudarov nazariyalari asosida talqin qilingan. Shuningdek, asarning qisqacha mazmun-mohiyati, badiiy tilga tarjima mobaynidagi jarayonlar, o‘zaro atamalarning ma’no jihatdan o‘xshashlik va farqli jihatlari haqida ham to‘xtalangan. Maqola ingliz va o‘zbek tillaridagi badiiy matnlarda til xususiyatlarini tadqiq etish va chuqur o‘rganish zarur ekanligini belgilaydi.

Kalit so‘zlar: Badiiy matn, lingvistik transformatsiya, tarjima turlari, ekvivalent, kompressiya, interferatsiya.

Kirish. Ushbu asar jahon adabiyoti durdona asarlaridan biri hisoblanadi. "Amerika Fojiasi" romanida, muallif jamiyatning oddiy amerikaliklar hayotiga mas’uliyatsizligini ko‘rsatib bera olgan. Pulga, boylikka hirs amerikalik yoshlar Roberta Uolden va Klayd Griffithsning fojiaiy halokatiga sabab bo‘ldi. Klayd millionlab amerikaliklarning tipik vakili bo‘lib, Amerika burjua jamiyati qabohatlari qurboni bo‘lgan son-sanoqsiz yoshlarning vakilidir. Amerika hamma uchun barobar imkoniyatlar mavjud mamlakat degan safsatani fosh etdi. Haqiqatda kun kechirish qiyinlashib ketmoqda, qayg‘uli hayot Amerika yoshlarini baxtsizlikka fojiali o‘limga duchor qilmoqda edi. Klayd voqeasi burjua siyosatdonlariga bir o‘yin hisoblanadi. Gunohi aniqlanmasdan turib, Klaydning taqdiri hal etiladi. Klaydning boy qarindoshlari uni o‘limdan olib qolishlari mumkin edi, lekin ular bu janjalli ishga aralashishdan, obro‘lariga putur yetib, shaxsiy ishlariga zarar kelishidan qo‘rqadilar va o‘zlarini chetga oladilar. Oqibatda sud uni o‘lim jazosiga hukm qiladi. Klayd burjua tartiblari, din va o‘sha jamiyat illatlari, urf-odatlar qurboni bo‘ladi[2]. Insoniyat tarixidagi eng buyuk asarlardan biri bo‘lmish "Amerika fojiasi" asarini bolalik va talabalik davrlarimda o‘qib chiqishga muvaffaq bo‘ldim. Lekin har ikkalasida ham umuman boshqacha

tushunchalar meni qamrab oldi. Bolalikda o‘qigan paytim xuddiki bir qiziqarli ertak haqida o‘qiganday bo‘lsam, ulg‘ayib talaba bo‘lgach, bu asarda inson hayoti, "Amerika orzusi" kabi tushunchalar qanchalik ustalik bilan yoritib berilganiga guvoh bo‘ldim. Men bu asarni kelajakda yoshim yanayam ulg‘aygach, albatta yana bir marta o‘qib chiqishni xohlayman. Chunki ko‘pchilik asarlarni har xil yoshda o‘qib ko‘rib undan, oldin sezmagani, oldin aqling yetmagan ko‘p narsalarni topib olish mumkin va asarning butun jozibasini his qilish mumkin. Aynan bu asar ham mana shunday kitoblar ro‘yxatiga kiradi deb bilaman.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Shu o‘rinda, yaqin kelajakda kutilayotgan tadqiqot va izlanishlar sari intilish davrida, bir qancha tilshunos olimlar o‘z ishlarini olib borishgan. Ularning qiyosiy tadqiqotlar interpretatsiyasiga e’tibor berilsa, ingliz tilidagi tadqiqotlarda naturalism, og‘zaki ifodani to‘liq bayon qilish tarzida ham tahlil qilingan[1]. Mashhur ingliz olimlari L.S. Barhudarov hamda V.N.Komissarov badiiy matndagi qo‘llaniladigan ushbu transformatsiyalarni keng bayon qilib, tarjima sohasida lingvistik til me’yorlarini ko‘rsatib bergan[5]. Maqolada badiiy transformatsiyalarni aniqlash davomida, tarjima jarayoniga o‘z hissalarini qo‘shgan I.G‘ofurov, Q.Musayev

adabiyotlaridan ham keng foydalanilgan[3,4]. Bundan tashqari, asarni o'ziga to'xtaladigan bo'sak ham, Amerika hayotini, asardagi suyuqetlar yuzasidan ham bir qancha olimlar tadqiqot olib borishgan [6]. Maqolani tahlil qilish mobaynida tilda mavjud bo'lgan leksik, grammatik, hamda stilistik transformatsiya turlari o'rganilgan va ularning qisqacha tasnifi ham berib o'tilingan [7].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada tanlangan parchalarni tahlil etishda, uchta usuldan foydalanilgan. Leksik tahlil. Leksik birlik tarjimasini haqida so'z yuritishdan oldin leksik birlik tushunchasi nimani ifodalashini aniqlab olish lozim. Leksik birlik deganda aksariyat hollarda so'z tushuniladi. Leksik birlikni bunday tushunish leksikologik nuqtai nazaridan olganda to'g'ri. Biroq leksik birlik tarjima nuqtai nazaridan olganda yuqoridagidek tushunganda o'zini oqlamaydi. Leksik birlikni tarjima nuqtai nazaridan tushuntirib berish tarjima birligi tushunchasini hal etish bilan bevosita bog'liq. L.S.Barxudarovning fikrigako'ra, tilda mavjud bo'lgan barcha birliklar, ya'ni fonema, morfema, so'z, so'z birligini hamda gap tarjima birligi bo'lishi mumkin. Stepanov esa tarjima birligi deb freymlarni (so'z va gap tuzilmasini) olish mumkin deb hisoblaydi. Tarjimaning leksik muammolarini hal etishda ikki tilli lug'atlar ma'lum jihatdan ahamiyati katta hisoblanadi. Biroq odatda lug'atlarda so'z ma'nosining muqobillarigina beriladi. Tarjima lug'ati qanchalik mukammal bo'lmasin, unda so'zlarning barcha ma'nolari yoki ma'no nozikliklarini qamrab olishning iloji yo'q, chunki lug'at ikki til tizimi unsurlari bilan ish ko'radi. Tarjima uchun til tizimlari emas, balki nutq, aniqroq qilib aytadigan bo'lsak, nutq mahsul bo'lmish matn muhimroqdir. Leksik transformatsiya so'zdagi muammolar ustida ishlasa, grammatik transformatsiya ana shu so'zlarni to'g'ri ishlatishni o'rganadigan bo'lim hisoblanadi. Tarjima qilishda grammatik transformatsiyadan keng foydalanishning sababi rus yoki o'zbek tilidagi gap ingliz tilining grammatik tuzilishi bilan mos kelmasligida deb izohlanadi: gapda so'z tartibi gaplarning joylashuv tartibidagi farq bosh gap va ergash gap tartibidagi farqdir. Tarjimada biror bir so'z turkumi boshqa bir so'z turkumi bilan o'zgartirilishi mumkin. Bu to'liq yoki qisman transformatsiyalarga bog'liqdir. Tarjima qilishda sifat, ot, fe'l va ravish bilan almashinishi mumkin. Amerika xayotidan: White schools - schools for white - oq tanlilar uchun maktablar. Tarjima transformatsiyalaridan yana bir eng muhimi O'zbek tiliga tarjima qilishda stilistik o'zgarishlarni talab qiladigan usullar qatoriga quyidagilar kiradi: alliteratsiya, interpolatsiya (turli uslublarni aralashtirish), leksik takrorlash, metafora, metonimiya, taqqoslash, ironiya, epitet. Ingliz va o'zbek tillarida stilistik qurilmalar turli xil kommunikativ funksiyalarga ega. Stilistik transformatsiya, adabiyot tarjimasini kontekstida, asl matn hujjatning ma'nosi va uslubi bilan birgalikda qayta shakllantirish jarayoni hisoblanadi. Bu transformatsiya tili va madaniy muhitga mos ravishda, asl yozuvning mavzusi va uslubi haqida tushunchalar saqlab qolishni o'z ichiga oladi..

Tahlil va natijalar. Yuqorida sanab o'tgan transformatsiya turlariga Amerika fojeasi asaridan keltirilgan ba'zi namunalar e'tiborimizni qaratsak. And with him a woman perhaps five years his junior, taller, not so broad, but solid of frame and vigorous, very plain in face and dress, and yet not homely, leading with one hand a small boy of seven and in the other carrying a Bible and several hymn books. Tarjimasini: Erkakning yonida undan besh yoshlar kichik ayol ko'rinar, u uchalik semiz bo'lmasa ham, miqtidan kelgan, juda odmi kiyingan, ko'rinishi xunuk, biroq badbaxshara emasdi. U yetti yoshlardagi o'g'il bolani yetaklab, injil bilan oyatnoma kitobchalarini ko'tarib olgandi. Tahlili: Ushbu parchada, leksik transformatsiya turiga kiruvchi Realiya so'zlar qatnashgan. Realiya (ko'plik ism) madaniyatga xos moddiy elementlar uchun so'zlar va iboralardir. Realiya so'zi

o'rta asr lotin tilidan olingan bo'lib, u dastlab "haqiqiy narsalar" degan ma'noda, ya'ni mavhum narsalardan farqli ravishda mavjud narsalarni anglatadi. Realiyani chuqur o'rganishni birinchi bo'lib amalga oshirgan bolgar tarjimonlari Vlahov va Florin so'zning zamonaviy ma'nosini yaratdilar. Ular shuni ko'rsatadiki, realiya juda milliy ohangga ega bo'lganligi sababli, ular ko'pincha tarjima uchun qiyinchilik tug'diradi. Realiyani terminologiya bilan chalkashtirib yubormaslik kerak: terminologiya - ilmiy adabiyotda ilmiy sohaga tegishli narsalarni belgilash uchun ishlatiladi va odatda juda aniq stilistik maqsadga xizmat qilish uchun faqat boshqa turdagi matnlarda qo'llaniladi. Badiiy adabiyot, ular keltiradigan ekzotik ko'rinish uchun realiyani yaxshi ko'radi. Navbatdagi parcha: Having reached an intersection this side of the second principal thoroughfare — really just an alley between two tall structures—now quite bare of life of any kind, the man put down the organ, which the woman immediately opened, setting up a music rack upon which she placed a wide flat hymn book. Muqobili: Ular muyulishga to'g'riroq'i baland, ammo hozirda hayot asari ko'rinnmaydigan imoratlar orasidagi torgina yo'lka kesib o'tgan joyga yetishganidan keyin, erkak yelkasidan organchani olib, yerga qo'ydi, ayol esa uni darhol ochib, popitni ko'tardida, katta bo'lsa ham yuqaroq oyatlar kitobini ochdi. Tahlil quyidagicha : Ushbu gap ham tarjima jarayonida leksik transformatsiyaga uchragan. Ya'ni :Tarjima qilinayotgan tilde paralellik hodisasi yuz bergan. Ya'ni parchada erkak va ayol deb ta'kidlanib ketilinyapti. Bu esa ma'no paralelligi ko'rsatadi. (1-bo'lim, 1-bob, 5-sahifa). Keyingi parcha: The man—the father, as he chanced to be—looked about him with seeming wide-eyed assurance, and announced, without appearing to care whether he had any auditors or not: ... Tarjimasini : Oila boshlig'i bo'lgan erkak kishi yon veriga yasama ishonch bilan ko'z yugurtirdida, tanlovchilari bor yo'qligidan sira g'am yemaganday e'lon qildi :... Tahlil jarayoni : MAZkur parchada Ehtimoliy Lakunadan foydalanilgan. Ehtimoliy lakuna bu yerda ishlatiladi: the man – the father – oila boshligi. Ehtimoliy lakuna - bu lug'atda mavjud bo'lgan (lekin negadir) boshqa tilda muqobili bo'lmagan so'z va iboralar.Bu esa o'z navbatida leksik transformatsiyani tashkil qiladi. Grammatik transformatsiyaga e'tiborimizni qaratsak, yuqorida aytganimizdek grammatik transformatsiya gapdagi xatolarni o'rganadi. Parcha: "We will first sing a hymn of praise, so that any who may wish to acknowledge the Lord may join us. Tarjimasini:Avvaliga, hamd-u sanoni aytamiz, xudoni alqashni istagan har bir odam bizga jo'r bo'la oladi. Gapda olmoshlarning ishlatilishi bilan bog'liq bo'lgan muammolar bor. Bundan tashqari: "Will you listen to who's talkin' about skatin' on a trip like this?" commented Ratterer, rather cynically, for to his way of thinking this was no occasion for any such side athletics, but for love-making exclusively. Tarjimasini: Bu mashinada shaxardan tashqariga chiqishimiz bexavotir bo'larmikin ishqilib? — deb so'ragandi Clyde Retererdan sair-ga chiqmaslilaridan bir necha kun aval, machinani qanday olishlaridan voqif bo'lganda. Tahlili: Gaplar ohirida G harfi tushib qoldirilishi kuzatilgan. Yana bir misol: "I suppose I am a fool, but I saw what you did, all right. You know I'm crazy about you, Hortense—just wild! I can't help it. I wish I could sometimes. I wish I wouldn't be such a fool." Tarjimasini: Xop, mayli, - dedi u qizga itoatli va iltijoli qarab. - Men entak o'lsam kerak. Ammo men ammasini ko'rib turuvdimda. Sizga qanaqaligimni bilasiz, Gortenziya, nima qilay. Qish bosolmadim-ha! Na chora. Gogo bu odatimni tashlasam, odamga o'xshasam, deymen. Tahlili: Grammatik o'zgartirish : Takrorlash – I shaxs olmoshi bilan beriladi. Takrorlash ta'sir qilish uchun bitta so'z yoki so'zlar guruhining takrorlanishidir. Gapdagi so'z yoki iborani takrorlash biror fikrni ta'kidlashi yoki uning to'liq tushunilganligiga ishonch hosil qilishga yordam beradi.

Takrorlanmasdan: "Osh quyuqlashguncha aralashtiriladi. Takrorlash bilan: "Osh aralashtiriladi va qalinlashguncha aralashtiriladi " misollari orqali anglab olishimiz mumkin. Endi Stilistik Transformatsiya turiga uchragan ayrim namunalarga e'tiborimizni qaratsak: And the tall walls of the commercial heart of an American city of perhaps 400,000 inhabitants—such walls as in time may linger as a mere fable. Tarjimasi: Aholisi, to'rt yuz ming kishidan kam bo'lmagan Amerika shahrining savdo markazi, baland imoratlar, devorlar ... Tahlili: Stilistik o'zgartirish: O'xshatish: O'xshatish bo'lgani uchun taqqoslanayotgan ob'ektning xususiyati aniq ko'rinadi. Aytishlaricha, o'xshatish, kabi so'zi qo'llanilgani bilan, metaforadan farqlanib turadi. Keyingi parcha: And up the broad street, now comparatively hushed, a little band of six,— a man of about fifty, short, stout, with bushy hair protruding from under around black felt hat, a most unimportant-looking person, who carried a small portable organ such as is customarily used by street preachers and singers. Tarjimasi :Endilikda tinchib qolgan katta ko'chada olti kishilik guruh kelardi. Yoshi elliklarga borgan, pakanagina, baqaloq, qalin sochlari dumaloq qora namat shlyapasining tagidan chiqib turgan, juda ko'rimsiz erkak kishi, yelkasidan oshirib taqilgan kamarida odatda daydi vazxonlar va ashulachilar olib yuradigan mo'jazgina

o'rgancha. Tahlili: Ushbu gapda Tasvirlash vositasidan keng foydalanilgan. Bundan tashqari leksik transformatsiya turiga kiruvchi Qo'shma so'zlardan ham keng foydalanilgan.(1-bob, 5-sahifa).

Xulosa va takliflar. Teodor Drayzerning "Amerika Fojiasi" asarida lingvistik transformatsiyalar tahlili, Amerika jamiyatining o'zgarmaganliklarini, qiziqishlarini va o'zgarimoqda bo'lgan mamlakatning tarixiy, ijtimoiy va siyosiy jarayonlarini o'rganishga imkon beradi. Drayzer ushbu asarida Amerika jamiyatining kengayishi, globalizatsiya jarayonlari, texnologiyalar o'zgarishlari va insonlarning o'zgarmaganliklariga ta'sirini tahlil qiladi. Lingvistik transformatsiyalar tahlili Drayzer tomonidan Amerika jamiyatining til, so'zlashish usullari, kommunikatsiya shakllari va matnlar orqali o'zgarishi va rivojlanishi bo'yicha amaliy ma'lumotlar taqdim etiladi. Ushbu asar Amerika jamiyatining ko'pgina til va kommunikatsiya shakllarini o'rganish orqali o'zgarmaganliklarni tahlil qiladi va bu o'zgarmaganliklarni jamiyatning umumiy rivojlanishiga ta'sirini ko'rsatadi. Drayzerning "Amerika Fojiasi" asari Amerika jamiyatining o'zgarmaganliklari va lingvistik transformatsiyalari haqida keng tahlil va nazariy ma'lumotlar taqdim etadi va o'zgarmaganliklarni tushuntirish uchun muhim bir manba bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Isakova Z. Z. (2023). USAGE OF NON VERBAL EXPRESSIONS IN THE TRILOGY OF "AN AMERICAN TRAGEDY" (BY T. DREISER). Interpretation and Researches, 1(1). извлечено от <https://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/293>
2. Agunginardi M. B., Rahmat, A., & Rozi, F. (2019). MORAL VALUE VIOLATIONS IN AN AMERICAN TRAGEDY NOVEL BY THEODORE DREISER (A Study of Psychoanalysis). Bahtera: Jurnal Pendidikan Bahasa Dan Sastra, 18(1), 101-106. <https://doi.org/10.21009/BAHTERA.181.09>
3. Tarjima_nazariyasi_asoslari_2005_Musayev
4. Tarjima_nazariyasi_G'ofurov_I_
5. Achilov, Oybek Rustamovich, & Inog'Omjonova, Robiya Rustamjon Qizi (2023). THE ROLE OF LEXICAL TRANSFORMATION IN THE TRANSLATION PROCESS. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3 (4), 288-294.
6. Foley B. (1993). The Politics of Poetics: Ideology and Narrative Form in An American Tragedy and Native Son. Richard Wright: Critical Perspectives Past and Present, 188-199.

Dilfuza ISKANDAROVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi
E-mail: dilfuza1117@gmail.com

TDSHU dotsenti S.Nazarova taqrizi asosida

STRUCTURAL-SEMANTIC FEATURES OF LEGAL TERMS IN ENGLISH AND UZBEK AND TRANSLATION PROBLEMS

Аннотация

This study examines the structural and semantic features of legal terms in English and Uzbek, intending to identify important variations and similarities that provide translation issues. Through a comparative study, we investigate the complexities of legal terminology, highlighting peculiarities that influence proper translation between the two languages.

Key words: Legal terms, semantic, structural, legal translation, law, language, linguistics.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ И ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА

Аннотация

Данное исследование углубляется в структурные и семантические характеристики юридических терминов на английском и узбекском языках с целью выявить ключевые различия и сходства, которые создают проблемы для перевода. Посредством сравнительного анализа выделены особенности, влияющие на правильный перевод между двумя языками изучая сложность юридической терминологии.

Ключевые слова: Юридические термины, семантический, структурный, юридический перевод, право, язык, лингвистика, юридические термины.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA YURIDIK ATAMALARNING STRUKTUR-SEMANTIK XUSUSIYATLARI VA TARJIMA MUAMMOLARI

Аннотация

Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi yuridik atamalarning strukturaviy va semantik xususiyatlarini o'rganib chiqadi va tarjimada qiyinchiliklar tug'diruvchi asosiy farq va o'xshashliklarni aniqlashga qaratilgan. Qiyosiy tahlil orqali ikki til o'rtasida to'g'ri tarjima qilishga ta'sir etuvchi xususiyatlar ta'kidlanib, yuridik terminologiyaning murakkabligini o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Yuridik atamalar, semantik, tarkibiy, yuridik tarjima, huquq, til, lingvistik, huquqshunoslik terminlari.

Introduction. Legal translation is a complicated procedure that needs not just language expertise but also a thorough understanding of the legal systems and cultures involved. The purpose of this article is to investigate the structural-semantic characteristics of legal terminology in English and Uzbek, as well as the translation issues that arise from them. This review examines previous research and scholarly works to identify the main issues encountered while translating legal terms between these two languages.

Literature review. Legal documents must present precise, unbiased, and reliable information, so the translator must ensure that the original and translated versions closely match in both meaning and structure. Legal translation is made more challenging by the unique characteristics of legal language. The term "legal" specifically denotes the style of legal writing. This style features the use of neutral and formal vocabulary, complex sentence structures, archaic words and phrases uncommon in everyday language, specialized terminology, and specific formulations. Additionally, legal texts often follow similar patterns in expressing ideas, making them challenging for non-experts in law to comprehend.

According to Mukhayyo Shodmonova (2022), it is crucial to investigate the specifics of legal document translation due to the rise in global cooperation across a number of industries and the convergence of national and cultural legal systems. Many businesses and organizations need their regulatory documentation translated into high-quality language when they go global. Legal translation is among the most difficult translation categories. To begin with,

this is a huge responsibility; even the smallest inaccuracy or error in the legal text can have serious repercussions, including large financial losses; due to the many ways in which this translation differs from literary or other translations, it calls for specialized knowledge[1].

Complexity of translation of legal terms was reviewed by Andreea Maria Cosmulescu (2021). In the scientific work noted that legal translation is widely acknowledged as a highly valued subfield within the realm of translation studies. It is recognized for its crucial role in accurately conveying legal concepts and documents across different languages, cultures, and legal systems. Among various specialized translation disciplines, legal translation stands out as it encompasses distinct areas like administrative or procedural translation, involving a range of texts with specialized legal content that are utilized both nationally and internationally. [2]

Researcher Hanem El-Farahaty (2016) made an analysis of translating lexical legal terms between English and Arabic. The scientist highlights that the two legal systems exhibit significant contrasts, with each being deeply rooted in the cultural context of its respective system. Legal English is associated with Common Law, featuring specialized terminology that is specific to Common Law and lacks direct equivalents in Islamic or Arab Civil Law. Conversely, Legal Arabic incorporates elements of both Islamic Law and Civil Law. [3]

Research methodology. A comparative analysis and corpus analysis methods are utilized to examine the similarities and differences between legal terms in English and

Uzbek languages. It involves analyzing the structural and semantic features of these terms in both languages to identify any challenges or discrepancies that may arise during translation. By conducting a thorough comparative analysis, insights into the complexities of legal terminology and improve the accuracy of translations between English and Uzbek in the legal context has been gained.

Analysis and results. Legal terms in English and Uzbek have different structural and semantic characteristics that are important for translation. These include syntax, word formation, collocations, and vocabulary choices. Researchers have noted differences in morphological complexity, semantic range, and syntax between the two languages. It is crucial to understand these features for precise and successful translation.

Semantic-structural features of English legal terms are essential for understanding the precise meanings within the legal field. Key features of English juridical phrases are as follows:

Legal terms in English often stem from Latin, enhancing their formal and technical essence. For instance, "pro bono" translates to "for the public good" and pertains to free legal services. Another example is "habeas corpus," a Latin term for a writ ensuring a detained individual appears before a judge. Similarly, "In loco parentis" denotes someone taking on parental roles, commonly seen in educational and custody settings.

Fixed meanings: Legal terms often have fixed meanings within the legal context, regardless of their everyday usage. An example is "hearsay," which refers to an out-of-court statement offered as evidence for the truth of the matter asserted.

Compound Terms: Legal terms frequently consist of multiple words or phrases combined to convey a specific legal concept. For instance, "power of attorney" refers to the authority given to someone to act on behalf of another in legal matters. "Personal injury" is a legal term referring to physical or emotional harm caused by someone else's negligence or intentional actions.

Technical Language: Legal terms often involve technical language that may not be commonly understood by individuals outside the legal profession. For example, "mens rea" is a Latin term used in criminal law to refer to the mental state or intention behind a criminal act. One more example, "double jeopardy" means the prosecution of a person twice for the same offense. It is prohibited by the Fifth Amendment to the US Constitution.

Contextual Dependence: Legal terminologies may vary in interpretation based on the situation. For instance, the phrase "reasonable doubt" holds a distinct legal definition within criminal court proceedings. Similarly, a "contingency fee" refers to an agreement where a lawyer's fees rely on the case's result. Should the client succeed, the lawyer gets a share of the settlement; otherwise, no payment is made if the client loses.

Legal systems vary across different countries and cultures, leading to differences in legal terminology. English law is based on common law principles, while Uzbek law is influenced by civil law traditions. These differences result in variations in legal concepts and terminology, making the translation process more challenging. Cultural factors, such as legal traditions, social norms, and historical contexts, need to be considered to ensure accurate translations.

Semantic-structural features of legal terms in Uzbek can be quite complex and specific. Their characteristics will be highlighted in the following points:

Specificity: Legal terms in Uzbek are often very specific and precise in their meaning, leaving little room for interpretation. For example, the term "huquqiy shaxs" (legal

entity) refers to an entity recognized by law as having legal rights and obligations. Another example of a specific legal term in Uzbekistan is "Majburiyat". This term refers to compulsory actions or obligations that individuals or entities are required to fulfill under the law. It implies a sense of legal compulsion or necessity, where failure to comply may result in legal consequences or penalties. For example, paying taxes is a "majburiy" obligation for all citizens and businesses in Uzbekistan.

Other example is "Shartnoma", which translates to a contract or agreement. This term is used to describe a legally binding document that outlines the terms and conditions agreed upon by two or more parties. In Uzbek law, a "shartnoma" is crucial for defining the rights and responsibilities of each party involved in a transaction or relationship.

Formality: Legal terms in Uzbek are typically formal in nature, using specialized vocabulary and syntax. For instance, the term "fuqarolik huquqi" (citizenship rights) refers to the legal rights and privileges that come with being a citizen of a country.

Technicality: Legal terms in Uzbek often have technical nuances that require a deep understanding of legal principles. An example is the term "jarima" (crime), which refers to an act that is punishable by law.

Precision: Legal terms in Uzbek are precise and unambiguous, aiming to eliminate any confusion or misunderstanding. For example, the term "sud" (court) refers specifically to a judicial body responsible for resolving legal disputes.

Borrowings: Legal terms in Uzbek may also include borrowings from other languages, especially Russian and Arabic. For example, the term "xalqaro" (international) is borrowed from Arabic and used in legal contexts to refer to international matters.

Words are categorized based on their structure, with terms like simple, compound, double, repeated, complex, compound, and content used to describe them. These terms mainly relate to nouns, indicating the presence of shortened formal-structural terms.

In simple terms, a legal term can be a single word or phrase that represents a specific legal concept, like "Contract" for a legally binding agreement.

A compound legal term is made up of multiple words or elements, such as "Tort law" combining "tort" and "law" to describe civil wrongs.

A double legal term repeats a word or phrase within a legal context for emphasis or clarity, like "Null and void" to show something is completely invalid.

In legal documents or contexts, a repeated legal term is one that is used multiple times to emphasize its importance or address different aspects of the legal issue. For example, "reasonable care" is often repeated in negligence cases to highlight the expected standard of care in a given situation.

On the other hand, a complex legal term involves intricate or nuanced legal concepts that require a deeper understanding of the law to interpret and apply correctly. An example of this is "force majeure," which refers to unforeseeable circumstances that prevent someone from fulfilling a contract.

Additionally, a compound term in a legal context can combine multiple legal principles or elements to comprehensively address a complex legal issue. An example of a compound term is "intellectual property rights," which encompasses various legal rights related to creations of the mind, such as patents, copyrights, and trademarks.

A content legal term refers to the specific details or information relevant to a legal document, contract, or provision. For example, an "Indemnification clause" in a

contract outlines the parties' obligations regarding compensation for losses or damages.

In the process of structural classification, simple and combined legal terms can be distinguished. The term "complex" is often used interchangeably with "compound" in this classification. However, a complex term not only refers to its form but also to the complexity of its content, specifically the number of components it consists of. Any term with more than one component is considered complex, and compound terms fall under this category. On the other hand, combined terms are formed by combining multiple words into a single lexical unit, like "tilxat" or "qonunbuzar". Therefore, it is more suitable to refer to terms formed by syntactic connection as "complex terms." Examples of these multi-component legal terms include "boquvchisini yo'qotgan oila", "fuqaroligi bo'lmagan shaxs", and "o'ta og'ir jinoyat".

The author of the work "Issues of scientific and technical terminology of the Uzbek language" N. Qasimov categorized scientific and technical terms with multiple components into joint, paired, and hybrid types. Hybrid joint terms mainly consist of Greek and Latin prefix morphemes, serving as international terminological elements. In the legal

terminology of the Uzbek language, hybrid terms are also found: kiberjinoyat, avtoharakat[4].

Translators use different methods to tackle the difficulties presented by legal language. These methods include borrowing, calque, adaptation, paraphrasing, and creating neologisms. Scholars stress the significance of utilizing context, parallel texts, and legal dictionaries for precise translations. Yet, matching legal terms with suitable equivalents remains a challenging due to variations in legal systems and language structures.

The calque technique is commonly used when translating legal terms from English into Uzbek. Some examples of calques that may be used in this process include: "contractual obligation" translated as "shartnoma majburiyati", or "intellectual property" translated as "intellektual mulk".

Conclusion. The topic "Structural-semantic features of legal terms in English and Uzbek and translation problems" addresses the analysis of legal terminology in both English and Uzbek languages, focusing on their structural and semantic characteristics. This topic explores the complexities and challenges involved in translating legal terms between these two languages.

REFERENCES

1. Shodmonova M. Analysis of Translation the Legal Terms from English into Uzbek. Web of Scientist: International Scientific Research Journal. Volume 3: 895-898, 2022
2. Cosmulescu, A. M. Views on the Complexity of Legal Translation. Romanian Journal of English Studies, 18(1), 137-144, 2021
3. El-Farahaty H. Translating Lexical Legal Terms Between English and Arabic. International Journal for the Semiotics of Law - Revue Internationale De Sémiotique Juridique, 29(2), 473-493, 2016
4. Qosimov N. O'zbek tili ilmiy-texnikaviy terminalogiyasi masalalari (So'z o'zlashtirish va affiksatsiya masalalari). – Toshkent: Fan, 1985.
5. Akramova I., Sharipova S., Abduganiyeva J. Lexical semantic study of legal terms in English and Uzbek languages. Journal of Pedagogical Inventions and Practices. Volume 15: 63-65, 2022
6. Botezat, Onorina. The complexity of legal translation: social and cultural Bounds aspects. Contemporary Readings in Law and Social Justice 4(1): 641-647, 2012
7. Khizhnyak S.P. Legal terminology: Formation and composition.-Saratov, 1997.
8. Qurbonova E. Some Features of Legal Terms in Uzbek Language. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture. Volume 4: 154-157, 2023
9. Lopez, A. S. Translating Legal Terms in Context. Legal Reference Services Quarterly, 17(4), 105-113. 1999
10. Алимов, В.В. Юридический перевод: практический курс. Английский язык: Уч. пособие. М.: Ком. КНИГА, 2005.

Гузал **КАРИМОВА**,
Базовый докторант Бухарский государственный университет
E-mail: gkarimova020@gmail.com

По отзыву Саримсаковой, к.ф.н., преподавателя НамГУ

INGLIZ VA O‘ZBEK ERTAKLARINING LINGVO-MADANIY JIHATLARI

Annotatsiya

Biz bu maqolada “ertak” terminiga tushuncha beramiz va uning turlarini ifoda etamiz. Ertaklarning xususiyatlari va tilimizga bo‘lgan mohiyatiga tasnif beramiz. Va albatta ularning lingvo-kulturologik va lingvo-kognitiv mohiyatini ta’riflaymiz.

Kalit so‘zlar: Ertak, madaniyat, tilshunoslik, tilshunoslik va madaniyatshunoslik, xususiyatlar.

LINGUO-CULTURAL ASPECTS OF ENGLISH AND UZBEK FAIRY TALES

Annotation

In this article, we give an understanding of the term "FAIRY TALES" and describe its types. We will classify the characteristics of fairy tales and their meaning for our language. And definitely, we describe their linguo-cultural and linguo-cognitive essence.

Key words: Fairy tale, culture, linguistics, linguistics and cultural studies, features.

ЛИНГВО-КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АНГЛИЙСКИХ И УЗБЕКСКИХ СКАЗОК

Аннотация

В данной статье мы даем понимание термина «СКАЗКИ» и описываем его виды. Классифицируем особенности сказок и их значение для нашего языка. И конечно же, мы описываем их лингвокультурную и лингвокогнитивную сущность.

Ключевые слова: Сказка, культура, языкознание, языкознание и культурология, особенности.

Введение. Сказки - это удивительный жанр литературы, который имеет свои характерные особенности: Волшебство и фантастика: сказки часто содержат элементы магии, волшебства, чудес и фантастических существ. Герои могут быть волшебниками, принцессами, драконами и другими необычными персонажами.

Сказка - это жанр народной устной или письменной литературы, представляющий собой вымышленное произведение, в котором описываются фантастические события и персонажи. Основное значение сказки - это развлечение, обучение и передача нравственных уроков. Она широко распространена во всех культурах и имеет множество лингвокультурных особенностей.

Обзор литературы. “Сказка - это жанр фольклора, который имеет свою специфику и характеристики. Сказки делятся на несколько типов, в зависимости от различных критериев”[1]. Вот некоторые из наиболее распространенных типов сказок: Волшебные сказки: включают элементы магии, волшебства, фантастики и чудес. Главные герои обычно встречают волшебных существ, путешествуют в волшебные миры и решают сверхъестественные проблемы. Народные сказки: передаются из поколения в поколение и часто связаны с определенными культурными традициями и обычаями. Часто такие сказки содержат нравоучительный элемент и мораль. Особенности сказок: Присутствие фантастических элементов: сказки часто содержат в себе элементы волшебства, магии, волшебных существ и событий, которые не имеют реального аналога. Нажавочный характер: сказка имеет стройную структуру, включающую в себя введение, развитие и завершение сюжета. Обычно она начинается со слов "Жили-были..."[2] и заканчивается фразой "И жили они долго и счастливо". Нравоучительность: многие сказки несут в себе моральный урок или нравственное послание. Через

примеры героев и их действия передается важное обучающее содержание.

Повторяемость: в сказках часто встречаются повторяющиеся мотивы, фразы или ситуации, что создает единство и ритм повествования, делая сказку запоминающейся и увлекательной. Национальные и культурные мотивы: сказки отражают культурные особенности и традиции народа, к которому они относятся, содержа в себе национальные образы, обычаи и верования. Эти и другие особенности сказок делают их уникальным и популярным жанром литературы, который привлекает внимание людей всех возрастов и культур.

Мифологические сказки: основаны на мифологических сюжетах, персонажах и аспектах. Они часто рассказывают о богах, героях, духах и других мифологических существах. Животные сказки: в основе таких сказок лежит общение и взаимодействие между животными, которые обладают человеческими чертами и характеристиками. Обычно такие сказки содержат моральные уроки. Юмористические сказки: целью таких сказок является прежде всего развлечение и создание хорошего настроения. Они часто содержат элементы комизма, пародии и иронии. Это лишь некоторые из типов сказок, которые можно выделить. В каждой культуре существует множество различных сказок, каждая из которых имеет свои особенности и ценности. Волшебство и фантастика: сказки часто содержат элементы магии, волшебства, чудес и фантастических существ.

Анализ и результаты. Герои могут быть волшебниками, принцессами, драконами и другими необычными персонажами. Нравоучительность: многие сказки содержат нравоучительный элемент, который передает определенные моральные ценности и уроки. Через примеры героев сказок детям посылается важное обучающее сообщение. Повторяемость: многие сказки содержат повторяющиеся фразы, мотивы или события, что создает единый ритм и структуру повествования. Это

помогает сделать сказку более запоминающейся и увлекательной. Герои: в сказках часто встречаются типичные герои, такие как добрый герой, злодей, волшебник, принцесса и др. Они представляют различные архетипы и символы, которые помогают читателям легко ориентироваться в сюжете.

Символика: сказки часто содержат символические элементы, которые могут обозначать более глубокие значения и идеи. К примеру, ключи и двери могут символизировать возможности и преодоление препятствий. Чудесный финал: большинство сказок имеют счастливый финал, где благодаря доброте, мудрости или смелости героев происходит победа над злом или решение всех проблем. Это лишь некоторые из основных особенностей сказок, которые делают их такими популярными и привлекательными для детей и взрослых.

“Лингвокультурология - это научное направление, совмещающее в себе лингвистические и культурологические методы и подходы к изучению языка и культуры народа. Основной задачей лингвокультурологии является анализ взаимосвязи между языком и культурой, изучение влияния культурных факторов на язык и наоборот. В рамках лингвокультурологии исследуются следующие аспекты: Культурные аспекты языка: анализ культурных особенностей, традиций, обычаев и религиозных убеждений, которые отражаются в языке народа. Языковая самобытность и национальные особенности: изучение уникальных языковых и культурных черт различных народов, выявление специфических особенностей и национальных мотивов в языке. Язык как отражение менталитета и мировоззрения: анализ того, как язык отражает мировоззрение и образ мышления народа, какие ценности и убеждения закладываются в языковые конструкции и выражения”[3].

Язык и культурная идентичность: изучение того, как язык и культура взаимодействуют, помогая формировать и поддерживать культурную идентичность народа. Лингвокультурология играет важную роль в изучении культурного наследия, сохранении языкового разнообразия и понимании различий и сходств между разными культурами. Она помогает расширить наши знания о мире и разнообразии человеческих культур через изучение языка как важной составляющей культурного наследия. Концепт хитрости в английском и узбекском языках имеет различные лингвокультурные и лингвокогнитивные особенности. На английском языке концепт хитрости часто ассоциируется с отрицательными качествами, такими как обман, хитрость, жульничество. Термин "cunning" может иметь негативный подтекст и указывать на нечестные действия. В то же время, в английском языке также есть позитивное значение этого термина, которое может указывать на умение быть хитрым, изобретательным и находчивым. В узбекском языке концепт хитрости, выражаемый, например, словом "yuvaliq", может иметь более позитивную коннотацию. Этот термин часто ассоциируется с умением выполнить что-то трудное или сложное, пользуясь своими знаниями и навыками. В узбекской культуре хитрость может быть рассмотрена как положительное качество, помогающее

преодолеть трудности и найти выход из сложных ситуаций. Таким образом, хотя концепт хитрости может быть выражен схожими лингвистическими средствами на английском и узбекском языках, его лингвокультурные и лингвокогнитивные особенности могут различаться в зависимости от контекста и культурных ценностей каждого языка. Лингвокогнитивные и лингвокультурологические особенности сказок представляют собой важные аспекты их анализа:

Дискуссия. Лингвокогнитивные особенности: “Метафорическое и символическое использование языка: в сказках часто используются метафоры, символы и аллегории, которые несут скрытые значения и помогают передать основные идеи и темы сказки. Концептуализация пространства и времени: язык сказок может формировать особое представление о пространстве и времени, создавая мифические, волшебные миры или периоды”[3].

Категоризация реальности: язык сказок может помочь категоризировать реальность, деля ее на добро и зло, дружелюбное и враждебное, а также создавать образы героев и событий. “Лингвокультурологические особенности: Отражение культурных ценностей и мировоззрения: сказки отражают культурные особенности и ценности общества, в котором они возникли, а также показывают, как люди воспринимают мир и свою роль в нем. Национальные мотивы и образы: каждая культура имеет свои уникальные мотивы, образы и персонажи, которые присутствуют в сказках этой культуры и отражают ее историю, традиции и верования. Передача и сохранение культурного наследия: сказки являются важным способом передачи и сохранения культурного наследия, традиций и истории народа. Изучение лингвокогнитивных и лингвокультурологических особенностей сказок позволяет понять их значения, историю и роль в развитии культуры и языка народа. Концепт хитрости в английском и узбекском языках имеет различные лингвокультурные и лингвокогнитивные особенности.”

Заключение. На английском языке концепт хитрости часто ассоциируется с отрицательными качествами, такими как обман, хитрость, жульничество. Термин "cunning" может иметь негативный подтекст и указывать на нечестные действия. В то же время, в английском языке также есть позитивное значение этого термина, которое может указывать на умение быть хитрым, изобретательным и находчивым.

В узбекском языке концепт хитрости, выражаемый, например, словом "yuvaliq", может иметь более позитивную коннотацию. Этот термин часто ассоциируется с умением выполнить что-то трудное или сложное, пользуясь своими знаниями и навыками. В узбекской культуре хитрость может быть рассмотрена как положительное качество, помогающее преодолеть трудности и найти выход из сложных ситуаций. Таким образом, хотя концепт хитрости может быть выражен схожими лингвистическими средствами на английском и узбекском языках, его лингвокультурные и лингвокогнитивные особенности могут различаться в зависимости от контекста и культурных ценностей каждого языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Karimova Guzal Ikhtiyorovna. (2024). LINGUISTIC AND CULTURAL CHARACTERISTICS OF THE CONCEPT OF CUNNING IN ENGLISH AND UZBEK FAIRY TALES
2. Эпоева Л.В. Лингвокультурологические и когнитивные аспекты изучения языка волшебной сказки (на материале английского и русского языков): Автореф. канд. дисс. филол. наук. – Краснодар, 2007.

3. Ивченко М.В. Функционально-семантические и лингвокультурологические особенности вербализованного концепта «волшебство» в сказачном и рекламном дискурсах: Автореф. канд. дисс. филол. наук. – Ростов-на Дону, 2010.
4. Karimova Go'zal Ikhtiyorovna. (2023). The 20th Century Saw a Significant Evolution and Expansion of the Fantasy Genre. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 1(10), 287–292.
5. Karimova Go'zal Ikhtiyorovna. (2023). Embracing Technological Changes for a Better Future . *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 1(9), 339–344.
6. Karimova Go'zal Ikhtiyorovna. (2023). Fantasy as One of the Essential Genres of 21st Century. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 1(10), 544–551.
7. Karimova, G. (2023). SKIMMING AND SCANNING. *Modern Science and Research*, 2(9), 334-335.
8. Karimova Go'zal Ikhtiyorovna. (2023). MASTERING THE ART OF EFFECTIVE SPEAKING AND READING: STRATEGIES FOR IMPROVING SPEAKING AND READING SKILLS. *International Journal Of Literature And Languages*, 3(10), 32–38.
9. Qurbonova N.R., & Karimova Guzal Ikhtiyorovna. (2023). DEVELOPMENT OF FANTASY GENRE IN 20TH CENTURY. *Intent Research Scientific Journal*, 2(5), 1–5.
10. Karimova, G. (2023). DEVELOPMENT OF FANTASY GENRE IN 20TH CENTURY. *Modern Science and Research*, 2(10), 67–71.
11. Karimova, G. (2023). DEVELOPMENT OF LITERARY CRITICISM IN ENGLISH LANGUAGE IN 20TH CENTURY. *Modern Science and Research*, 2(10), 411–413.
12. Karimova Go'zal Ikhtiyorovna. (2023). Valuable Teaching Methods for ESP Classes as a Key to Development of Students Knowledge. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 1(9), 372–377.
13. Karimova Go'zal Ikhtiyorovna. (2023). Embracing Technological Changes for a Better Future . *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 1(9), 339–344.
14. Karimova Go'zal Ikhtiyorovna. (2023). Fantasy as One of the Essential Genres of 21st Century. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 1(10), 544–551.
15. Sulaymonbekovna, Q. N. (2021). COGNITIVE DISSONANCE AND PRAGMATIC INFLUENCE, ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 902-908.
16. Karimov R. & Tursunova, M. (2024). THE PROBLEM OF ORIGINALITY IN THE ANALYSIS OF PARALLEL CORPUS PRISM. *Молодые ученые*, 2(2), 51–54.
17. Raxmonovna, T. M. (2023). Benefits of Teaching Foreign Languages to Young Learners. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 1(10), 603–606.
18. Tursunova Marxabo Raxmonovna. (2023). Translation as a Bridge Across Cultures. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 1(10), 463–466.
19. Бобохусенов, А. (2024). ИСТОРИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ БУХАРСКОГО ОАЗИСА. *СОВРЕМЕННАЯ НАУКА И ИССЛЕДОВАНИЯ*, 3(2), 634–640.
20. Bobohusenov Akmal. (2023). BUXORO VOHSINING ANTIK DAVRI SHISHA BUYUMLARI. *TADQIQOTLAR*, 25(2), 208–211. 33dfZ
21. Bobohusenov Akmal Ashurovich. (2023). THE MATERIAL CULTURE OF THE TOMBS OF THE ANCIENT AND EARLY MEDIEVAL PERIOD. *International Journal Of History And Political Sciences*, 3(11), 24–29.

Muhayyo QAMBAROVA,
Toshkent arxitektura-qurilish universiteti “Dunyo tillari” kafedrasi dotsenti, PhD
E-mail: mukhayyo.kambarova@gmail.com

O‘zDJTU dotsenti, DSc, X.Paluanova taqrizi asosida

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA ARHITEKTURA-QURILISH TERMINLARINING TARAQQIYOTI HAMDA TERMINOLOGIYA SOHASIDAGI O‘RNI

Annotatsiya

Arxitekturaga oid terminlar, so‘zlar, so‘z birikmalari insoniyat hayotida doimiy hamroh bo‘lgan tarixni, urf-odat va ko‘z o‘ngimizda paydo bo‘lib, o‘z hashamati hamda salobati bilan barchani mahliyo qiladigan obidalarni eslatuvchi birliklar hisoblanadi. Mazkur maqolada arxitektura-qurilish terminlari semantikasiga alohida to‘xtalib o‘tilar ekan, ularning qiyosiy tarjimai aniq misollar bilan yanada boyitildi.

Kalit so‘zlar: Arxitektura, leksika, etimologik lug‘at, enanteosemiya, terminologizatsiya, atama, diaxron rivoj

DEVELOPMENT OF ARCHITECTURAL-CONSTRUCTION TERMS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES ALSO THEIR PLACE IN THE FIELD OF TERMINOLOGY

Annotation

Architectural terms, words, phrases reminding of the history, traditions and monuments that are a constant companion in human life and appear before our eyes and fascinate everyone with their luxury and elegance. are units. This article focuses on the semantics of architecture-construction terms, and their comparative translation is further enriched with specific examples.

Key words: Architecture, lexicon, etymological dictionary, enanteosemy, terminologicalization, term, diachronic development.

РАЗВИТИЕ АРХИТЕКТУРНО-СТРОИТЕЛЬНЫХ ТЕРМИНОВ НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ И ИХ МЕСТО В ОБЛАСТИ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация

Архитектурные термины, слова, фразы, напоминающие об истории, традициях и памятниках, которые являются постоянными спутниками жизни человека, предстают перед нашими глазами и завораживают своей роскошью и элегантностью. являются единицами. В данной статье основное внимание уделяется семантике архитектурно-строительных терминов, а их сравнительный перевод дополнительно обогащен конкретными примерами.

Ключевые слова: Архитектура, лексика, этимологический словарь, энантосемия, терминологизация, термин, диахроническое развитие.

Kirish. Insoniyat sivilizatsiyasini insoniyat hayotida doimiy hamroh bo‘lgan tarixni, urf-odat va ko‘z o‘ngimizda paydo bo‘lib, o‘z hashamati hamda salobati bilan barchani mahliyo qiladigan obidalarni eslatuvchi birliklar aks ettirar ekan, ular lug‘at boyligimizdir, ularning o‘rganilishi esa nafaqat lingvistika sohasining balki moddiy va nomoddiy merosimizni o‘rganuvchi sohalar tarix, etnografiya, etnologiya hamda arxitektura kabilarni ham rivojlanishiga olib keladi.

Qadim zamonlardan beri binolar va qurilish inshootlari insonning yashashi va mehnat sharoitlarini belgilab, u nafaqat yashash joy yoki faoliyat yuritish maskani sifatida axborot beradi, balki uning dunyoqarashi va dunyoqarashning shakllantirilishidagi muhim omillardan biri bo‘lib, insonni ijodiy faoliyatiga asoslanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Arxitektura terminlarining xususiyatiga keladigan bo‘lsak, ingliz, nemis, grek va rus tillarining mazkur sohaga oid terminlarini chog‘ishtirma aspektda o‘rgangan tadqiqotchi Stamatiaudu Erasmiya shunday ta‘rif beradi: “Arxitektura leksikasi belgi funksiyasiga ega bo‘lib, binobarin arxitektura muhiti semiotikdir.”[1] Shunday ekan, har bir arxitektura yodgorliklarining o‘ziga xosligi ham aynan shu millat va elatning belgi, xususiyat hamda dunyoqarashini aks ettirishi bu haqiqatdir.

Tadqiqotchiz E.E.Mironovanning fikriga ko‘ra esa “Asrlar davomida terminologiyaning boyib borishi, arxitektura leksikasining yetarli darajada tadqiq etilmaganligi hamda tarjimaadagi xatoliklar ba’zi bir maxsus lug‘atlardagi

terminlarning tartibga keltirilishi va ularning kompleks unifikatsiyasini amalga oshirishni taqozo etdi”[2] deb to‘g‘ri ta’kidlanadi. Shu kungacha ingliz tilshunoslari va leksikograflari tomonidan bir qancha lug‘atlar yaratilishiga qaramasdan, aynan arxitektura va qurilish sohasiga oid terminlarning lug‘atlarida ham bir qancha to‘g‘irlanishi lozim bo‘lgan jihatlar mavjud.

Tadqiqotimiz davomida biz ham arxitektura va qurilish sohasiga oid terminlar, iboralar, ularning talqinini o‘rganishda M.Xarris tomonidan tuzilgan va nashr qilingan “Arxitektura va qurilish lug‘ati”dan (Dictionary of architecture & Construction)[3] foydalandik, shuningdek Oksford universiteti nashriyoti tomonidan ham bosma ham onlayn shaklga ega lug‘at Djeym Stiven Ko‘rl (James Stevens Curl) tomonidan yaratilgan bo‘lib “Dictionary of Architecture and Landscape Architecture”[4] lug‘ati ishlatishga qulay hamda doimiy ravishda yangilanib to‘ldirib boradigan manba hisoblanadi.

Ingliz tilidagi arxitektura va qurilish sohasiga oid terminlarning taraqqiyoti va ulardagi asosiy ma’lumotlarni to‘liqroq o‘rganish uchun etimologik lug‘atlarga, jumladan Ernest Vikli tomonidan 1921 yilda yaratilgan «An Etymological Dictionary of Modern English»[5], Ernest Klayn tomonidan tuzilgan «A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language»[6] hamda «Barnhart Dictionary of Etymology»[7] (1988), Evropa hamjamiyati qo‘llab-quvvatlashi natijasida yaratilgan onlayn lug‘at «Etymologisches Wörterbuch der Englischen Sprache»[8]

kabilardan olingan ingliz tilidagi so'zlarning etimologik onlayn lug'atiga murojaat qildik.[9] Shuningdek, mazkur sohada o'z tadqiqot ishini olib borgan tilshunos Z.Xakieva arxitektura va qurilish sohasiga oid leksik birliklarning nafaqat kelib chiqishi, balki ularning paydo bo'lishiga ko'ra davrlarga ajratib chiqqan. Aynan mazkur tadqiqotga tayangan holda biz ham shu davrlarni o'rganib chiqish jarayonida amin bo'ldikki, har bir davrdagi termin o'sha davrda yaratilgan va saqlab qolingan inshootlarga oid bo'lib, davrlar o'tgan sari ularning matnlar va lug'atlarga kiritilishi natijasidagina bizgacha saqlab qolingan. Z.Xakievaning ta'kidlashicha, inglizxon xalqning arxitektura va qurilishga oid terminologiyaning genezisi, taraqqiyoti hamda nutqimizda saqlanib qolishi quyidagi davrlarga bo'lingan: Birinchi davr – IV asrgacha, Ikkinchi davr – VI-XI asrlar, Uchinchi davr – XII-XVII asrlar, To'rtinchi davr XVI-XIX asrlar, Beshinchi davr - XX-XXI asrlarga to'g'ri keladi.

Z.Xakieva ingliz tilidagi arxitektura va qurilish sohasiga oid terminologiyaning nafaqat davrlashtirish masalasi bilan balki, ularning boshqa jihatlarini o'rganishga ham harakat qilgan. Tilshunosning fikriga ko'ra qurilish terminologiyasining rivojlanish dinamikasidagi yana bir muhim jihat evolyutsion jarayonlarni aniqlash ekanligi ta'kidlanadi. Bunda aniqlanishicha, quyidagi semantik hodisalar sodir bo'lgan: Terminologizatsiya–31%, Transterminologizatsiya–38%, Metofozatsiya – 19%, Determinologizatsiya – 6%, Metonimizatsiya – 6%.

Endi o'zbek tili xususida so'z yuritadigan bo'lsak, o'zbek tili taraqqiyotini shu til doirasidagi termin va atamalar taraqqiyoti, rivojlanish darajasidan ayro holda tasavvur qilib bo'lmaydi. Barcha sohada bo'lgani kabi arxitektura, qurilish sohasiga oid terminlar ham paydo bo'lish, shakllanish va rivojlanish bosqichlarini bosib o'tgan. Biz tadqiq markaziga olib kirmoqchi bo'lgan arxitektura va qurilish sohosi terminlari ham o'ziga xos yuzaga kelish, shakllanish va sohaviylashish tarixiga ega bo'lib, ilmiy va badiiy ruhda yozilgan klassik durdona asarlar hisoblangan Mahmud Qoshg'ariy, Alisher Navoiy asarlari shu bilan bir qatorda XX asrgacha bo'lgan davrda yaratilgan qo'lyozmalarda ham qo'llanilgan o'rinlarni uchratishimiz mumkin. Quyida o'sha asarlarda qo'llanilgan atama va terminlarni misollar asosida tahlil qilishga harakat qilamiz.

Tahlil va natijalar. Bugungi kun leksikografiyasining tamal toshini qo'ygan, turkiy xalq va elatlar nutqida qo'llanilgan so'z hamda tushunchalarning mazmuni yoritilgan, XI asrning tilshunoslik, etnografiya, dialektologiya kabi sohalarning nodir ma'lumotlarni o'zida jamlagan Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida o'sha davr xalqi, qardosh xalqlarning kundalik muloqotida qo'llanilgan qurilish hamda arxitektura atamalarini uchratishimiz mumkin. E'tiborli jihati shundaki bu atamalar maxsus terminologiya sifatida emas, balki o'zaro muloqotning mahsuli sifatida nutqqa olib kirilgan tushuncha sifatida tahlil qilinadi. Asarning 1-qismida keltirilgan atamalar sirasiga: yer – ba'zi lug'atlarda jër(jer) shaklida ham qo'llanilgan bo'lib, bugungi kun adabiy tilida yer, qipchoq shevasida esa jer shakli ishlatiladi; ul – devor va uylar poydevori; og' – chodir (o'tov)ning yuqori qismi bo'lgan uvuqlar, ya'ni chodirning yog'ochlari; ashu – qizil tuproq, qizil kesak; endak(o'g'uzcha) – sath, bir narsaning yuzi, ust tomoni; arquq – ustun, ikki devor yoki ustun orasiga qo'yilgan yog'och; arzutal – mo'yni to'ktirishga qo'llaniladigan aralashma. Ohak, zirnix; eshiklik – ostona va eshik uchun ishlatiladigan yog'och; o'kaklik - sandiq yasaladigan yog'och; o'kaklik tam – ustiga qubbalar ishlangan devor; irnaldi – arralandi. Jig'ach irnaldi –yog'och arralandi; temo'r – temir; baliq (arg'ucha, o'g'uzcha) – loy. Bu atamaning titik variant ham bor; siruq – chodirning ustuni; kerimi – ziynat uchun devorlarga tutiladigan narsa, kirpech; kerago' – chodir. Turkmanlar chodir deb, ko'chmanchi aholi

esa qishki uy deb atashgan; qisg'ach – qisqich, ombir; kerpich – kirpich, g'isht. Bishiq kirpich – pishiq g'isht; tubraq – tuproq; ev – uy; irpadi – arraladi; qum(chigilcha) – qum; qabug' – eshik; bechko'm – uyning shipi; bag'ram qum – elangan qum. Mayin qum. Qashqar bilan O'rkent o'rtasidagi qumlikka Bag'ram qum deyiladi. qarshi – shoh qasri. Shu bilan bir qatorda qarshi, teskari ma'nolarni ham anglatgan. qapg'a – qopqa, darvoza kabilardir.

Lug'atning 1- qismidagi termin hamda atamalarining aksariyati turkiy qabila va urug'lar tilida ishlatilgan bo'lsa-da, bugungi kun muloqot leksikasi uchun deyarli tushunarsiz holatga kelgan. Hozirgi leksik fondga saqlanib qolganlari ham fonetik o'zgarish asosida iste'molga qabul qilingan.

"Devonu lug'otit turk" ning 2-qismida qo'llanilgan atamalar asosan harakat ma'nosini ifodalovchi leksik birliklar bo'lib, unda fe'llarning turlari hamda yasalishi haqida mukammal ma'lumot berilgan. Shu jihati bilan ham qolgan ikki qismdan ajralib turadi. Quyida devonda qo'llanilgan arxitektura hamda qurilish sohasiga oid terminlarga: Ko'rgak – kemachalarning eshaklari. Shu bilan bir qatorda belkurak ma'nosini ham anglatadi. Qazlindi – qazildi. Jer qazlindi – er qazildi. To'zlo'ndi, to'zo'ldi, to'zdi – tekislandi (erga nisbatan). Bu atamaning to'g'rilandi, to'g'ri bo'ldi kabi ma'nolari ham mavjud. To'rpo'ldi – to'g'ri bo'ldi. Jig'ach to'rpo'ldi – yog'och randalanib tekislandi. Kertishdi – kertishdi (yog'ochga nisbatan). Bu atamaning bahslashdi ma'nosi ham muloqotda qo'llanilgan. Bug'rushdi – kesishdi (yog'ochga nisbatan); Kesto'rdi – orttirma nisbat shaklidagi fe'l bo'lib, kestirdi(kesmoq) ma'nosini anlatadi. Bu fe'l kesmoq fe'li bilan qo'llaniluvchi barcha ismlar uchun aynan shu ma'noga ega. Qazturdi – qazimoq fe'lining orttirma nisbatda qo'llanilgan shakli bo'lib, ariq qazdirdi, chuqur qazdirdi, o'ra qazdirdi kabi qoliplarda qo'llaniladi. Asarda XI asrda bu fe'lning qazildi variant ham qo'llanilganligi keltirib o'tiladi. Bu fe'lning qazdi, kezdi variantlarini ham lug'atda uchratishimiz mumkin. Tuzg'urdi – o'zlik nisbatidagi bu fe'l turg'izdi, tikladi, qurdi ma'nolarini izohlagan. Bu atama uy va shunga yaqin bo'lgan qurilish inshootlarini qurish ma'nosida qo'llanilgan. Telto'rdi – teshtirdi. Bu fe'l termin tom, devorni teshtirdi ma'nolarida qo'llanilgan. Bichturdi – kestirdi (yog'ochga nisbatan); bezandi- insonga nisbatan o'ziga o'ziga oro berdi, yasandi ma'nosida hamda uy yoki shunga o'xshash inshootlarga nisbatan ko'rkamlandi, bezatildi ma'nolarida qo'llanilgan. Chapildi – chapildi, suvaldi ma'nolarini anglatib uyga nisbatan uyning suyuq loy bilan suvab chiqilishi nazarda tutilgan. Bugungi kunda ayrim shevalarda bu so'z chaplandi shaklida ham qo'llaniladi. Teldi, telishdi – teshdi, teshishdi (devorga nisbatan); teldi fe'li chorvachilikda qo'zichoqni emizish uchun sovluqqa qo'shdi ma'nosida ham qo'llanilganlarni misol sifatida keltirish mumkin.

Yuqorida keltirilgan misollardan ko'rishimiz mumkinki, qurilish va arxitektura sohasiga oid bo'lgan harakat ma'nolarini ifodalovchi fe'llarning aksariyati asarda fe'lning noaniq shakli (-moq)da emas, balki ma'lum nisbat shakllarida ifoda etilgan. Bu jihat shundan dalolat beradiki, Mahmud Qoshg'ariy atamalarini xalq tilida qanday eshitgan bo'lsa, ana shu shaklda lug'at tarkibiga kirgizib ketavergan.

Muhokama. Ta'kidlaganimizdek, har bir davrning ijtimoiy, siyosiy hayoti, albatta, uning leksikasiga ham o'z ta'sirini o'tkazmay qo'ymaydi. Bu holatni yuqorida keltirilgan ma'nosi va qo'llanilish shakli izohlangan lug'atda ham ko'rish mumkin. Ya'ni XIX asr oxiri va XX asr boshlarida xalq hayoti, turmush tarzida qo'llanilgan so'zlarning o'zbekcha yoki turkiycha muqobili bo'lishiga qaramay, rus tilidagi varianti faol qo'llanilgan. Bu holatdan o'sha davr rus sovetining nafaqat siyosiy jihatdan, balki tilimizga ham o'z hukmini o'tkaza olganini ko'rishimiz mumkin.

Turli davrda o'ritilgan va tarjima mazmuni izohlangan lug'atlardan ham ko'rishimiz mumkinki, so'zlar hamda

tushunchalar XXI asr leksikasiga davrlar yaqinlashishi bilan shakliy jihatdan bir xillikni yoki o'xshashlikni namoyon qilib borgan. Masalan, "Devonu lug'otit turk" da qo'llanilgan sandiq ma'nosini bildiruvchi yo'dro'k termini bugungi kun terminologiyasi uchun tamoman begona. Olim Usmonov, Shafik Hamidovlar lug'atida qo'llanilgan Kompas termini bugungi kun leksikasi uchun ham begona emas. Lekin bu istiloh Navoiy asarlarida qiblanamo shaklida ifoda etiladi. Bu holatni lug'atlarda qaysi davr leksik fondi qamrab olinganligi nuqtai nazaridan izohlash mumkin. Shunday bo'lishiga qaramay asrlar osha bir xil yoki ayrim tovush o'zgarishi orqali etib kelgan leksik birliklar ham ko'zga tashlandi. Ya'ni "yer" leksemasi XI asrdan shu kunga qadar aynan shu atama bilan qo'llanilib kelmoqda. XV asrdan qo'llanila boshlagan "tom" (uyning tomi) atamasi haqida ham ayna shu fikrni bildirish mumkin.

Xulosa. Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, arxitektura va qurilish sohasiga oid bo'lgan terminologik tizim

boshqa yo'nalishlar terminologiyasi kabi davrlar o'tishi bilan takomillashib, zamon bilan hamnafas holda yangidan-yangi leksik birliklarning qabul qilinish jarayonini boshdan kechirdi. Tarixiylik jihatdan o'rganish shundan guvohlik beradiki, XI asrdan XX asr boshigacha bo'lgan davrda qo'llanilgan leksika asosan so'g'diycha, mo'g'ulcha, arabcha, forscha va rus tiliga oid bo'lgan so'zlardan tashkil topgan. "Devonu lug'otit turk", "Tarjumon", "Navoiy asarlari lug'ati" hamda "O'zbek tili leksikasi tarixidan materiallar (XIX asrning oxiri—XX asrning boshlari)" asarlarida qurilish hamda arxitektura sohasida qo'llaniluvchi terminlar bugungi kun shu soha terminologiyasi kabi mukammallikka erishmagan holda, ya'ni sodda, kunlik turmushda ham keng qo'llaniluvchi atama va terminlardan iborat bo'lganligi aniqlandi. Bu holat o'sha davr aholi turmush tarzi taraqqiyot darajasiga mos bo'lganligidan dalolat beradi.

ADABIYOTLAR

1. Стаматиаду Э. Лексико-семантические, структурные и функциональные особенности архитектурной лексики: на материале английского, немецкого, греческого и русского языков. Дисс. ... канд.филол.наук Россия. 2010, стр. 7.
2. Миронова Е.Е. Сопоставительный системный анализ английской и русской лексики: на материале лексики архитектурных конструкций. Дисс. ... канд.филол.наук Россия. 2001. Стр 8.
3. Weekly E. An Etymological Dictionary of Modern English. London 1921. 864 pages.
4. Klein E. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language. Amsterdam. London. New York. 1966. 903 pages.
5. Barnhart R. The Barnhart Dictionary of Etymology. USA, 1988. 1326 pages.
6. Хакиева З.У. Англоязычная терминология строительства и строительных технологий: структура, семантика и динамика развития. Дисс. ... канд.филол.наук. 2013. Стр 186.
7. Муталлибов С.М. Махмуд Кошғарий. Туркий сўзлар девони /Девону луғотит турк/. Таржимон ва нашрга тайёрловчи Муталлибов С.М. - 1.1,-т.: ЎзССР ФА, 1960. - 499 с.
8. Нашрга тайёрловчи Юнусов А. „Таржумон" - XIV аср ёзма обидаси. Тошкент: Ўзбекистон ССР «Фан» нашриёти, 1980. – 128 с.
9. Шамсиев П., Иброҳимов С. Навоий асарлари луғати. Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1972.
10. Умаров Э.А., Эски ўзбек луғатлари. – Тошкент: Фан, 1992.

Nilufar QAYUMOVA,
Andijon davlat tibbiyot instituti o‘qituvchisi

F.f.f.d., dots. D.Satimova taqrizi asosida

THEORETICAL DIFFERENCES AND PRINCIPLES OF TEXT AND DISCOURSE, MEDIA TEXT AND MEDIA DISCOURSE CONCEPTS

Annotation

This article conducts a thorough analysis of the differences and interconnections between the concepts of text and discourse, as well as media text and media discourse, from linguistic and mediallyinguistic perspectives. Research by Uzbek and international scholars on the linguistic characteristics of media texts, their role in society, and their significance in disseminating information is examined. Additionally, the study focuses on the reasons behind the reflection of national-cultural elements in media texts, including cultural uniqueness, sense of humor, poetic rhyme, and metaphorical-symbolic meaning.

Key words: Media discourse, mediallyinguistics, psycholinguistics, sociolinguistics, ontolinguistics, symmetric, orthogonal.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ РАЗЛИЧИЯ И ПРИНЦИПЫ ПОНЯТИЙ ТЕКСТА И ДИСКУРСА, МЕДИАТЕКСТА И МЕДИАДИСКУРСА

Аннотация

В статье проводится глубокий анализ различий и взаимосвязей между понятиями текста и дискурса, а также медиатекста и медиадискурса с лингвистической и медиалингвистической точек зрения. Рассматриваются исследования узбекских и международных ученых о лингвистических характеристиках медиатекстов, их роли в обществе и значении в распространении информации. Кроме того, в исследовании уделяется внимание причинам отражения национально-культурных элементов в медиатекстах, включая культурную уникальность, чувство юмора, поэтическую рифму и метафорически-символическое значение.

Ключевые слова: Медиадискурс, медиалингвистика, психолингвистика, социолингвистика, онтолингвистика, симметричный, ортогональный.

MATN VA DISKURS, MEDIAMATN VA MEDIADISKURS TUSHUNCHALARINING NAZARIY FARQLARI VA TAMOYILLARI

Annotatsiya

Maqolada matn va diskurs, shuningdek, mediamatn va mediadiskurs tushunchalarining lingvistik va mediatilshunoslik nuqtai nazaridan farqlari va ularning bir-biriga bog‘liq tomonlari chuqur tahlil qilinadi. O‘zbek va xorijiy olimlarning bu boradagi tadqiqotlari, mediamatnlarning lingvistik xususiyatlari, ularning jamiyatdagi o‘rni va axborot tarqatishdagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, tadqiqotda mediamatnlarda milliy-madaniy elementlarni aks ettirishning sabablari, jumladan madaniy o‘ziga xoslik, yumor tuyg‘usi, she‘riy qofiya, majoziy-ramziy ma‘no kabi jihatlar e‘tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: Mediadiskurs, mediallyingvistika, psixolingvistika, sotsiolingvistika, ontolingvistika, simmetrik, ortogonal.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslik sohasida mediamatnlar juda muhim bir o‘ringa ega, chunki ular nafaqat til va kommunikatsiya nazariyasining asosiy qismi sifatida, balki shuningdek, jamiyatda axborotning tarqalishi va qabul qilinishi jarayonlarini o‘rganishda asosiy vosita hisoblanadi. XXI asrning axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrida mediamatnlar turli shakl va formatlarda paydo bo‘ladi: matbuot maqolalari, televidenie va radio dasturlari, internet sahifalari, ijtimoiy tarmoqlar va boshqalar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. T.A.Van Deyk [17], M. McLuhan [8], V.G.Borbotko [2], Yu.V.Shemelina [16], T.G.Dobrosklonskaya [4], A.V.Fyodorov [13], Yu.N.Karaulov [6], V.Z.Demyankov [3], V.E.Chernyavskaya [14], E.I.Sheygal [15], E.A.Uvarova [12], E.D.Isayeva [5], N.X.Yahyayeva [18], G.X.Boqiyeva [1], D.M.Teshaboyeva [11], M.K. Sabirova [10] kabi tadqiqotchilarning ishlari shu sohada asosiy manbalar sifatida qaraladi. Ular mediamatnlarning turli turlarini va ularning jamiyatdagi rolini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Bu yondashuvlar orasida diskurs tahlili, semiotika, pragmatika va kognitiv lingvistika kabi sohalar bo‘yicha ishlanmalarni o‘z ichiga oladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Asosiy metodologiya sifatida diskurs tahlili va semiotik tahlil usullari tanlangan. Diskurs tahlili mediamatnlarning qay tarzda qurilganligi va

ular orqali qanday ideologiyalar va mafkuraviy yondashuvlar ifodalanganligini ochib beradi. Semiotik tahlil esa mediamatnlardagi belgilar va ramzlar orqali yaratilgan ma‘nolarni o‘rganishga yordam beradi. Shuningdek, tadqiqotda kuzatuv va tahlil hamda hujjatli tahlil kabi an’anaviy usullar ham qo‘llaniladi.

Tahlil va natijalar. Ma‘lumki, kommunikativ kontekst deganda, o‘z-o‘zidan diskurs atamasi gavydalanadi. Tadqiqotlar natijasi o‘laroq, media diskurs tushunchasi tilshunoslikda dolzarb bo‘lgan diskurs atamasidan ajralib chiqqan. Ma‘lumki, zamonaviy tilshunoslikda tadqiqot ishlarining aksariyati diskursiv tahlil va uni turli tizimli tillarda chog‘ishtirma planda ko‘rib chiqishga bag‘ishlanadi. Diskurslogiya masalaning matnda qay holda aks etishi va uni boshqa qiyofada ko‘rinishini aniq va tiniq tahlil etadi. Sababi, har bir so‘z real nutqda voqealanadi va uni aynan muomala protsessida tilga o‘zlashishini kuzatish mumkin. 1960-yillarning oxiri va 1970-yillarning boshlarida zamonaviy diskurs tahlilining rivojlanishi bir vaqtning o‘zida ushbu tegishli fanlarda bir necha marta tahlil etilgan va ko‘zga tashlangan. Dastlab bu o‘zgarishlar ma‘lum jihatdan avtonom bo‘lgan bo‘lsa, so‘nggi o‘n yillikda o‘zaro ta‘sir va integratsiya kuchayib bordi, bu esa matn yoki diskursshunoslikning bir necha mustaqil bo‘lgan yangi

qiyofasini keltirib chiqardi [17]. «Diskurs» atamasi tilshunoslikka polisemantik atama sifatida kirib kelgan, u qadimgi lotin tili. diskursus – mulohaza yuritish, bahsmunozara qilish, mantiqiy bilim, dastlab – aylanib yurish, shov-shuv, manevr, aylanish) kabi ma'nolarga ega, umumiy holatda nutq, lingvistik faoliyat jarayonlari va ularni nazarda tutuvchi tushunchalar tizimini anglatadi [19]. Diskurs ma'lum kommunikativ harakat va uning pragmatikasi bilan yuzaga keladi, unda hal qiluvchi jihatni tilga xos bo'lgan qurilishlardan iborat o'ziga xos lisoniy muhit tashkil etadi. Diskurs – ekstralingvistik – pragmatik, ijtimoiy-madaniy, psixologik va boshqa omillar bilan hosil qilingan voqeiy aspektidagi bog'liq matn. Unda nutq uni hosil qiluvchilarning kognitiv jarayoni bilan bog'liq ravishda maqsadli ijtimoiy xususiyat kasb etadi [5]. Diskurs matndan sezilarli darajada farqlanadi, sababi u keng tushuncha bo'lib, nutqqa real jonli ifoda bag'ishlaydi, kommunikativlik jihatidan ustunlik qiladi, paralingvistik vositalar, ya'ni yuz ifodasi, mimika, jest, ovoznig baland-pastligi kabi harakatlarni ham o'zida muzassam etadi.

Aksariyat olimlar diskurs va matn fenomenlarini teng ko'radilar, buni chuqurroq tahlil qilsak, unda nima uchun «diskurs» atamasi paydo bo'lgan?, degan savol tug'iladi. Diskursologiya, diskurs nazariyasi, diskursiv tahlil kabi terminlarni ifoda etilishiga qanday javob izlash mumkin. Matn diskursdan ancha oldin paydo bo'lgani barchaga ma'lum, matn orqali xabar yetkaziladi, unda ma'lum bir chegara chiziqdagi borligi bilan himoyalaniadi. Masalan, V.G.Borbotko ta'kidlaganidek, diskurs – bu matn, u tilning kommunikativ birliklari – gap bilan bevosita semantik bog'liq bo'lgan kattaroq birliklardan iborat [2]. Shuningdek, olim matn doim ham bog'liq matn, ya'ni diskursni tashkil etavermaydi, degan qarashni yoqlaydi. Uning fikricha, matn – “diskurs”ga nisbatan kengroq hodisa. Diskurs doim matn bo'la oladi, ammo matn har doim ham diskurs emas. Hamma matn ham diskurs emas. Diskurs – matnning bir qismi [2], xolos, deya ta'riflaydi. T.A. Van Deyk [17] esa matn aynan diskursdan kelib chiqqanligi, uning tarkibiy sohasi ekanligiga uzil-kesil fikr bildiradi.

Mediadiskurs termini esa yuqorida e'tirof etilgan diskurs atamasidan kelib chiqqan holda - bu ommaviy kommunikatsiya sohasidagi nutq faoliyati jarayonlari va mahsulotlari, ularning o'zaro ta'sirining barcha boyligi va murakkabligidir. Bizningcha, media-diskursni tadqiq etishda media-diskurs, media matn hamda matn trilogiyasi terminlarini ajratish muhim. Ularni bir-biriga bog'liqlik tomonlari hamda ajratish mezonlari yaqqol solishtirilishi zarur. Ushbu zanjirsimon kategoriyalar aloqa modeli sifatida xabar tarqatuvchi belgisi bilan jipslashadi. Biroq, shundan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, matn - bu xabar, media-matn - xabar va kanal, media-diskurs esa - ekstralingvistik omillar bilan uyg'unlashgan xabar [16,8]. Media lingvistik nuqtai nazaridan, mediamatn - bu ma'lum bir media formatida aktualashtirilgan va umumiy ma'no bilan birlashtirilgan og'zaki va media darajalaridagi belgi birliklarining ketma-ket birikmasidir [4].

M. Makluenning mashhur maqolasida ham medianing ta'rifi tilga olinadi: “The medium is the message” [8]. Biroq, rus tilshunosi A.V.Fyodorov ko'pincha bu ibora rus tiliga “Media - bu xabar“ deya noto'g'ri tarjima qilinganini e'tirof etadi [13]. Uning asl tarjimasi “The New Encyclopedia Britannica” bo'yicha: medium, a substance used as a mean of transmission of force or effect [20] - kuch yoki ta'sirni o'tkazish vositasi sifatida ishlatiladigan materiya (modda). Binobarin, M.Makluen har qanday materiya (jumladan, albatta, har qanday ommaviy axborot vositalari matnlari) ma'lum subyektlar tomonidan - u yoki bu kontekstda idrok etilishi mumkin bo'lgan xabarlar ekanligi haqida ta'kidlaydi [8].

O'zbek izlanuvchilari esa «media» lotin tilidagi medium so'zidan olinganligini, «o'rta, oraliq, oraliqdagi» ma'nolarini bildirishini uqtiradilar [18]. Zamonaviy terminologiyada mazkur istiloh bir necha ma'noga ega: birinchidan, «media» so'zi OAVni: gazeta, televidenie, radio, axborot agentligi va internetni anglatadi; ikkinchidan, undan mediakontentni – yangiliklar, reklama e'lonlari, elektron o'yinlar va filmlarni – belgilash uchun foydalaniladi; uchinchidan, u mediakontentni ishlab chiqaruvchilarni, jurnalistlarni, fotosuratshilarni, mediakompaniyalarni va h.k.ni ham bildirishi mumkin [18].

Ma'lumki, XIX asrning ikkinchi yarim yilligida matnga o'zgacha nigoh bilan qarash aynan tilshunoslardan tomonidan bahstalab muzokaraga sabab bo'ldi. Aksariyat holatlarda diskursni murakkab kommunikativ hodisa, bilimlar ierxiyasining ko'p tarmoqli tizimi, matn mutloq tushunish uchun zarur bo'lgan, unga qo'shimcha unsur sifatida mafkuraviy munosabatlar hisoblangan ekstralingvistik omillar (dunyo haqidagi bilimlar, fikrlar, munosabatlar, qabul qiluvchining maqsadlari va h.k.) ni taqdim etuvchi hodisa holatida ko'rishadi [6].

V.Z. Demyankov diskurs atamasi zamonaviy rus tilida terminologik maqomga ega emasligini, u ingliz tilidagidek речь-nutq sinfining atamasi bo'lib qolganini ta'kidlaydi [3]. Olimning chuqur tahlillariga binoan, matn va diskurs tushunchalariga metaforik oydinlik kiritiladi: Matn oddiy moddiy obyekt emas, balki talqin qilinadigan og'zaki obyekt bo'lib, uning ortidan diskurs (nutq sifatida) oqimini ko'rish mumkin. Lisoniy shaxsning faoliyati ijtimoiy soha, ya'ni diskursda so'z semantikasining boyishi va rivojlanishiga xizmat qiladi. Mass-media diskursida til vositalarini tanlash adresatga ta'sir etish maqsadidagi baho, qadriyatlar sistemasi bilan bog'liq [11].

Anglashiladiki, diskurs matndan farqli o'laroq, xabarni kimgadir qaratilgani, adresatning ehtiyojiga ko'ra shakllanganligi ustunlik qiladi. Bunday holatda, diskurs xabarning ma'lum qilinishiga ko'ra sharoit va vaziyatni qamrab oluvchi, matndan so'ng paydo bo'lgan holda, so'zlovchi tomonidan tilni o'zlashtirilishida butun olamni his qilib tinglovchiga kommunikativ maqsadidan kelib chiqqan murojaatdir.

T.A. Van Deykda diskursning ijtimoiy hodisa sifatida baholovchi ta'rif ham mavjud: Diskurs – bu nutqiy oqim, u doimiy harakatda, o'zida tarixiy davrning xilma-xil belgilarini, kommunikantlarning muloqot sodir bo'ladigan kommunikativ vaziyatdagi individual va sosial xususiyatlarini aks ettiradi. Diskursda umumiy, xususiy va shaxsiy madaniyat va mentalitet o'z aksini topadi [17].

Matn shaxs o'rini asosiy omillaridan biri sifatida talqin etuvchi qarashlarning kognitiv va psixolingvistik talqini diqqatga sazovordir. Kognitiv talqinda matn yaratilishiga «muallif – matn – matndan tashqaridagi voqelik» tamoyili asosida yondashilib, matnga bir vaqtning o'zida bir necha nuqtai nazar bilan qarash fikri ilgari suriladi, jumladan, so'zlovchi maqsadining ifodasi bo'lgan matn, nutq yaratilishi mahsuli bo'lgan matn, tushunish ob'yekti bo'lgan matn, tushunish mahsuli bo'lgan matn [18]. V.E. Chernyavskaya diskursni ko'p qiralli hodisa ekanligini izohlaydi: diskurs-murakkab kommunikativ-nutqiy jarayon bo'lib, u ko'plab mafkuraviy, ijtimoiy-tarixiy va boshqa omillarni o'z ichiga oladi [14]. Shu bilan birga, matn kommunikativ-kognitiv jarayon natijasida vujudga kelgan diskursning ham tarkibiy qismi ham asosiy qismidir [12]. E.S. Kubryakova matnni tugallangan tadqiqot ob'yekti sifatida, diskursni jarayondagi tadqiq tarzida ifodalaydi [7].

O'z navbatida, diskurs tipologiyasiga nazar tashlasak, uning ikki turi: yozma va og'zaki tiplari barqaror. Shuningdek, E.I. Sheygal diskursning har xil turlari mavjudligini keltiradi: iqtisodiy, ilmiy, ommaviy axborot vositalari diskursi va

boshqalar [15]. Darhaqiqat, muloqot nafaqat bir tomonlama balki inson faoliyatining mutlaqo boshqa sohalarida ham amalga oshirilishi mumkin. Shu jihatdan, ommaviy axborot vositalari diskursi hozirda keng ko'lamli, o'zida semiotik tizimlar - lingvistik, grafik, fonetik, vizual va audio belgilar ketma-ketligini mujassam etadi. Aytishimiz mumkinki, biz ushbu ta'rifni qo'llab-quvvatlaymiz: Mediadiskurs - bu ommaviy kommunikatsiya sohasidagi nutq faoliyati jarayonlari va mahsulotlari, ularning o'zaro ta'sirining barcha boyligi va murakkabligi yig'indisi [4]. T.G.Dobrosklonskaya ushbu trio terminlarga quyidagicha majoziy ta'rif beradi: matn voqelikning fotografik aksi, media-matn - bu video tasvir yoki «harakatlanuvchi tasvir - moving image» hamda media-diskurs - bu obyekt haqida to'liq va har tomonlama tasavvur beradigan gologramma tasviri [4]. Shunday ta'rifni o'zbek olimlari G.Boqiyeva va D. Teshabayevalarning tadqiqotlarida ham uchratishimiz mumkin: tilshunoslikdagi medialingvistika yo'nalishi ostida mediamatnlarni o'rganuvchi turli sohalar birlashtirildi. Ularning barchasi lisoniy va mediaviy xususiyatlarining dialektik yaxlitligini ifodalaydi va medianutqning uch miqyosida namoyon bo'ladi: so'zlardan iborat matn, videoqator yoki grafik tasvir miqyosi, ovoz jo'rliqi miqyosi (ovozli hamohanglik miqyosi) [1]. M.K. Sabirova ham yuqoridagi fikrlarni izohlaydi, mediamatn oddiy matndan farqli tarzda axborotni vizual - mediaviy vositalar ishtirokida uzatuvchi matnning alohida ko'rinishidir. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, har qanday matn orqali istalgan iste'molchiga ma'lumot yetkazish imkoniyati mavjud, biroq har bir mediamatn (hatto eng «ommaviy» - yangiliklar ham) yoshi, gender belgisi, dunyoqarashi, ijtimoiy kelib chiqishi, diniy mansubligi va boshqa xususiyatlariga bog'liq aniq auditoriya uchun mo'ljallangan bo'ladi [10].

Ko'plab olimlarning izlanishlari samarasi bilan quyidagi yettita asosiy tushunchalarni mediamatn uchun taklif etamiz: 1) barcha mediamatnlar maqsadli loyihalash natijasidir; 2) har bir mediamatn o'ziga xos estetik ko'rinishga

ega bo'ladi; 3) ommaviy axborot vositalari matnidagi shakl va mazmun bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, har bir vosita turi o'ziga xos til xususiyatlariga, voqelikning ishoralari va kodlanishiga ega; 4) ommaviy axborot vositalari haqiqatni yaratadi; 5) tomoshabinlar media-matn mazmunini jinsi, irqi, yoshi, hayotiy tajribasi kabi omillar nuqtai nazaridan baholaydi; 6) ommaviy axborot vositalari ijtimoiy-siyosiy va tijoriy ahamiyatiga ega; 7) OAV mafkuraviy va qadriyatli xabarlarini o'z ichiga oladi. Aslini olganda, mediamatn ham mediadiskurs ham murakkab harakatdagi dinamik hodisa bo'lib, matn yoki diskursdan farqli o'laroq tarkibida grafik tasvir, audio yoki vizual hodisa, video voqea, xabarni yorqin tasvirlari mujassam etgan peyzaj va h.k. lar yordamida insonning olam haqidagi tasavvurini boyitishda yordam beruvchi birlik hisoblanadi.

Xulosa. Anglashiladiki, matn, diskurs, mediamatn va mediadiskurs tushunchalari bir-biriga bog'liq hodisalar, har birining tarkibida uzviy bog'liq xususiyatlar mavjud, masalan, agar diskursning mahsuli matn bo'lsa, mediadiskursning mahsuli mediamatndir. Mediadiskurs, umuman diskurs kabi, faqat til tizimi bilan cheklanib qolmasdan, barcha ekstralingvistik omillar bilan birgalikda media janrlarida ko'rib chiqiladi. Demak, media-diskurs media-matndan ko'ra kengroq tushuncha, u media makonning nutqiy-kognitiv faoliyati, media olamining yetakchi axborot oqimi, jamiyat va mediani umumlashtiruvchi murakkab va noyob strukturali muloqot elementi hisoblanadi. Har bir obyekt o'zining chegaralangan belgisi va ifodasiga ega bo'lganidek, oddiy matndan farqli o'laroq mediadiskursning mediaviy ifodasi, belgisi va xususiyatlari mavjud: 1) dizayn: rasm, karikatura, tipografiya, logotip va h.k. 2) audio-vizual qism 3) video tasvir 4) grafik element 5) verbal ifoda 6) kommunikativ-pragmatik munosabat 7) lisoniy-nutqiy ifodaviylik 8) mediasavodxonlik. Bularning bari mediadiskursning asl mohiyati, shakli va chegarasi bilan ajralib turuvchi omillar sifatida inobatga olinadi.

ADABIYOTLAR

1. Бакиева Г.Х., Тешабаева Д.М. Медиаматн. – Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2019. – 171 б.
2. Борботько В.Г. Элементы теории дискурса. – Грозный: Изд-во Чечено-Ингуш. гос. ун-та, 1981. – 113 с.
3. Демьянков В. З. Текст и дискурс как термины и как слова обыденного языка. // IV Международная научная конференция «Язык, культура, общество». Москва, 2007. — С. 86-95.
4. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ: современная английская медиаречь. – М.: 2008. – 264 с.
5. Исаева Е.Д. Понятие дискурса в современной лингвистике // <http://vii.sfu-kras.ru/info/public/vii/book/ponyatie-diskursa-v-sovremennoy-lingvistike-2009>
6. Караулов Ю. Н., Петров В. В. От грамматики текста к когнитивной теории дискурса. — М.: Прогресс, 1989. — С.5-11.
7. Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
8. McLuhan M. Understanding Media. – New York: McCraw-Hill, 1964. – 396 p.
9. Milner S. J. Fanno bandire. — The University of Chicago Press and Villa I Tatti I Tatti studies. Vol. 16. No 1/2, 2013. — P. 107-152.
10. Сабирова М.К. Медиалингвистиканинг тадқиқ объекти: медиаматн ва унинг хусусиятлари // Истиклол даври ўзбек тилшунослиги, адабиётшунослиги ва фольклоршунослигининг долзарб масалалари” республика илмий-назарий анжумани материаллари. – Тошкент, 2021. – С. 186 – 195.
11. Тешабоева Д.М. Оммавий ахборот воситалари тилининг нутқ маданияти аспектида тадқиқи (Ўзбекистон Республикаси ОАВ мисолида). филол. фан. док. дис. автореф... – Тошкент, 2012. – 47 б.
12. Уварова Е.А. Медиатекст и медиадискурс: к проблеме соотношения понятий. // Вестник МГОУ. Серия: Лингвистика, 2015 / № 5. – С.47-54.
13. Фёдоров А.В. Медиаобразование и медиаграмотность. – Таганрог: Изд-во Кучма, 2004. – 340 с.
14. Чернявская В.Е. От анализа текста к анализу дискурса // Текст и дискурс: традиционный и когнитивно-функциональный аспекты исследования: сборник науч. трудов. - Рязань, 2002. - С. 230–232.
15. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса: автореф. дис. ... докт. филол. наук. – Волгоград, 2000. – С. 31.
16. Шемелина Ю.В. Лингвокогнитивные аспекты английских новостных текстов (на материале британской качественной прессы): автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Белгород, 2008. – 21 с.
17. Van.Djik. Teun A. News as discourse. – Hillsdale, New Jersey. UK: Hove and London, 1988. – 210 p.
18. Яхьяева Н.Х., Урунов Б.И. Медиаматн – ахборотнинг сифатини белгиловчи восита. // Сўз санъати халқаро журнали | Международный журнал искусство слова | International journal of word art. – Тошкент. 3-жилд. № 6, 2020. – Б. 158–164.
19. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. — С.136.
20. The New Encyclopaedia Britannica, Vol. VI, 1984, – p. 751.

Gulnoza QODIROVA,
O‘zbekiston Respublikasi IIV Jizzax akademik litseyi
E-mail: gulnozaqodirova@mail.ru

Filologiya fanlari doktori, dotsent S.Zokirova taqrizi asosida

LEXICAL UNITS REPRESENTING THE NAMES OF OBJECTS IN THE "ZEVARKHAN" EPIC

Annotation

The article explains that these words used in the epic are manifested through 2 different means: lexical-semantic and morphological means. It analyzes personal meanings, words denoting gender based on kinship, popular nouns representing the names of epic heroes, as well as words representing the names of animals, birds and other creatures. In the article, the use of adverbs specific to the category of agreement and the variety of styles in the text are revealed on the basis of examples.

Key words: Lexical-semantic, morphological, personal names, epic, text, epic hero, vocabulary, possessive category, agreement category, style, speech.

“ZEVARKHAN” DOSTONIDA NARSA-PREDMETNING NOMLARINI IFODALOVCHI LEKSIK BIRLIKLAR

Annotsatsiya

Maqolada dostonida qo‘llangan mazkur so‘zlarning 2 xil vositalar: ya‘ni leksik-semantik va morfologik vositalar orqali namoyon bo‘lganligi yoritib berilgan. Unda shaxs ma‘nolari, qarindoshlik asosidagi jins bildiruvchi so‘zlar, epik qahramon ismlarini ifodalovchi atoqli otlar, shuningdek, hayvonot, parranda va boshqa jonzotlarning nomlarini ifodalovchi so‘zlar tahlilga tortilgan. Maqolada kelishik kategoriyasiga xos qo‘shimchalarning qo‘llanishi va matndagi uslub rang-barangligi misollar asosida ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Leksik-semantik, morfologik, shaxs nomlari, doston, matn, epik qahramon, lug‘at, egalik kategoriyasi, kelishik kategoriyasi, uslub, nutq.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ НАЗВАНИЯ ПРЕДМЕТОВ В ЭПОСЕ «ЗЕВАРХАН».

Аннотация

В статье поясняется, что эти слова, используемые в эпосе, проявляются двумя разными средствами: лексико-семантическим и морфологическим. Анализируются личные значения, слова, обозначающие пол по признаку родства, народные существительные, обозначающие имена эпических героев, а также слова, обозначающие имена животных, птиц и других существ. В статье на основе примеров раскрывается употребление наречий, специфичных для категории согласия, и разнообразие стилей в тексте.

Ключевые слова: Лексико-семантические, морфологические, личные имена, эпос, текст, былинный герой, лексика, притяжательная категория, категория согласия, стиль, речь.

Dostonida qo‘llanilgan mazkur so‘zlar borliqdagi har qanday mavjudot kabi serqirraligi bilan ajralib turadi. Ularda moddiylik, qurilish, tarixiy-etimologik, maxsuslik, shuningdek, ma‘no, shakl, qo‘llanish, uslubiy bo‘yoq va boshqa qator xususiyatlar mavjud. Masalan, jins kategoriyasiga nazar solsak: jahon tilshunosligida biologik rod va grammatik rod kategoriyalardan bo‘lgan bu lisoniy hodisa bir-biri bilan o‘zaro chambarchas bog‘liq ekanligi allaqachonlar isbotlangan[2]. Doston tilida jonli predmetlarning jins kategoriyasi (“erkaklik va ayollik”)ni ifodalovchi so‘zlar ikki xil vositalar orqali namoyon bo‘lgan:

Leksik-semantik vositalar orqali.

Morfologik vositalar orqali.

Leksik-semantik vositalar lisoniy xususiyatiga ko‘ra, jins ma‘nosini ifodalovchi-atovchi so‘zlar orqali yasaladi. Ma‘no xususiyatlariga ko‘ra so‘z tarkibidagi ma‘nolar biz o‘rgangan dostonida quyidagicha zuhur bo‘lgan:

Shaxs ma‘nolari: ota (213, 184); o‘g‘il (179); qiz (157, 164, 165, 166, 190, 191, 197); juvon (171); er (179); xotin (179, 161, 180, 194); bobo (132, 133, 152); ena (196, 198); yigit (137, 149, 150); mard (131, 155, 178); kelinchak (182); kuyov (150, 151) kabilar. Doston matnidagi namuna sifatida olingan bunday tipdagi so‘zlarda ikki xil ma‘nolar mavjud: a) “erkak jinsiga mansub” ma‘nolar, b) “ayol jinsiga mansub” ma‘nolar. Bunday so‘zlar biz o‘rgangan doston matnida ikki

xil ko‘rinishda qo‘llangan: qarindoshlik va nikoh bilan bog‘liq so‘zlar. Ularni alohida-alohida ko‘rib chiqamiz:

a) qarindoshlik asosidagi jins bildiruvchi so‘zlar dostonida kam qo‘llangan. Masalan, ota, o‘g‘il, qiz, ena, momo, bobo kabilar. Ota, enam Bog‘dod elda, // Holimdan bexabar qoldi (131); Omon borib ko‘rsang otang, enangni, // Mendan salom yetkiz qarindoshing (151); Malikai Xubonning otasi zargarlarning g‘olibi edi (156); Bu to‘qayda o‘g‘il, qizlarim ko‘pdi(r) (179); Senga bu bobongni so‘zi shu bular, // Qayt, juvonmarg, senga bunda nima bor? (133); Aylabsan o‘zingni bundayin sarson, // Armon bilan o‘lib ketma, bobojon! (134) kabi.

Nikoh bilan bog‘liq atamalarning ayrimlari ham dostonida qarindoshlik bilan aloqador bo‘lgan umumiy ma‘notushunchalarni ifodalagan va ular ozchilikni tashkil etadi: er, xotin, kuyov kabilar. Arqiragan erday bo‘lib, // Yolg‘iz o‘zim sherday bo‘lib (162); Ilgarida arqiragan er edim, // Yoshim yetib endi men ham qaridim (179); Itboshining qizi bu maslahatni eshitib, borib ko‘rayin esa, deb «yoshi yuzdan oshgan kampirlarni oldiga solib, erga tegmoqchi bo‘lib, u odamzod bo‘lsa xohlaydi, deb u-buni bo‘yniga osib olib, eshak-munchoq bo‘ladigan toshlardan munchoq qilib, beli bukchaygan kampirlardan o‘ziga hamroh qilib olib, maymunlar suhbatiga kelib qoldi (180); Xotining ham qursin. Bu ko‘zikib qolsa sira omon qo‘ymaydi (161); Podshoning xotini katta odamning qizi bo‘lsin», deb Itboshining qiziga xabar

qilgan (180); Bobo Saqqo qaytadan dunyoga kelib // Yigitdek podshoga kuyov bo'lgandi (150); -Podsho kuyov qipti shunday azamat, // Qaysi yurtidan kelgan bul o'zi bekdod (151) kabi.

Yuqorida namuna sifatida berilgan so'zlar birmuncha ma'no jihatidan farqlangan: bu farq belgining me'yordan ikki pog'ona yoki bir pog'ona pastligi, me'yordaligi, me'yordan bir pog'ona yuqori ekanligida ko'zga tashlanadi.

Endi nikoh bilan bog'liq so'zlarning ma'nolariga e'tiborni qaratsak: "erkak jinsiga mansub" er, kuyov; "ayol jinsiga mansub" xotin, kelin so'zlari uchun "erkak // ayol", "mendani katta // kichik", "qarindosh // begona" ma'nolari xos. Bunday so'zlar "Zevaxxon" tilida qarindoshlarga hurmat yuzasidan va umuman, yoshi ulug'roq begona kishilarga qarata qo'llanganligini kuzatamiz.

b) murojaat ma'nosi asosida jins bildiruvchi so'zlar. Bunday tipdagi so'zlar "erkak" jinsiga mansub bek, begim, bekbachcha, vazir, buva, to'ra, qiblagoh, sardor, sarkarda, sulton, podsho, shuningdek, "ayol" jinsiga xos mehribon, sarvinoz, mohitabon kabi so'zlar ma'nosida "ayol // erkak" "mendani katta // kichik", "kuchli // kuchsiz" ma'nolari mavjud. Ammo ularda "qarindosh", "qon-qarindosh"; "bir avlod" ma'nolari yo'q. Buning sababi shundaki, qon-qarindoshlik so'zlar paradigmasida bu so'zlar shu belgilar asosida birorta so'zga zid (qarama-qarshi) qo'yilmaydi. Doston matnidani olingan misollarga e'tibor qilamiz: Zangar shaharining podshovachchalari, sarkarda, beklari cho'ldan ong otamiz, qo'lga qarchig'ay solib, o'rdak, g'oz ushlatamiz, deb ovda yurgan edi (137); Sap-sarkarda, beklar yig'ilib, davlat qushini uchirib yurgan edi (167); Birga kelgan bekbachchalar, // Ergashmang bizga munchalar (126); Karvonlarni jo'natayin bekbachcha, // Xonim, xizmat qilay senga o'lguncha (156); Quloq soling mening arzima, // Javob bering, qiblagohim, ketarman! (124); Kerakmasdur menga joyu gavharlar, // Javob bering, qiblagohim, ketarman! (125). Bu so'zlarning ma'no tarkibini quyidagicha ifodalasak bo'ladi: 1) "shaxs", 2) "erkak", 3) "mendani katta", 4) "doston tiliga xos": Titrar mening shirin jonim, // Qani mening mehribonim (130); To'rt bo'p qoldi ikki ko'zim, // Qo'ldan ketdi sarvinozim (160); Bir gazanda bo'lgan tarob, // Qaysi dushmanning qo'lida, // Mohitabonim o'pkalab (160) kabi.

Matndagi so'zlarning ma'no tarkibi quyidagicha bo'ladi:

1) "shaxs", 2) "ayol", 3) "mendani katta", 4) "doston tiliga xos" kabi.

2. Kishi (shaxs) – epik qahramon ismlarini ifodalovchi atoqli otlar. "Erkak jinsiga mansub" atoqli otlar shular jumlasiga kiradi: Zevaxxon, Iskandar, Sadulla, Farhod, Hasanxon, Hasanjon, Shohasan kabi. Bobosi uzoq yashagan odam, o'tlarni tanib terib yuribdi. Zevaxxonning o'zi dori soladigan xalta-xulta quti-qutivachcha qiladi. (140); Ovozasi olamga ketgan, Iskandarning lashkari bilan halok qilgan bu uyrumda ko'p aylanib yurdi (173); Shul vaqtda Sa'dulla kalga har yerni, cho'lni bosib olib yurgan qirg' qaroqchi yo'liqib, o'rab ushlab oldi (164); Yo'lida ayladi Majnun Farhod, // Tilladan yuzigi, tarog'i shamshod (123); Xisrav shohning Zevaxxon degan o'g'li, Hasanxon degan vaziri bor edi (121); Sen kelibsan o'zi yolg'iz qoldimi, // Sultonimdan bayon ayla, Hasanjon? (174); Zevaxxonning karvonlar bilan kelayotgan Shohasan degan vaziri bor edi (152) kabi.

3. Hayvonot, parranda va boshqa jonzodlarning nomlarini ifodalovchi so'zlar. Daraxtlar mevazor, gullar ochilib, bulbullar bir-biriga chaq-chaq uchirib, to'ti, maynalar sayrab, qushlar har turli ohang qilib turibdi (123); Qulon, kiyik, necha olqor otadi, // Odami yo'q bu to'qayda netadi? (128); Bu nolani unda maymunlar bildi, // Har tarafdan qancha maymun yig'ildi (177); Men berayin qator-qator norimni, // Sen tilasang bisotimda borimni (149); Semurg' kush qaytib

Zangarga ketdi, // Boshin quyib Zevaxxon bunda yotdi (152) kabi.

II. Morfologik vositalar. "Zevaxxon" dostoni matnida bu usul bilan jins ma'nosi maxsus qo'shimchalar, masalan, -xon, -oy, -bonu, -poshsha, -boy, -jon, -bek, -bachcha kabilar yordamida ifodalangan: yo erkak, yo ayol ismiga qo'shilgan: Semurg' kush qaytib Zangarga ketdi, // Boshin quyib Zevaxxon bunda yotdi (152); Qayda qoldi, bayon ayla, Hasanxon, // Armon bilan mendani judo bo'ldimi? (174); Sen kelibsan o'zi yolg'iz qoldimi, // Sultonimdan bayon ayla, Hasanjon? (174); Birga kelgan bekbachchalar, // Ergashmang bizga munchalar (126) kabi.

Xullas, "Zevaxxon" dostoni tilida jins bildiruvchi so'zlar miqdori anchagina, ular matnda uslub rang-barangligi uchun xizmat qilgan. Ayrim so'zlarning hozirgi adabiy tilda qo'llanmasligi yoki doston tilida mavjudligini aniqlash, ularni maxsus o'rganish ona tilimiz va folklor namunalardagi uslubiy xususiyatlarni tadqiq etish imkoniyatini yaratib beradi.

Kelishik kategoriyasi doston tilida eng faol va serqirra holatda qo'llanilgan. Ularning orasida bosh kelishikning ko'rsatkichi yo'q, ayni holat o'zbek adabiy tili uchun ham, "Zevaxxon" dostoni tili uchun ham umumiy xususiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Lekin boshqa kelishik qo'shimchalari bunday emas: xalq tilining fonetik qonuniyatlari (masalan, singarmonizm hodisasiga) ko'ra ular xilma xil fonetik shakllarda talaffuz etiladi va ayrim hollarda esa nutq jarayonida ba'zi bir kelishik qo'shimchalari tushib qoladi. Ayni lisoniy xususiyat "Zevaxxon" dostoni matnida ham ko'plab uchraydi.

Qaratqich kelishigining asosiy shakli -ning hisoblansada, doston matnidagi men, sen olmoshlariga qo'shilganida –ing, -im shakllariga ega bo'lgan. Masalan: Shohim sening xizmatimda men bo'ldim // Ko'chalarda behad odamni ko'rdim (142). Bobo, hayron qoldim sening ishing (15) // Kafil bo'ldim uchib yurgan qushingga (146) kabi. Doston matnida qaratqich kelishigi belgisiz holda qo'llangan holatlar anchagina: Chin shahrida qolsin qavmu-qarindoshim // Yor yo'linda endi sarf aylab boshim (209); Yor ishqida yuragima o't tushdi, Bag'rimdan o't chiqib tanim tutashdi (210); Yor yo'linda // yorning yo'lida, Yor ishqida // yorning ishqida (215). Ko'ramizki, har ikkala matnda doston ijrosiga uslub talabi bilan baxshi qaratqich kelishigi qo'shimchasini ishlatmagan, ya'ni belgisiz qo'llangan. Buning bosh omili og'zaki nutqning qisqalikda ifodalanishi, doston ijrosi auditoriya ahliga tushunarli bo'lishini talab qilganligidir. Shunday qilib, doston matnida qaratqich kelishigida kelgan otlar belgili va belgisiz tarzda qo'llanilgan. Bunday holatlarda otlarning qaratqich kelishigi yoki tushum kelishigi shaklida ekanligini qaralmishdagi egalik qo'shimchasi yoki shu ot bilan bog'lanib kelgan fe'l orqali aniqlanadi.

Doston matnida tushum kelishigi qo'shimchasining bir necha variantlari (-ni, -di, -ti, -in) qo'llangan: Zevaxxonni uyat o'ldirdi dog'ing // Ajab badnamodir boshdan oyog'ing (180) Bexabar qoldi maymunlar / Boshin olib ketdi shunqor / (182); Ichki uyga ul o'zi bordi // Ustidani libosini chechib tayladi (194) kabi. Doston matnida tushum kelishigi qaratqich kelishigi kabi belgili va belgisiz holatlarda qo'llangan: Ajal yetsa ushbu kunda o'lasan // O'lim haqqi, yurak-bag'ring tilabon (189); Qilgan ishing agar mendani yashirsang // Qirqingni ham bunda yakson etaman (190). Mazkur misollarda tushum kelishigi qo'shimchasi baxshining doston ijrosida tushib qolgan, ya'ni qisqaruv hodisasi yuzaga kelgan. Adabiy me'yordan chekinish kabi bunday lisoniy qonuniyat folklorning barcha materiallarida, Fozil shoir mansub bo'lgan qipchoq shevasida va so'zlashuv nutqida ham ko'plab uchraydi.

Jo'nalish kelishigining ko'rsatkichi adabiy til va folklor materiallarida –ga, -ka, -qa, -g'a, -na, -a kabi shakllarda ishlatiladi. Ushbu lisoniy qonuniyatning –ga shakli

“Zevaxon” dostoni tilida faol qo‘llangan. Masalan: Qirqini chiqarib olib zindondan // Shoh kishiga haybat keldi shu zamon (189); Sizga xabar qildim aqlim shoshib // Izlanglar daryoyu dengizga tushib (176) kabi. Jo‘nalish kelishigining ko‘rsatkichi kishilik olmoshlarining I, II, III shaxs birlik shakllariga ega bo‘lganida va ular birga qo‘llanganida – mag‘an, sag‘an, ug‘an shakllarining ishlatilishi og‘zaki so‘zlashda nutqqa, xususan, qipchoq shevasidagi aholi nutqiga xos. Ayni lisoniy xususiyatni biz o‘rgangan “Zevaxon” dostonida uchratmadik. Lekin doston matnida jo‘nalish kelishigi vazifasini qaratqich kelishigi qo‘shimchasi bajarganligini, ya‘ni biri o‘rnida ikkinchisi ishlatilganligi holati kuzatildi: G‘arib bo‘lib qoldim, ishqingda yig‘lab // Qayda ketding o‘zing kelgin so‘roqlab (122); Qayda ketding yoru do‘stim // Yemish bo‘lmaganda go‘shim (131). Ushbu misollardagi qayda ketding // qaerga ketding tarzida adabiy tilda qo‘llanishi zarurligini ko‘pchilik bilishadi, lekin matndagi shakli (qayda ketding) doston ijrosida epik qahramon nutqida ishlatilgan.

“Zevaxon” dostonida o‘zbek adabiy tilida bo‘lganidek o‘rin-payt kelishigining qo‘shimchasi –da, -ta shakllarida qo‘llanilgan: Bahorda ochilgan bog‘ning gulsan // Sen ham bir-birovning joni dilisan (168): Bu chorvoqda ancha seskanib turgan // Yana tavakkalni tangriga qilgan (132). Doston matnida ba‘zi hollarda baxshining ijrosidagi uslub talabi bilan jo‘nalish kelishigi, o‘rin-payt kelishigi va ta‘kid yuklamasi omonimiyahosil qilganligi kuzatiladi. Buning asl sababi qo‘shimcha boshidagi tovushning tushib qolishi bilan belgilanadi, lekin matndagi epik qahramon nutqiga xos she‘ning qofiyasini saqlab qolish ikkilamchi hodisa sanaladi. Quyidagi matnga e‘tibor qilamiz:

Qushlarning podshosi — Semurg‘ shohim-o,

Quloq solib eshit aytdan nolishima,

Mushkul ishlar tushdi mening boshima,

Tabib bo‘ldik, duchor bo‘ldik bu ishga.

Qayta boshdan bizlar qoldik koyishga. (143) kabi.

O‘zbek adabiy tilida bo‘lganidek, “Zevaxon” dostoni matnida chiqish kelishigining qo‘shimchasi –dan, -din, -nan shakllari uchraydi, ularning orasida –dan, -din kabi variantlari juda faol: Bu hunarni ham bilding, men sendan o‘rgandim (149); Ul vaqtda zangilardan qutulib chiqib edim (132); Qaytadan dunyoga o‘lmayin kelib // Xabar bergin, bobo, qaydin bo‘lasan? (135); Dardu g‘aming bo‘ldi sening ziyoda // Xabar bergin, jonim qaydin bo‘lasen? (192) kabi.

Doston matnida chiqish kelishigining belgisiz holatda qo‘llanganligini ham kuzatdik: Anglab so‘ng o‘zini ichkariga oldi // Malikai Xubbonni bu yerda ko‘rdi (194); Ko‘tarishib borib taxtiga qo‘ydi // Podsho bo‘lib taxt ustiga turgan so‘ng // Zamon shahanshohi, - dedi chaqirdi (170); Anglab so‘ng // anglagandan so‘ng, yoki turgan so‘ng // turgandan so‘ng tarzida qo‘llanmog‘i va ijro etilmog‘i zarur. Bunday lisoniy konstruksiyalar, asosan (so‘z+ko‘makchi) qolipining hosilasidan vujudga kelgan, ayni lisoniy holat adabiy me‘yorga mutlaqo zid sanaladi.

Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, “Zevaxon” dostoni tilida sheva unsurlari xalq epik badiyatini tayin etuvchi asosiy omil sanaladi. Shu boisdan, baxshi ijrosida kelishiklarning ko‘pchiligi almashtirilib, biri ikkinchisining o‘rnida qo‘llanganligini kuzatamiz. Bulardan tashqari, doston tilida kelishik qo‘shimchalarining miqdor jihatdan ko‘p ishlatilishi eng avvalo, matnda ohangdoshlikni ta‘minlashga xizmat qilishi bilan izohlanadi. Xullas, “Zevaxon” dostoni tilidagi kelishiklarning o‘ziga xos xususiyatlari, ularning boshqa vositalar bilan sinonimiyasi matnda ekspressivlik, ta‘sirchanlikni ta‘minlovchi vosita sifatida stilistik nozikliklarni ifodalovchi me‘yor bo‘lib xizmat qilgan.

Egalik kategoriyasi “Zevaxon” dostoni matnida o‘zining ko‘rsatkichlari o‘zbek adabiy tilidagi shakllari kabi bir xil, lekin qo‘llanilishida muayyan stilistik jihatdan

farqlanadi. Xususan, buni biz so‘zning unli va undosh bilan tugallanishida, egalikni olgan so‘z oldidan alohida qaratuvchining bo‘lishini talab qilmasligida kuzatamiz. Masalan, Ota, enam Bog‘dod elda // Holimdan bexabar qoldi (131); Ena senga oq sut bergan // Intizor bo‘l bunda qolgan (198); Enasi Zevarni bilib // -Bolam, - deb oldiga kelib // Shul zamon bag‘riga bosib...(197); Yurakdan kechirib dog‘u alamni // Bog‘dod elda oq sut bergan enamni (157).

Doston matnida egalik qo‘shimchalari orqali hosil qilingan vokativ shakllar anchagina qo‘llanilgan, ularda chaqirish, murojaat, undash ma‘nolari ustuvorlik qilgan va II shaxsni ko‘rsatgan. Bunday lisoniy qonuniyat hozirgi o‘zbek adabiy tilida ham mavjudligi tilshunoslar tomonidan allaqachonlar ta‘kidlangan[4]. Doston matnidagi begim, avlodim, sarvinozim, oyim, bulbulim, xotinim, mohitabonim, jonim, darmonim, mastonim, dilbarim, gavharim, yorim, madorim, shunqorim, qiblagohim, bolam, diydam, xonzodam, sanam, bo‘tam kabi so‘zlar egalik qo‘shimchasiz kelsa, matnda dastlabki o‘z ma‘nosida qo‘llanilishini kuzatish mumkin. Agarda bunday so‘zlarga egalik qo‘shimchasi qo‘shilib kelsa, shu qo‘shimchalar orqali epik qahramon (so‘zlovchi)ning asosiy maqsadi ifodalanganligini, nutqning emotsional-ekspressiv qimmatini yanada oshganligini ko‘ramiz. Ayni holatlarda egalik qo‘shimchasidan ko‘ra murojaat, hurmat kabi ma‘nolar ustuvorlik qiladi. Kuzatishlarni asoslash maqsadida matndan olingan quyidagi misollarga e‘tibor qilamiz: Musofirmiz, begim, shahri Shamsoddin // Bundayin yotmagin sen ham g‘aflatda (152); Yurardim har yoqqa ostimda otim, Bog‘dodning shahrida qoldi avlodim (136); Quloq soling mening arzima // Javob bering, qiblagohim, ketarman! (124); Ul vaqtda menga yo‘liqqan yorim // Ko‘rib qolmadi-ku sabri qarorim // Qani qo‘lda bo‘lsa ul ixtiyorim // Izlab kepti shunday lochin shunqorim! (155). Namuna sifatida olingan ushbu matnlardagi begim, avlodim, qiblagohim, yorim, shunqorim kabi so‘zlar [ot+ek] qolipida hosil qilingan va ularda vokativ ma‘no hurmat, murojaat kabi ma‘nolar voqealashgan.

“Zevaxon” dostoni matnida egalik kategoriyasining –i, -si, shuningdek, mavhum egalik qo‘shimchasi hisoblangan –niki shakllari ham ancha faol qo‘llangan. Ayni holat o‘zbek adabiy tiliga xos lisoniy me‘yor (qonuniyat) sanaladi. Misollarga e‘tibor qaratamiz: -Kitob ko‘ringlar, - dedi. Bulardan hech qaysisi bilmadi (124); Bu o‘yinga kelayotir // Kelgan o‘yin qilayotir // Tomoshasini ko‘rsatib // Har qaysisi turayotir (182). Namuna sifatida berilgan misollardagi qaysisi so‘zida dastlabki –si va –i o‘zakka shu qadar singib ketganki, natijada, kuchaytiruv-ta‘kid ma‘nosi ustuvorlik qilgan. Tilshunosligimizda (-i) + (-si) shaklining qo‘llanishi ikki xil hodisa (ekspressiv-stilistik va leksikalizatsiya) bilan bog‘liqligi isbotlangan[6]. (-i) + (-si) shakli ma‘noni kuchaytirishga xizmat qilgan, ayni holat shevalarga va dostonlar tiliga xos lisoniy xususiyat sanaladi. Bulardan tashqari, dostonda mavhum egalik ma‘nosini ifodalovchi –niki qo‘shimchasi shakli ot va olmoshlarga qo‘shilib kelganida ham kuchaytiruv-ta‘kid ma‘nosi ko‘zga tashlanib turadi (masalan, dushmanniki, do‘stniki, faqirniki kabi). Doston matnidagi quyidagi misollarga diqqat qilamiz: Poshshoning qanoti — qushin olibsan, // Tuhmat qilib meniki deb turibsana (138); O‘z oyog‘i bilan jonon yetishdi, // Biz talash qilmaymiz, bo‘ldi seniki! (165); Bari, endi seniki bo‘ldi, biz hech nima deyolmaymiz... (166).

Xullas, biz o‘rgangan “Zevaxon” dostoni tilida ko‘plik kategoriyasi leksik-semantik va grammatik vositalar orqali ifodalangan. Bu vositalarning ayrimlari nafaqat ko‘plik, balki “bir qancha”, “ko‘plik+o‘xshash”, “ko‘plik+jamlik”, “ko‘plik+chama+taxmin” kabi ma‘nolarni epik qahramonning nutqi jarayonida yuzaga chiqargan. Ayni lisoniy holat ko‘plik kategoriyalarining uslubiy vosita vazifasini bajarishidan, qolaversa, lug‘aviy va uslubiy imkoniyatlarining kengligidan

dalolat bera oladi. O'zni kelganida shuni ta'kidlamoqchimiz: bag'ishlangan tadqiqotlarda ko'plik kategoriyasiga tilshunosligimizdagi o'zbek xalq dostonlari tiliga bag'ishlangan mulohazalarni deyarlik uchratmadik.

ADABIYOTLAR

1. Zevaxon // Bahrom va Gulandom. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1986.
2. Bo'ronov J.B. Ingliz va o'zbek tillari qiyosiy grammatikasi. T., O'qituvchi, 1973.
3. Ne'matov H., Rasulov R. O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 1995, -65 b.
4. O'rinboev B., O'rinboeva D. Hozirgi o'zbek tilining so'zlashuv uslubi. –Toshkent: "Fan", 1991. -114 b;
5. O'rinboev B. Hozirgi o'zbek adabiy tilida vokativ kategoriya. –Toshkent: "Fan", 1972, -32 b.
6. O'zbek xalq shevalari morfologiyasi. –Toshkent, 1984, -26 b.

UDK:82-01

Nargiza LATIPOVA,
Andijon davlat chet tillar instituti tayanch doktoranti
Ingliz tili va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi
E-mail: nargiz.latipova@inbox.ru

PhD, dots. D.Satimova taqrizi asosida

COHESION AND COHERENCE IN MODERN LINGUISTICS: ANALYSIS OF STRUCTURAL-SEMANTIC CONNECTIONS IN ELLIPSIS

Annotation

This study is devoted to an in-depth examination of crucial concepts in the field of linguistics, namely cohesion, coherence and their types, particularly ellipsis. It explores the grammatical and lexical connections within the text through the concepts of cohesion and coherence and their significance in the process of conveying meaning to readers and listeners. Additionally, the phenomenon of ellipsis - the omission of words or phrases and how this process contributes to the efficiency of language and the natural flow of speech - is analyzed in detail.

Key words: Cohesion, coherence, ellipsis, grammatical connection, lexical compatibility, communicative effectiveness.

КОГЕЗИЯ И КОГЕРЕНТНОСТЬ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ: АНАЛИЗ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ В ЭЛЛИПСИСЕ

Аннотация

Данное исследование посвящено глубокому анализу ключевых концепций в области лингвистики, а именно когезии, когерентности и их типов, в частности, эллипсиса. Исследуются грамматические и лексические связи в тексте через концепции когезии и когерентности, и их значимость в процессе передачи смысла читателям и слушателям. Кроме того, детально анализируется феномен эллипсиса - опущение слов или фраз и как этот процесс способствует эффективности языка и естественному потоку речи.

Ключевые слова: Когезия, когерентность, эллипсис, грамматическая связь, лексическая совместимость, коммуникативная эффективность.

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA KOGEZIYA VA KOGERENTLIK: ELLIPSISDA STRUKTURAL-SEMANTIK BOG'LIQLIKLAR TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot tilshunoslik sohasidagi muhim konseptlar – kogeziya, kogerentlik va uning turlari, hususan, ellipsisni chuqur o'rganishga bag'ishlangan. Kogeziya va kogerentlik tushunchalari orqali matn ichidagi grammatik va leksik bog'liqliklar hamda ularning o'quvchilar va tinglovchilarga ma'no berish jarayonidagi ahamiyati ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ellipsis fenomeni - so'z yoki iboralar tushirib qoldirilishi va bu jarayonning til effektivligi hamda nutq oqimining tabiiyligiga qanday hissa qo'shishi detallari bilan tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: Kogeziya, kogerentlik, ellipsis, grammatik bog'liqlik, leksik uyg'unlik, kommunikativ effektivlik.

Kirish. Kogeziya - tilshunoslikda fundamental tushuncha hisoblanib, asosiy matn qanday tuzilganligini va ma'noni qanday uzatishni tushuntirishda katta ahamiyatga ega. Kogeziya matn ichida birlashish va bog'lanish tuyg'usini hosil qiluvchi grammatik va leksik xususiyatlarni mujassam etadi. Shuningdek, kogeziya jumlar va paragraflarni bir-biriga bog'lashga ko'maklashuvchi, ma'lumot va ma'no oqimini osonlashtiruvchi turli xil lingvistik vositalarni o'z ichiga oladi. Ushbu vositalar matnning boshqalariga nisbatan qanday bog'liqlikni aniqlashda yordam beradi va matnning tezlik bilan o'qilishiga poydevor bo'ladi. O'quvchilar yoki tinglovchilar o'rtasidagi muloqotni kuzatish va matndagi turli elementlarning bir-biriga qanday aloqalanganligini anglab yetishini ta'minlaydi. Kogeziyani tushunish tilshunoslarni nazariy qismi uchun ham, til amaliyotchilari uchun ham juda muhim, chunki u tildan foydalanishni boshqarishning murakkab mexanizmlarini yoritadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. So'nggi yillarda tilshunoslik sohasida matnlararo muloqot, kogeziya va kogerentlik hamda ellipsis kabi tushunchalarning o'rganilishi kengaymoqda. Bu borada M.A.K. Halliday [4] va Ruqaiya Hasanlarning "Cohesion in English" asari fundamental ahamiyat kasb etadi; ular matnlararo bog'liqlikni ta'minlovchi

asosiy omillar sifatida referentsiya, ellipsis, substitutsiya va bog'lovchilar kabi tushunchalarni batafsil yoritib berishgan. Shuningdek, M.Beyker [2], P. Portner va C. Maienborn [13], E. Hatch [6], A.C. Henry [8], A. Algryani [1], K.Kunz va E.Steyner [9], P. Helati [7], I.W. Paramartha [12], T. Yasutake [14], A. S. Emad [3], A.A.Lama [10] va boshqalarning ishlari tilning pragmatik va sintaktik aspektlarida ellipsisning ro'lini chuqurroq tahlil qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda asosan nazariy materiallarni tahlil qilish va diskurs tahlilini birlashtiruvchi uslub tanlangan. Tadqiqot tilning qanday qilib ma'no yaratishda va matnlararo aloqalarni shakllantirishda ishlashini aniq misollar orqali tushunishga yo'naltirilgan. Mazkur jarayon tilshunoslik sohasidagi muhim tushunchalarning amaliy qo'llanilishini va ularning o'zaro bog'liqligini chuqurroq anglash imkonini beradi. Shuningdek, matnlardagi ma'no yaratish jarayonlarini tahlil qilishda semiotik analizdan foydalaniladi. Ushbu yondashuv matn ichidagi belgilar va ramzlar orqali yaratilgan ma'nolarni chuqurroq anglashga yordam beradi. Tadqiqot real matnlardan olingan misollar orqali empirik kuzatuvlarni o'z ichiga oladi.

Tahlil va natijalar. Jahon tilshunosligi sohasida "kogeziya" qo'llanilgan matn og'zaki yoki yozma shaklda

bo'lishidan qat'i nazar, u matn tarkibidagi elementlarining o'rtasidagi o'zaro aloqalarning va bog'liqliklarning fokusiga ega bo'lgan tushuncha hisoblanadi. Ushbu konsept matnning birlashgan va izchil aloqa xizmatini yaratish uchun qo'llanilgan turli linvestik xususiyatlarni va strategiyalarni o'z ichiga oladi.

M.Beykerning e'tirof etishicha, kogeziya, ya'ni uyg'unlik – matnning turli qismlari o'rtasidagi aloqani ta'minlovchi leksik, grammatik va boshqa o'zaro munosbatlarning izchil tarmog'idir [2]. Bu tizim matnni tashkil etuvchi so'z, ibora, jumla hamda paragraflar o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlaydi. Kogeziya matnning strukturaviy elementlarini bir-biriga ulagan holda oqilona matn yasallishini ta'minlaydi.

Kogeziya matnni bir butun holda ushlab turadi va unga ma'no beradi. Ushbu tushuncha ko'proq mantiqiy aloqalarni ta'riflovchi, mantiqiy bog'liqlikni yuzaga keltiruvchi texnik uslubdir.

Ingiliz tilida ikki asosiy turdagi kogeziya mavjud:

Grammatical Cohesion/Grammatik kogeziya (bog'liqlik): Bu tur jumla yoki matnning tarkibiy mazmuni bilan bog'liq. U matnning turli qismlarini bog'laydigan grammatik strukturalar yoki birikmalar, olmoshlar, zamon, nisbat, aspekt kabi xususiyatlar uyg'unligi mexanizmini hosil qilishni o'z ichiga oladi.

Lexical Cohesion/Leksik kogeziya (uyg'unlik): Bu tur leksik tarkib va asosiy bilimlarga asoslanadi. Matn ichidagi bog'liqlikning bir shakli bo'lib, u lug'aviy elementlar (so'zlar va iboralar) yordamida ma'no uyg'unligiga erishadi.

Mashhur tilshunoslar M.A.K. Halliday va Ruqaiya Hasan [4] o'zlarining "Cohesion in English" asarlarida matnlarda mantiqiy bog'liqlikni yaratuvchi besh asosiy turdagi kogeziyaning vositalarini aniqlaydilar:

Reference/Referensiya: Matnda oldin tilga olingan yoki ma'lum bo'lgan narsaga ishora qilish yoki yoritish, ochiqlik va aniqlikni ifoda etish hamda takrorlardan saqlash uchun so'z va iboralar keng spektrda qo'llaniladi: "The cat chased its tail. – Mushuk o'z dumini quvdi." Ushbu jumlada "its - uning, o'zining" so'zi "the cat-mushuk" ga qayta ishora qiladi.

Ellipsis/Ellipsis: Ma'nosi kontekstdan ma'lum bo'lgan so'z yoki iboralar tushurib qoldiriladi, bu esa matnni ixcham, lo'nda va qiziqarli qiladi: "John likes pizza, and Mary does too - Jon pitsani yoqtiradi, shuningdek, Meri ham." Ushbu misolda "likes pizza-pitsani yoqtiradi" iborasi o'rni "does" fe'li egallaydi.

Ellipsis - bu umumbashariy tilshunoslik hodisasi bo'lib, u tasodifiy hodisa sifatida emas, balki sintaktik, semantik va pragmatik omillar asosida tizimli tarzda amalga oshiriladi [13]. Shuning uchun, o'chirilgan, ya'ni olib tashlangan elementlar mavjud matn ma'lumotlaridan, sintaktik qoidalar shakllantirilgan bilim asosidan yoki atrof-muhit tavsiflaridan kelib chiqqan holda aniqlanishi mumkin [7,46]. Ellipsisning so'z, ibora, hattoki jumalarni "tushirib qo'yish" xususiyati "zero-nol" element [6] deb nomlanadi, u bog'lovchi elementlarini tarkibiga olmasligi bilan ajralib turadi, bu bilan u bog'lovchisiz ishlatilishiga ishora qiladi. Ellipsisning bir qator shakllari mavjud bo'lib, ular orasida o'tli birikmalar, fe'lli birikmalar va jumla tuzilmasining qisqartirilishi va boshqalar kiradi. Ko'plab mualliflar va olimlar ellipsisning bu tasnifini qo'llab-quvvatlaydilar, xususan, E. Hatch [6], A.C. Henry [8], A. Algryani [1] va h.k. Uslubiy jihatdan qaraganda, tillar ellipsisidan foydalanish darajasida keskin farqlanadi. Ba'zi tillarda, ayniqsa, yozma yoki og'zaki nutqda ellipsisni tez-tez qo'llashga moyil, bu esa nutqning oqimini yengillatib, matnni yanada tabiiy va suhbatga xos qiladi. Boshqa tomondan, ayrim tillar ellipsisni kamroq qo'llaydilar va o'rniga so'zlarni leksik takrorlanishini afzal ko'radilar, bu esa o'quvchiga yoki

tinglovchiga xabar mazmunini aniq va tushunarli tarzda yetkazishga yordam beradi [2].

Substitution/Substitutsiya: Ifodadagi xilma-xillikni saqlash uchun so'z yoki iboralarni boshqalar bilan almashtirish hamda takrorning oldini olish maqsadida o'zgartiriladi. "I want the red shirt; she wants the blue one. - Men qizil ko'ylakni xohlayman, u esa ko'kni xohlaydi. Ushbu jumlada "one-bir" so'zi "shirt-ko'ylak" o'rni egallaydi. Anglashiladiki, substitutsiya - bu bir so'zni boshqasi bilan almashtirib yangi kontekstda qo'llash jarayonidir. Ushbu jarayon muayyan so'z yoki iboralarni boshqa variantlar bilan o'zgartirishi natijasida uning uch asosiy turini aniqlash mumkin: nominal, verbal va klouzal. Nominal substitutsiyada nomlar bir-birining o'rni egallaydi. Verbal substitutsiya fe'l guruhlarining bir-birini almashtirilishi bilan bog'liq. Klouzal substitutsiya esa kengroq ma'noda butun bir jumla yoki gapning boshqa biri bilan almashtirilishini anglatadi. Ko'plab olimlar, jumladan K.Kunz va E.Steyner [9], I.W. Paramartha [12], T. Yasutake [14], A. S. Emad [3], A.A.Lama [10] va boshqalar ushbu mavzuni chuqur tadqiq etib substitutsiyaning turli shakllarini tahlil qilganlar. Ushbu tadqiqotlar tilshunoslik sohasida muhim hissa qo'shgan bo'lib, substitutsiyaning tilni boyitishdagi rolini yorqin namoyish etadi.

Conjunction/Bog'lovchi: "And-va", "but-lekin", "or-yoki" va "because-chunki" kabi bog'lovchilardan qo'shma gap tarkibida bir nechta sodda gaplarni o'zaro bog'lashda yoki jumlar bo'ylab fikrlarni muvofiqlashtirishda foydalaniladi: She wanted to go to the park, but it started raining. - U parkka bormoqchi edi, lekin yomg'ir yog'a boshladi.

Lexical Cohesion/Leksik kogeziya: Leksik kogeziya matnni umumiy mantiqiy bog'liqlik va ma'nosini ta'minlovchi vositalar va mexanizmlarning keng doirasining bir qismidir. U matnning turli qismlari o'rtasida aloqa o'rnatish hamda so'z boyligi qo'llash uchun sinonimlar, antonimlar, giponimlar va giperonimlar kabi ma'noga bog'liq so'z yoki iboralardan foydalaniladi: The new library in town offers a wide selection of books. The collection includes a vast array of novels, from classic literary works to contemporary fiction. It also houses an extensive variety of non-fiction books, covering topics from history to science. (Kristin Harmel. The Book of Lost Names, 97) - Yangi kutubxonada kitoblarning keng tanlovi mavjud. Bu to'plamda klassik adabiy asarlardan tortib, zamonaviy adabiyotgacha bo'lgan turli romanlar keng diapazonda mavjud. Shuningdek, u tarixdan tortib fan sohasigacha bo'lgan mavzularni qamrab olgan turli xil ilmiy-adabiy kitoblarni ham o'z ichiga oladi.

Umuman olganda, kogeziya tilshunoslikdagi samarali muloqotning muhim jihati bo'lib, ma'ruzachilar va yozuvchilarga o'z fikrlarini aniq yetkazish imkonini beradi hamda tinglovchilar yoki o'quvchilarga ushbu g'oyalarni kuzatish va to'g'ri talqin qilish imkonini beradi. U yozma va og'zaki nutqda muhim rol o'ynagan sababi matn yoki suhbatning umumiy tushunchasi va ta'siriga hissa qo'shadi. Jahon linvestikasi sohasidagi tadqiqotchilar, kogeziyaning tili qanday ma'nani o'rgatish va turli linvestik kontekstlar ichida o'zaro uyg'unlik aloqalarini qanday ta'minlash hamda ularni ishlashini batafsilroq yoritish maqsadida bir qator tadqiqotlar olib borganlar.

"Ellipsis" so'zi yunoncha "ἐλλειψις" (èlleipsis) - omission so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "tashlab qo'yish" yoki "qisqartirish" ma'nolarini anglatadi [13]. Shunday qilib, ellipsisning asosiy xususiyati shundaki, aytilgan gapda yoki tuzilishda muhim qismlar (ma'lumotlar) gapiruvchi tomonidan tashlab qo'yiladi (qoldiriladi), va ularni to'ldirish talab etiladi. Bunday holatlarda, mazkur qismlarni tinglovchi yoki o'quvchi o'z kontekstiga ko'ra to'ldirishi kerak bo'ladi. Masalan, Men kitob o'qidim, lekin u – yo'q jumlasida o'qidim fe'lini ikkinchi qismda qoldirib ketish orqali gapning mazmuni to'liq yetkaziladi va bu ellipsisning sodda namunasidir.

Lingvistikada bu jarayon nutq iqtisodiyoti va nutq oqimining tabiiyligini saqlash maqsadida qo'llaniladi. Bu tushuncha pragmatika va sintaksis kabi sohalarda ham qo'llaniladi va lingvistik tadqiqotlarda keng o'rganiladi. Har xil tillarda ellipsisning qo'llanilishi va uning turlari o'rganilgan va tillararo taqqoslash asosida turli xulosalarga kelish mumkin. Nutqning aniq va ravonligi uchun ellipsis juda muhimdir, chunki u nutqning tabiiyligi va oqimiga yordam beradi hamda tinglovchiga qo'shimcha kontekst orqali ma'lumotlarni o'zlashtirishga imkon beradi.

VP (verb phrase) ellipsis, aniqrog'i, fe'l iboralarning qisqartirilishi, lingvistikada muhim va qiziqarli bir hodisa hisoblanadi. U sintaktik yoki semantik jihatdan, ya'ni gap tuzilishini yoki ma'nolarni inobatga olgan holda tahlil qilinishi mumkin. Sintaktik ellipsisda, gapning qolgan qismi tuzilishi bo'yicha to'ldirilishi lozim bo'lgan bo'sh joylarni qoldiradi. Biroq, agar biz VP ellipsisni semantik jihatdan, ya'ni gapning ma'nosini hisobga olgan holda hal qilish imkonini bersak, bu murakkab semantik tahlillar orqali gapning to'liq ma'nosini anglashimizga yordam beradi [11]. VP ellipsis odatda gapiruvchining yaqin ma'noda qolgan qismni anglatishi mumkin bo'lgan so'zlarni qoldirib, gapni qisqartirishga imkon beradi, bu esa tinglovchiga gapirilayotgan kontekstni yaxshiroq tushunish va talqin qilishga undaydi. Mazkur jarayon shuningdek, nutqning samaradorligini oshiradi va lingvistik effektivlikni yaratishda asosiy omil hisoblanadi. VP ellipsisni semantik jihatdan shakllantirish qobiliyati tilshunoslikda chuqur tahlilni talab qiladi va bu jarayonning har bir tildagi o'ziga xos xususiyatlari borligini ko'rsatadi.

Subbatda VP Ellipsis:

Person A: Did you finish your homework?

Person B: I started it, but I haven't finished it yet.

Person A: I finished mine last night.

Person A ning oxirgi javobi I finished mine last night jumlasida VP ellipsis mavjud. To'liq jumla I finished my homework last night bo'lishi mumkin edi, lekin my homework so'zlari tushunilgan kontekstga ko'ra tushirib qoldirilgan.

(O'zbekcha: To'liq versiyada bu "Kecha kechqurun uy vazifamni bajardim," bo'lishi kerak edi, lekin "uy vazifamni" birikasini gapirish shart emas, chunki bu kontekstga ko'ra avvaldan ma'lum.)

Yozma matnda VP Ellipsis:

Alice prefers to read in the morning, and Bob does too.

Keltirilgan jumladan Alice uchun "prefers to read in the morning" (ertalab o'qishni afzal ko'radi) iborasi Bob uchun ham takrorlanishi kerakligini tushunamiz, lekin bu to'g'ridan-to'g'ri aytilmagan.

VP Ellipsis va semantik shakl:

Many people read the book, but not many understood it.

Yuqoridagi misolda Many people read the book (Ko'p odamlar kitob o'qiydilar) jumlasida to'liq fe'l iborasi bor, va "but not many understood it" (biroq ko'pchilik uni tushunmaydilar) qismida VP ellipsis yuz beradi, "the book" (kitob) tushuniladigan obyekt bo'lib qolgan bo'lsa-da, qo'llanilmagan, boisi mazkur jumla gapirilishi kerak bo'lgan kontekst orqali tushuniladi.

Conclusion. Ushbu tadqiqot doirasida kogeziya, kogerentlik va uning turlari, jumladan, ellipsis kabi tilshunoslikning muhim tushunchalarining farqli jihatlati ko'rib chiqildi. Tadqiqot natijalari matnlarda bog'liqlik va muloqot samaradorligini ta'minlashda ushbu tushunchalarning hal qiluvchi vazifasi borligini ko'rsatdi. Kogeziya va kogerentlik matn ichidagi ma'noli aloqalarni mustahkamlashda asosiy omil sifatida, ellipsis esa nutqni tabiiy va samarali qilishda muhim vosita sifatida namoyon bo'ldi.

Ellipsis har qanday tilning sintaktik, semantik va pragmatik qatlamlarida muhim ahamiyat kasb etadi, chunki u nutqning tabiiyligi va tejamkorligini ta'minlashda asosiy vositadir. Tadqiqot natijalari ko'rsatishicha, ellipsis tizimli tarzda amalga oshiriladi va bu jarayon nutq oqimini soddalashtirish hamda o'quvchi yoki tinglovchining matn chuqurroq tushunishiga yordam beradi. Matndagi "tushirib qo'yilgan" so'z yoki iboralarni to'ldirish qobiliyati esa tinglovchilarga qo'shimcha mazmuniy ma'lumotlar asosida yanada jilokor ma'no yaratish imkonini beradi.

Ellipsisning turli tillardagi qo'llanilishi va uning lingvistik effektivlikdagi farqlari, shuningdek bu jarayonning matn va diskursni qanday shakllantirishga ta'siri tilshunoslik sohasida yanada chuqurroq tadqiqotlarni talab qiladi. Bu holatlar tilning o'ziga xos uslubiy xususiyatlarini aniqlashda va nutq samaradorligini oshirish strategiyalari ishlab chiqishda muhimdir.

ADABIYOTLAR

1. Algryani A. Remarks on the Translation of Noun Phrase Ellipsis from English into Arabic // AWEJ for Translation and Literary Studies. Volume 4, № 1. February, 2020. – Pp. 24-36.
2. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. New York: Routledge. 3rd ed., 2018. – 317 p.
3. Emad A. S. Abu-Ayyash. The Creative Use of Cohesive Devices: Exploring New Roles // Journal for Researching Education Practice and Theory (JREPT) Vol 3, № 1, 2020, – Pp. 4-51.
4. Halliday M.A.K. and Ruqaiya Hasan. Cohesion in English. – London: Longman, 1976. – 375 p.
5. Harmel K. The Book of Lost Names. – New York: Gallery Books, 2020. – 416 p.
6. Hatch E. Discourse and language education. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 333 p.
7. Helati P. Explication, redundancy, ellipsis and translation // New Trends in Translation Studies. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005. – Pp. 45-74.
8. Henry A. C. (2018). The re-mark-able rise of '...': reading ellipsis marks in literary texts. – London: Routledge, 2019. – 364 p.
9. Kunz K., Steiner E. Cohesive substitution in English and German: a contrastive and corpus-based perspective // Advances in corpus-based contrastive linguistics. Studies in honor of Stig Johansson. – Amsterdam: John Benjamins, 2013. – Pp. 201-232.
10. Lama A.A. Translation of Substitution and Ellipsis by Professional Translators and Translators in Training: A Contrastive Study // AWEJ for Translation & Literary Studies, Volume 7, № 4. October, 2023. – Pp.121-131.
11. Merchant J. The Syntax of Silence: Sluicing, Islands, and the Theory of Ellipsis. – Oxford: Oxford University Press, 2001. – 278 p.
12. Paramartha I.W. Substitution as a cohesive device in the dialogue of the drama Pygmalion // Psychology. Humanis. № 11 (1), 2017. – Pp. 43-49.
13. Portner P., Maienborn C., Heusinger K. Semantics: sentence and information structure. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 2019. – 554 p.
14. Yasutake T. The Nature and Workings of Lexical Substitution in English Discourse // Humanities and Social Sciences 58. March, 2009. – Pp.15-23.

Раъно МАДЖИДОВА,

доктор филологических наук, профессор Узбекского государственного университета мировых языков

По отзывам профессора УзМУ, д.ф.н Курбановой М.

СПЕЦИФИКА АНТРОПОМОРФНОГО КУЛЬТУРНОГО КОДА И ЕЁ ОТРАЖЕНИЕ В ПОСЛОВИЦАХ

Аннотация

В статье раскрывается специфика антропоморфного культурного кода, создающая целостную картину отражения материального мира в пословицах разносистемных языков. Пословицы русского и узбекского языков являются репрезентантами антропоморфного культурного кода и их реализации в компонентах и семантических интерпретациях. В последние годы ученые проявляют значительный интерес к изучению кодов, выделяя различные их виды, создавая системы и тематические классификации. Код является способом организации пространства культуры и основным механизмом интерпретации пословиц через соотнесение их компонентов и семантики с кодами культуры в пословичной языковой картине мира.

Ключевые слова: пословица, аксиология, стереотип, модель поведения, пословичная картина мира, языковая картина мира.

SPECIFICITY OF ANTHROPOMORPHIC CULTURAL CODE AND ITS REFLECTION IN PROVERBS

Annotation

The article reveals the specifics of the anthropomorphic cultural code, which creates a holistic picture of the reflection of the material world in proverbs of different systems of languages. Proverbs of the Russian and Uzbek languages are representatives of the anthropomorphic cultural code and their implementation in components and semantic interpretations. In recent years, scientists have shown significant interest in the study of codes, identifying their various types, creating systems and thematic classifications. The code is a way of organizing cultural space and the main mechanism for interpreting proverbs through the correlation of their components and semantics with cultural codes in the proverbial linguistic picture of the world.

Key words: proverb, axiology, stereotype, model of behavior, proverbial picture of the world, linguistic picture of the world.

АНТРОПОМОРФИК МАДАНИЙ КОДНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА УНИНГ МАҚОЛЛАДА АКС ЭТИШИ

Аннотация

Мақоллада антропоморфик маданий коднинг о'зига хос хусусиятлари ochib berilgan, u turli tillar tizimidagi maqollarda moddiy olamning aks etishining yaxlit rasmini yaratadi. Rus va o'zbek tillari maqollari antropomorfik madaniy kodning vakillari va ularning tarkibiy qismlari va semantik talqinlarida amalga oshiriladi. So'nggi yillarda olimlar kodlarni o'rganish, ularning har xil turlarini aniqlash, tizimlar va tematik tasniflarni yaratishga katta qiziqish bildirishdi. Kod madaniy makonni tashkil qilish usuli va dunyoning maqol lingvistik rasmida ularning tarkibiy qismlari va semantikasini madaniy kodlar bilan bog'lash orqali maqollarni izohlashning asosiy mexanizmidir.

Калит so'zlar: maqol, aksiologiya, stereotip, xulq-atvor modeli, dunyoning maqol tasviri, dunyoning lingvistik tasviri.

Введение. Антропоцентрические пословицы узбекского и русского языков отражают в себе посредством образов мировосприятие и мировоззрение народа, ибо, как пишет Г.А. Багаутдинова, «образы являются отражением способа мировидения и могут быть определены в рамках культурных кодов» [2].

Центральным образом в антропоцентрических пословицах выступает образ человека, который, по мнению В.Н. Соловар и Е.С. Молдановой, является «ядром каждой национальной культуры, системы ее ценностей», представляющих собой «результат накопления всех знаний и опыта» народа за всю историю развития его культуры: «У каждого народа есть определенный набор морально-нравственных качеств, наиболее ценных; противоположные черты осуждаются в многочисленных единицах номинации» [6]. Образ человека в антропоцентрических пословицах, таким образом, подвергается оценочному осмыслению.

Известно, что «исторический опыт отбирает и сохраняет в культурной практике разных поколенческих когорт только то, что позволяет данному народу адаптироваться к окружающему миру, выживать, развиваться. Поэтому на оперативном уровне социокультурной практики имеется множество явлений

приходящих, приобретающих случайную или недостаточно устойчивую форму. Длительный коллективный опыт, историческая память, творческие возможности позволяют в каждой культуре появиться таким стабильным единицам, как нормы менталитета, критерии оценок, содержательно-смысловые схемы, аккумулирующие в себе своеобразные сгустки понимания и оценивания окружающего мира, стандарты деятельности, воплощаемые в технологиях и нормах труда» [1]. Исходя из этого положения мы определяем культурный код как свернутый в знаковых единицах культурно-исторический опыт народа, предназначенный для облегчения духовно-практического освоения реальности.

Оценочное значение в антропоцентрических пословицах может быть заложено уже в самой номинации человека. Следует отметить, что система наименований человека в исследуемых пословицах узбекского и русского языков очень красочна и многогранна, как красочен и многогранен сам человек.

Инвариантной формой наименования человека в антропоцентрических пословицах выступают в узбекском языке слова (в единственном или множественном числе) одам, киши, а в русском языке – человек (люди).

Существующее многообразие наименований человека в антропоцентрических пословицах исследуемых языков предопределяется тем, что в них представлена характеристика человека с разных ракурсов, например, с точки зрения его пола, возраста, социального положения, умственных способностей, черт характера и т.п.

Одним из способов номинации человека в антропоцентрических пословицах узбекского и русского языков является употребление личных имен. Следует отметить, что употребление личных имен как способ номинации человека наиболее характерно пословицам русского языка, в которых обилуют полные/неполные, производные/сокращенные, уменьшительно-ласкательные формы.

Большинство личных имен, представленных в антропоцентрических пословицах узбекского и русского языков, представляют собой мифолого-религиозные номинации человека. Например, в узбекском языке: Алихўжа, Хўжаали, Абдукарим, Исо, Мусо, Сулаймон, Хизир, Азроил, Хасан, Хотам, Фозил, Шониёз; в русском языке: Абрам, Агара, Агриппина, Адам, Антон, Арсений, Артемида, Афанасий, Варвара, Василий, Галина, Георгий, Герасим, Григорий, Денис, Дмитрий, Никита, Федор, Филипп, Харитон и мн. др.

Несложно определить, что имена человека, представляющие собой мифолого-религиозные номинации человека, являются заимствованными в узбекском языке в основном из арабского и персидского, а в русском языке преимущественно из греческого или латинского. Это объясняется доминирующим распространением на территории Средней Азии мусульманского вероисповедания, на территории же России – христианского [4].

В процессе фонетико-грамматического освоения многих имен в русском языке образовались варианты, что зафиксировано в исследуемых нами пословицах: Абакум – Авакум; Абрам – Аврам, Авраам, Авраамий; Абросим – Амвросий, Абрасим; Аверьян – Аверкий; Давид – Давыд; Егорий – Егор, Егорь; Иоанн – Иван; Кирила – Кирило; Михаил – Михайло; Панкратий – Панкрат; Сара – Сарра; Симеон – Симон – Симан; Фаддей – Фадей; Филипп – Филип.

Однако наряду с мифолого-религиозными именами встречаются и народные имена, используемые простолюдинами, например, в узбекском языке: Аёз, Кўчкор, Али, Вали, Тешабой, Болтабой, Тошпўлат, Эшпўлат, Дехконбобо, Хатамтой, Ражаб, Хулкар и др.; в русском языке: Аника, Антип, Глеб, Елисей, Кузьма, Леонтий, Архип, Василий, Агафья, Аксинья и др.

В антропоцентрических пословицах русского языка находят свое отражение и имена выдающихся личностей: мыслителей, политиков, полководцев, писателей, поэтов и др.: Платон, Бонапарт, Сусанин, Суворов, Пушкин, Ленин, Гитлер, Чкалов.

Кроме того, в пословицах русского языка анализируемой группы можно наблюдать использование фамилий и отчеств: Андронов, Дзюндя, Доброходов, Ефремихин, Ефремов, Зырянин, Иванов, Манухов, Минин, Харитин, Никонец, Петров, Суеслов, Шуйский, Яковец, Иванович, Иваныч, Кудрявич, Лазаревич, Фомич, Андреевна, Ивановна, Мосевна, Карилловна, Федосьева и др.

Наблюдается также в антропоцентрических пословицах русского языка употребление личных имен как нарицательных, в собирательном значении: адамы (Адам), андроны (Андрон), артамоны (Артамон).

Необходимо подчеркнуть, что каждое личное имя, функционирующее в антропоцентрических пословицах

узбекского и русского языков, выполняет определенные функции, главная из которых – отобразить эталон характеристики носителя имени (физиологические данные, поведение, поступки, героизм/предательство и т.п.), за кем было закреплено и прославлено данное имя.

Наряду с личными именами в антропоцентрических пословицах узбекского и русского языков широко применяются наименования человека нарицательного характера, которые передают различные образно-оценочные значения и дают оценку человеку в разных ипостасях.

Внешность человека и его физиологическое состояние оцениваются в антропоцентрических пословицах такими наименованиями, как в узбекском языке: япалок, кал, кар, кўр, чўлок, нўнок, семиз, нор, ўлик, пес, яркли, кўса, букри, оқсоқ, соков, сўқир, пасмонда, оғиз, соғ, бемор, касал, дардсиз, охангсиз, мохов, тирик, кучли, билагли алп, полвон, тўк, оч, оч киши, ташна, кўтир, тишли, кўзсиз, алп, чопқир, дароз, ўлармон, йўгон, холли, пардозли, сулув, гўзал, чиройли, ишкамба; в русском языке: плоский, сплюснутый, сплющенный, лысый, лысина, плешь, плешивый, глухой, слепой, слепец, хромой, калека, инвалид, неумелый, неспособный, неумелость, неспособность, толстый, полный, тучный, жирный, упитанный, родинка, родимое пятно, мертвец, труп, мертвый, неживой, отвратительный, мерзкий, годный, пригодный, трудоспособный, безбородый, горбатый, сутулый, горбун, согнутый, изогнутый, хромой, немой, косноязычный, заика, немота, слепой, неряшливый, неряха, грязнуля, быстроногий, резвый, высокий, рослый, долгоязыый, длинный, жадный, ненасытный, толстый, полный, имеющий родинку, с родинкой, красивый, миловидный, прекрасный, прелестный, толстый.

Как видно из перечня, при оценивании внешности и физиологического состояния человека обращается внимание на его внешнюю красоту (сулув, гўзал, чиройли; красивый, миловидный, прекрасный, прелестный); физиологические данные (семиз, дароз, кучли, билагли алп, полвон; толстый, полный, тучный, жирный, упитанный, высокий, рослый, длинный, долгоязыый, сильный, мощный, могучий, борец, силач, богатырь); состояние здоровья (соғ, бемор, касал; здоровый, больной, хворый, нездоровый, болезненный); изъяны организма (кал, кар, кўр, чўлок; плешивый, лысый, плешь, лысина, глухой, слепой, слепец, хромой, калека), а также на сытость/голодность (тўк, оч, оч киши, ташна; сытый, состоятельный, зажиточный, голодный, жаждущий).

Кроме этого, при номинации человека в антропоцентрических пословицах узбекского и русского языков обращается внимание на возрастные особенности, в связи с чем используются такие наименования человека, как: кампир, чол, бола, бачча, жувон, қари, пари, қария, ёш, катта, кичик, қари киз; баба, бабенка, бабка, бабняк, бабуся, дед, дедко, дедушка, стар, старик, старец, детенок, дети, детки, детина, детинец, детишки, детище, детка, малолетний, маленький, млад, младой, младый, меньшей, меньший, дева.

Характеристика человека по половой принадлежности находит отражение в антропоцентрических пословицах узбекского и русского языков в следующих наименованиях человека: в узбекском языке: йигит, киз, хотин-қиз, аёл, эркак, санам, ножинс, жонона, ўғлон; в русском языке: юноша, юнец, юный, девица, девка, девочка, девушка, девчина, женщина, жена, баба, мужичок, красавица, бесполоый, возлюбленная, милая, любимая, мальчик, мальчуган, сын, сынище, сынок, сыночек, молодец.

Национальность человека учитывается в пословицах анализируемой группы посредством наименований типа ўзбек, араб, лўли, хинди, сахройи в узбекском языке и узбек, араб, цыган, чуваша, индиец, кочевник, степняк, степной, деревенщина в русском языке. Употребление в качестве наименования человека названий именно указанных национальностей объясняется историческим прошлым народов, их политико-экономическими и культурными связями.

Среди наименований человека в анализируемых пословицах особо выделяются группы, в которых номинация человека производится на основе рода деятельности, качеств характера, особенностей поведения и поступков.

Наименования человека, обозначающие его характер, качества и свойства, составляют многочисленную группу в антропоцентрических пословицах узбекского и русского языков. В узбекских пословицах к ним относятся лексемы типа яхши, зўр, сахил, бахил, тўғри, бир сўзли, чечан, дили пок, дили тўғри, хайрихох, тили ширин, мард, жўмард, кўркмас, асл, ишсевар, мехнаткаш, тиришқоқ, абжир, ғайратли, мехрли, содда, ростгўй, вафоли, камтар, вафодор, сахий, зўр, жасур, ҳабли, орли, номусли, ботир, хур, умидли, уятли, жаҳлсиз, танги, эчил. Такие наименования человека содержат в себе положительную оценку его характеру, качествам и способностям.

Наряду с положительной характеристикой человеческих качеств, характера и способностей в антропоцентрических пословицах узбекского языка используется ряд наименований по исследуемому параметру, служащих для выражения негативной оценки человека.

В русских пословицах качества характера человека описываются следующими наименованиями: безграмотный, бестолковый, бешенный, бойкий, верный, веселый, глупый, грешный, добродетельный, достойный, жалкий, жесткий, завистливый, задорливый, заправский, злой, лживый, лицемер, лукавый, льстивый, любопытный, удалой, указчик, умница, умный, упорный, упрямый, уралец, уродец, хитрый, храбрец, храбруша, храбрый, чистоплюйка, шельма, шут, юродивый, ябедник. При характеристике качеств и свойств человека описываются его доброта, умственные способности, отношение к труду, стыду, преданность, жадность, похотливость и т.п.

Актуальными в антропоцентрических пословицах исследуемых языков являются и наименования человека, обозначающие родственные связи. Например, в узбекском языке: қариндош, қардош, уруғ, уруғ-аймоқ, хеш, туғишган, туғишмаган, бобо, ота, ўғай ота, она, эна, фарзанд, отадош, отали, онали, отасиз, ўғил, қиз, отаси бошқа, кундошбачча, оғали, оғасиз, оға, ака, ука, сингил, опа-сингил, невар, амаки, тоға, амма, хола, жиян, ини, келин; русском языке: родственник, родич, родня, родной, брат, приятель, дружище, род, племя, сородичи, дед, дедушка, прадед, дедуля, отец, родитель, мать, мама, мамаша, мамашка, маменька, мамка, мамонька, бабушка, бабушка, дитя, дитё, ребёнок, сын, имеющий отца, мальчик, сын, дочь, дочка, девочка.

Особо отмечаются в антропоцентрических пословицах супружеские связи, при этом учитываются брачные/любовные отношения, наличие/отсутствие детей, женат/неженат, отмечается, если одного из супругов нет в живых. Например, в узбекском языке: эр, ёр, хотин, бека, ошиқ, маъшук, ўйнаш, кундош, тўйли, тўйсиз, болалилар, боласизлар, бўйдоқ, бева; в русском языке: муж, супруг, мужчина, любимый, возлюбленный, жена, супруга, женщина, баба, хозяйка, влюблённый, любимый, возлюбленный, любовник, любовница, справляющий

свадьбу, имеющие детей, многодетные, бездетные, холостой, холостяк, неженатый, вдова, вдовец.

При социальной характеристике человека основанием для номинации служат такие показатели, как дружба, соседство, работа, в особенности бизнес, вероисповедание и др.

Место жительства, названия племен также могут быть основанием для наименования человека. Это явление больше проявляется в русских пословицах, например: агаряне.

Еще одним параметром номинации человека в анализируемых пословицах является финансовое состояние человека. Например, в узбекском языке: йўқ, бор, камбагал, бой, бекўним, гадо, гадой, арбали, пнёда, йўрғали, бойвачча, камонсиз, эшакли, сепли, сепсиз, яланғоч, ғариб, отлик, туяли, ворис, боқим, ялангоёқ, кемали, қайикли, молсиз киши, қарздор, пули бор, пули йўқ, отли, туяли, ғариб, молсиз, юксиз, нонсиз, зарул, нозарул, иштонсиз, кулчали, оқчали, оқчасиз, тўнли, фақир, фақир киши, тўкин, бедават, молли, ичи қалтирок, бечора, сирти ялтирок; в русском языке: нет, не имеется, не существует, есть, имеется, существует, бедняк, бедный, неимущий, малоимущий, необеспеченный, богач, бай, богатый, зажиточный, нищий, попрошайка, пеший, пешка, пешком, байский сын, без лука, обладающая приданым, бесприданница, обильный, изобильный, богатый, без имущества, бедный, неимущий, нуждающийся, бедняк, блестящий.

В целом, наименования человека по финансовому его состоянию, с одной стороны, отражают наличие/отсутствие денежного капитала, т.е. бедность или богатость, с другой стороны свидетельствуют о том, что является мерилем обеспеченности, благосостояния, богатства человека и как оно оценивается.

В антропоцентрических пословицах узбекского и русского языков наименование человека может указывать на количество людей. Их количественная характеристика может выражаться числительными (количественными, порядковыми, собирательными), а также местоимениями и наречиями, в некоторых случаях – существительными и прилагательными, обозначающими количественные параметры предмета. Сравним в узбекском языке: бир, икки, етти, биров, икков, учов, бешов, олтов, тўртовлон, еттовлон, олтовлон, бари, бариси, кўп, кўпчилик; в русском языке: один, два, семь, семеро, оба, двое, вдвоём, трое, втроём, пятеро, пятером, шестеро, шестером, четверо, вчетвером, семеро, всемером, весь, все, всё, вся, много, обильно, значительно, многочисленный, обильный, значительный, большинство, много, масса, толпа.

Кроме этого, широко используются наименования обобщающе-собирательного характера типа халқ, юрт, эл, ватан, ҳамма в узбекском языке и народ, публика, народность, страна, край, родина, племя, род, отечество, отчизна, все, всё, весь в русском языке.

В целом, следует отметить, что используемые в антропоцентрических пословицах узбекского и русского языков наименования человека имеют богатую образную основу и содержат огромную информацию лингвокультурологического характера, позволяющую судить о ценностных приоритетах узбекского и русского народов, что обуславливается отражением в анализируемых нами единицах различных культурных кодов.

Культурные коды представляют собой культурологическую категорию, реализация которой осуществляется при помощи обусловленной историко-культурным периодом совокупностью вербальных и невербальных знаков и их комбинаций в текстах культуры. Совокупность знаков и их комбинаций

характеризуется устойчивостью интерпретации в пространственно-временном континууме и коммуникативным потенциалом как на уровне личностного восприятия, так и на уровне социально-культурных практик [5].

Окружающий мир является сложным для человека объектом познания. Индивиду невозможно постичь в течении одной своей человеческой жизни все разнообразие окружающей действительности и выработать оптимальные способы адаптации и выживания в ней. Уникальным средством передачи всех достижений в области взаимоотношений человека и природы, человека и общества, а также самопознания выступает язык, который кодирует в себе всю необходимую информацию для жизнедеятельности человека: «Языковое кодирование культурно-исторического опыта в значении языкового знака упорядочивает ценностно-смысловые связи, существующие в границах той или иной лингвокультурной общности, причем координирующие механизмы языка служат своего рода «матрицей» семантизации познаваемого пространства. Процесс семантизации охватывает разнообразные миры бытия человека. В результате постижения они оказываются

включенными в широкий контекст практического и духовного освоения реальности» [3]. Такова основная суть культурных кодов.

Культурные коды отражают в себе систему культурных ценностей народа. Они носят универсальный характер, но имеют национально-культурные особенности реализации [3].

Таким образом, культурные коды рассматриваются как «вторичные знаковые системы, использующие разные материальные и формальные средства для кодирования содержания, сводимого в целом к картине мира, к мировоззрению данного социума». Культурно-исторический опыт кодируется при помощи различных языковых знаков, которые отражают его в качестве кода культуры, вмещающего «информацию о ценностях лингвокультурного сообщества, основных концептуальных системах внутри общего кода культуры, которые соответствуют мыслительным категориям, а также о структуризации данных категорий, об их положении по отношению друг к другу и к окружающей действительности в целом». Следует подчеркнуть, что культурный код может выражаться не только при помощи вербальных средств, но и невербальными знаками.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аванесова Г.А., Купцова И.А. Коды культуры: понимание сущности, функциональная роль в культурной практике. // В мире науки и искусства: Матер. XLVII Междунар. конф., № 4. – Новосибирск: СибАК, 2015. – С. 36.
2. Багаутдинова Г.А. Человек во фразеологии: антропоцентрический и аксиологический аспекты: Автореф. дисс ... докт. филол. наук. – Казань, 2007.
3. Герасименко И.Е. Культурные коды гендерных представлений (по данным опроса студентов вузов). // Научные ведомости Белгородского государственного университета. – Белгород, 2016. – Вып. 36, № 10. – С. 67.
4. Иванова С.В. Политический дискурс и культурное кодирование: детонирование культурных кодов (на материале политического дискурса США). // Политическая лингвистика. – Екатеринбург, 2011. – № 2. – С. 32.
5. Симбирцева Н.А. «Код культуры» как культурологическая категория. // Знание. Понимание. Умение. – М., 2016. – № 1. – С. 161.
6. Соловар В.Н., Молданова Е.С. Номинации человека по внутренним параметрам (на материале казымского диалекта хантыйского языка). // Вестник угроведения. – Ханты-Мансийск, 2011. – № 3 (6). – С. 33.

Komila MAXMUDOVA,

Teacher of the Payarik Faculty of Foreign Languages Samarkand state institute of foreign languages

Fotima ZOKIROVA,

Student of the Samarkand state foreign languages institute

Mushtariy AMINJONOVA,

Student of the Samarkand state foreign languages institute

Based on the review of SamSIFL, PhD. Associate professor, M.M.Oblokulova

EXPLORING THE CULTURAL DIFFERENCES BETWEEN UZBEKISTAN AND WESTERN STATES

Annotation

This article aims to examine and compare differences between Uzbekistan and western countries. The study delves into various aspects such as social norms, traditions, values, and communication studies to shed light on the unique characteristics of each culture. By analyzing these differences, the article seeks to provide a deeper understanding of how individuals from Uzbekistan and western countries perceive the world and interact with one another. Additionally, the article discusses the impact of globalization on cultural exchange and how these differences can be navigated in today's interconnected world. Overall, this research contributes to a better awareness of cross-cultural dynamics and promotes mutual understanding between Uzbek and western societies.

Key words: Cultural heritage, cross-cultural differences, Uzbek and Western countries, social norms, traditions, values, communication styles, collectivism, region, cultural exchange and interactions.

ИЗУЧЕНИЕ КУЛЬТУРНЫХ РАЗЛИЧИЙ МЕЖДУ УЗБЕКИСТАНОМ И ЗАПАДНЫМИ ГОСУДАРСТВАМИ

Аннотация

Цель данной статьи - изучить и сравнить различия между Узбекистаном и западными странами. В исследовании рассматриваются различные аспекты, такие как социальные нормы, традиции, ценности и коммуникативные исследования, чтобы пролить свет на уникальные характеристики каждой культуры. Анализируя эти различия, статья стремится дать более глубокое понимание того, как люди из Узбекистана и западных стран воспринимают мир и взаимодействуют друг с другом. Кроме того, в статье рассматривается влияние глобализации на культурный обмен и то, как можно преодолеть эти различия в современном взаимосвязанном мире. В целом, данное исследование способствует лучшему пониманию межкультурной динамики и взаимопониманию между узбекским и западным обществами.

Ключевые слова: Культурное наследие, межкультурные различия, Узбекистан и западные страны, социальные нормы, традиции, ценности, стили общения, коллективизм, регион, культурный обмен и взаимодействия.

O'ZBEKISTON VA G'ARB DAVLATLARI O'RTASIDAGI MADANIY FARQLARNI O'RGANISH

Annotatsiya

Ushbu maqolaning maqsadi O'zbekiston va G'arb mamlakatlari o'rtasidagi farqlarni o'rganish va taqqoslashdir. Tadqiqot har bir madaniyatning o'ziga xos xususiyatlariga oydinlik kiritish uchun ijtimoiy normalar, urf-odatlar, qadriyatlar va kommunikativ tadqiqotlar kabi turli jihatlarni ko'rib chiqadi. Ushbu farqlarni tahlil qilib, maqola O'zbekiston va G'arb mamlakatlaridan kelgan odamlar dunyoni qanday qabul qilishlari va bir-biri bilan o'zaro munosabatlari haqida chuqurroq tushuncha berishga intiladi. Bundan tashqari, maqolada globallashuvning madaniy almashinuvga ta'siri va bugungi o'zaro bog'liq dunyoda bu farqlarni qanday english mumkinligi ko'rib chiqiladi. Umuman olganda, ushbu tadqiqot O'zbekiston va G'arb jamiyatlari o'rtasidagi madaniyatlararo dinamikani va o'zaro tushunishni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Madaniy meros, madaniyatlararo tafovutlar, O'zbekiston va G'arb mamlakatlari, ijtimoiy me'yorlar, urf-odatlar, qadriyatlar, aloqa uslublari, kollektivizm, mintaqa, madaniy almashinuv va o'zaro aloqalar.

Introduction. Cultural diversity is a fundamental element of human society, influencing individuals' perceptions and interactions. Uzbekistan is located in Central Asia, possesses a rich cultural heritage deeply rooted in its history and traditions. Conversely, western countries encompass a wide range of cultures, each with its own unique set of social norms, values, and communication styles. This article aims to explore the cultural distinction between Uzbekistan and western states by providing a comprehensive analysis of their unique characteristics and examining how these differences cross-cultural interactions.

Literature review. There are several factors which we can identify contrasts between Uzbek and Western states in their own traditions, unique cultures and some signs as their clothes, foods, and some recreational areas, commercial degrees, educational systems: sciences development.

First and foremost the difference between social norms and traditions is obvious in two sides of world being compared. One of the key factors that differentiate Uzbek culture from Western societies is its emphasis on collectivism and family connections. In Uzbekistan, family plays a central role in daily life, with strong bonds between relatives forming the foundation of social structure. This contrasts with Western countries where individualism is often prioritized, leading to more independent lifestyles and decision-making processes. Additionally, traditional customs such as hospitality and respect for elders are deeply ingrained in Uzbek culture, shaping interpersonal relationships significantly.

According to values and beliefs between these states, they upheld in Uzbekistan differ significantly from those prevalent in Western countries. For instance, religion holds immense significance in Uzbek society, with Islam serving as

a guiding force for many aspects of life. This differs from the secular nature of many Western nations where religious beliefs may have less influence over societal norms. Moreover, concepts such as honor and dignity carry substantial weight in Uzbek culture, impacting behavior and interactions among individuals.

Research methodology. Communication styles and poise are various also. Communication serves as a vital component of cultural identity, reflecting distinct approaches to expressing thoughts and emotions. In Uzbekistan, indirect communication is often favored, with subtlety and nonverbal cues playing crucial roles in conveying messages. Conversely, Western cultures tend to prioritize direct communication styles that emphasize clarity and explicitness. These differing approaches can lead to misunderstandings or misinterpretations when individuals from these diverse backgrounds interact. For instance, turning to Uzbek culture, if you look directly into the eyes of the interlocutor, it is considered disrespectful toward him or her, especially in communication between people of different ages. As opposed to in some western countries, this situation serves to show that the interlocutor is listening with his or her soul hears and mutual truth as well as confidence between them [5].

Discussion and results. Restraint is a prominent aspect of western communication style, closely tied to their politeness. People in western countries tend to be polite, often using phrases like "thank you" and "I'm sorry". They avoid speaking loudly in public and do not rush for seats on buses, instead waiting in line to buy tickets. For example, in England, people do not shake hands when they meet and generally keep their emotions in check even during difficult situations. This sense of propriety is a result of good upbringing and the ability to control oneself, follow societal norms, adhere to table manners, and dress appropriately. In contrast to the reserved English, Uzbeks are seen as less polite but more emotional, yet they are known for their kindness and hospitality. In ancient times, Uzbeks were renowned for leaving their doors open and food ready for travelers, leading to legends about their generous nature. Their greater emotional expressiveness translates into openness, responsiveness, and sincerity in communication [1].

Next in line, we can indicate the difference in films and cartoons that created by these nations. Uzbek films and cartoons differ from those in western countries in several ways. These distinctions include cultural and historical contexts, visual style and storytelling, themes and topics, as well as language. Uzbek productions often reflect the unique cultural, historical, and social aspects of Uzbekistan, while western films and cartoons focus on themes relevant to their own societies. The visual style of Uzbek media is influenced by traditional art forms specific to Uzbekistan, whereas Western productions have their own distinct aesthetic. Additionally, the themes explored in Uzbek media are specific to the experiences and concerns of the Uzbek people, while Western productions address themes relevant to their cultural context. Furthermore, language is also an important aspect; Uzbek films are typically in the Uzbek or Russian language due to historical reasons, whereas Western films are usually in English. These differences contribute to a diverse range of storytelling styles, visual aesthetics, and thematic content found in both Uzbekistan's film industry and those from Western countries. One major distinction between Uzbek films and cartoons and those from Western countries lies in the cultural background in which they are produced. While Uzbek films and cartoons often showcase the distinct traditions, values, and narrative techniques of Uzbek culture, incorporating elements of folklore, history, and local customs specific to Uzbekistan. In contrast, Western films and cartoons tend to draw on Western cultural references, themes, and

storytelling conventions. They may also reflect different social issues, family dynamics, and relationships that are prominent in Western society. On top of that, fantastic and inconceivable plots are incorporated to their products in this field. The visual aesthetics, animation styles, and language used in Uzbek films and cartoons may also differ from those in Western productions due to varying artistic influences, technical resources, and industry standards within each respective region. Additionally, the visual aesthetics, animation styles, and use of language in Uzbek films and cartoons may differ from those found in Western productions. These differences can be attributed to varying artistic influences, technical resources, and industry standards within each respective region. As such, we can say that in eastern countries ethics plays a major role, and in western states aesthetics is in the first place as a way of conclude this.

Traditional Uzbek clothing and Western clothing differ in several ways. Firstly, the fabrics used for Uzbek traditional clothing, such as silk, cotton, and wool, reflect the country's long history of textile production, while western clothing is made from a variety of materials including synthetic fabrics. Secondly, Uzbek clothing is known for its intricate embroidery, bright colors, and complex patterns, reflecting the country's rich cultural heritage, whereas Western clothing tends to have simpler designs and colors. Additionally, Uzbek traditional clothing often features loose-fitting garments like the "chapana" robe for men and "kurta" for women, whereas Western clothing encompasses a wider range of silhouettes. Moreover, Uzbek traditional clothing holds deep cultural and religious significance and specific garments are worn for special occasions or ceremonies. Conversely, Western clothing is more influenced by fashion trends and personal style. Lastly, Uzbek traditional clothing is often paired with specific accessories like embroidered caps, scarves, and jewelry that have cultural significance, while Western clothing includes a broader array of accessories that may not carry the same cultural weight. Coming back what I say before, in eastern countries ethics take a major role [2].

Looking more details, position of education in Western countries is higher than Asia states. The educational systems in Uzbekistan and Western countries differ in several ways:

1. In Uzbekistan, higher education institutions are mainly state-run with limited course offerings, while Western countries have a more diverse range of public and private universities offering various programs. These differences are shaped by the unique cultural, historical, and political contexts of each educational system.

2. Uzbekistan's education system is centralized and follows an 11-year structure, while Western countries typically have a decentralized system with primary, secondary, and tertiary education. In Uzbekistan, it is called general secondary education, but this is also divided into two, namely primary and further classes. There is a similar division in many countries, some of which have systems similar to ours, and others that do not. These things vary from country to country. In general, general secondary education and some part of this education is compulsory everywhere, as it is here [1]. Judging by our society, the abilities of 2-3-year-old children are underestimated. Children of this age can be busy at home or go to kindergarten. In addition, Uzbek parents often think about their child's studies at the last moment. Generally speaking, they focus on education at least in grades 7-8. Until then, they pay no attention [4].

3. Uzbekistan's curriculum is heavily influenced by government policies and focuses on core subjects, while Western countries often emphasize a broader range of subjects including arts, physical education, and vocational training. For example, there are no fiction textbooks in the Uzbek school

curriculum. Even in Uzbek films and cartoons, it is difficult to find a fantastic subject. The main reason for this is that they see fiction as something that does not exist and as a recreation of reality. On the other hand, flying, once considered a fantasy, is now commonplace. Some such fiction, new and unprecedented innovations are being created from the emergence and study of ghosts in Western science. The teaching system established in the school is different. The question of freedom... Based on my personal opinion and experience, the only requirement we have starting from school is unconditional obedience. "This is how you should sit! You will wear the uniform we told you! You will behave as we say!" So, what about the quality of education? In Switzerland, for example, totalitarian obedience is not required. If they want, they can go to work in those companies. Schools are also adapted accordingly. To be more specific, there are two schools after the 9th grade. The first one is a permanent school, and the next one is a "vocational" school that is attended at certain times [4].

4. In Uzbekistan, the primary language of instruction is Uzbek, with Russian also widely used. In Western countries, the language of instruction varies by country.

5. Uzbekistan tends to use traditional teacher-centered methods, while Western educational systems emphasize student-centered learning approaches that encourage critical thinking and creativity.

Conclusion. The comparison between Uzbekistan and western countries reveals significant differences in social norms, traditions, values, and communication styles. The emphasis on collectivism and family connections in Uzbek culture contrasts with the individualism often prioritized in Western societies. Additionally, the influence of religion, honor, and dignity in Uzbekistan differs from the more secular nature of many Western nations. Communication styles also vary, with indirect communication favored in Uzbekistan and direct communication prioritized in Western cultures. Understanding these cultural distinctions is crucial for promoting mutual understanding and navigating cross-cultural interactions in today's interconnected world. This research contributes to a deeper awareness of cross-cultural dynamics and emphasizes the importance of cultural exchange for fostering global harmony.

REFERENCES

1. Sayitova Iroda Shuhratkizi, Tulaboeva Gulorom, Tulaboevna Saydaliyeva, Dilfuza Zairjanovna Yuldasheva Mamura Bahtiyarovna. English and Uzbek traditions, comparative analysis. Volume 3 issue 12 Dec. 2022
2. Sabirova Ch. and Nyutonova X.. Comparative analysis of the formation of concepts of moral education in the work of Eastern and Western scientists. <http://cyberleninka.ru> 2022
3. <https://www.bartleby.com>
4. Ibragimov Zarif. Differences between schools of Uzbekistan and developed countries: Uzbek man in Switzerland provides a comparison of public education. <https://www.kun.uz> 26.09.2022
5. Multilevel Reading book. 2022

Islom MINNIKULOV,
O‘zDJTU Ingliz tili dotsenti, PhD
Lobarxon SHOMUROTOVA,
O‘zDJTU magistranti

BuxDU dotsenti, PhD M.Akhmedova taqrizi asosida

VERBALIZATION OF BASIC HUMAN VALUES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation

The article is devoted to the study of the concept of "human values" and its expression in the scientific ecological discourse. The field of the concept of "human values" and the concepts that make it up are defined with the help of dictionaries. The identification of linguistic images of the concept field was carried out using the method of semasiological analysis in the material of scientific ecological speech in the language.

Key words: Concept, conceptual domain, verbalization, linguistic image, scientific ecological discourse, text, human values.

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ОСНОВНЫХ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

Статья посвящена исследованию понятия «человеческие ценности» и его выражению в научном экологическом дискурсе. С помощью словарей определяется поле понятия «человеческие ценности» и составляющие его понятия. Выявление языковых образов концептполю проводилось с помощью метода семасиологического анализа на материале научной экологической речи на языке.

Ключевые слова: Концепт, концептуальная область, вербализация, языковой образ, научный экологический дискурс, текст, общечеловеческие ценности.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA ASOSIY INSONIY QADRIYATLARNING SO‘ZLASHUVI

Annotatsiya

Maqola "insoniy qadriyatlar" kontseptsiyasini o‘rganishga va uning ilmiy ekologik nutqda so‘zlashuviga bag‘ishlangan. "Insoniy qadriyatlar" tushunchasi sohasi va uni tashkil etuvchi tushunchalar lug‘atlar yordamida aniqlangan. Kontseptsiya sohasining lingvistik tasvirlarini aniqlash tildagi ilmiy ekologik nutq materialida semasiologik tahlil usulidan foydalangan holda amalga oshirildi.

Kalit so‘zlar: Tushuncha, kontseptsiya sohasi, verbalizatsiya, lingvistik tasvir, ilmiy ekologik nutq, matn, insoniy qadriyatlar.

Introduction. The relevance of this study is determined by the fact that at the present stage of development of linguistic science, a special role is played by the study of the specifics of the mentality of the people and their linguistic representations. Penetration into the national conceptual sphere allows us to study in detail the universal and specific features inherent in a people as an exponent of the linguistic and mental picture of the world. Along with other universal concept spheres, the concept sphere "moral values" occupies an important place in any linguistic and cultural community. No less important in the field of modern humanitarian research is the problem of discourse as a specific way of constituting social reality. Today, scientific environmental discourse is one of the most popular types of discourse. Modern people are completely dependent on electricity, which is why the issue of saving electricity takes on a global scale and global significance in society. However, the moral side of this issue has not been sufficiently studied. Research in the field of discourse analysis, discourse ethics, as well as the growing number of dissertation studies devoted to scientific environmental discourse, emphasize the promise of studying the concept sphere "moral values" and ways of its verbalization in scientific environmental discourse.

Literature review. One of the most common approaches to describing the meaning of a word in modern linguistics is the field approach. In modern linguistics, not only the language fields themselves are analyzed, but also the field organization of language as a system. Many works by

researchers on the study of the semantic field indicate the effectiveness of the field model of the language system, which, according to I. A. Sternin, describes the language system as a continuous set of fields, the peripheral zones of which are in contact and are characterized by multi-levelness.

The term "lexical-semantic field" (LSF) differs from such terms as "verbal field" and "lexical field", consisting in the fact that the elements of the LSF are not only lexemes, but also semantic community as a method of combining them.

Since its inception, this term has generated much debate. The theory of the semantic field originates in the works of F. de Saussure on the "significance of linguistic entities," which arise only as part of closed systems. Another outstanding linguist who had a great influence on the emergence of semantic field theory is W. Humboldt. He proposed the doctrine of the internal form of language.

The first attempt to define the field was made by P. Roger in the process of creating an ideographic dictionary (1852). Nevertheless, the term "field" (Feld) first appeared only in 1924 in the work of G. Ipsen in the sense of a set of words that have a common meaning. In later work, Ipsen presented a broader understanding of the field as a collection of lexemes that are united around the core of the field, both semantically and formally.

The object of G. Ipsen's research is a field that is formed only on the basis of linguistic relations.

Research methodology. The researcher chose the Indo-European field of metals for analysis because it is a set of

lexemes that are related both in terms of formal characteristics and meaning. The multi-stage combination of the names of metals carried out by G. Ipsen is as follows:

1. combining disparate lexical units into a class of lexemes;
2. specification of these lexemes using the method of syntactic division;
3. inclusion of the names of metals in a unified designation system. However, according to some linguists, G. Ipsen's theory has limitations in application. This is explained by the fact that there are few similar groups of lexemes that are related both semantically and formally.

It is also necessary to note the concept of A. Jolles. The scientist introduces the concept of "synonymon". By this term he understands the core of the field - the concept to which all its members strive. According to Jolles, the more important the core of the field, the more lexemes are located in its periphery, which are necessary to more specifically express a certain synonym, for example, "links" - "rechts" in German, "left - right" in Russian. Consequently, the synonymon is constantly expanding.

The concept of the semantic field of Trier-Weisgerber caused a fruitful discussion among linguists, who took into account the strengths and weaknesses of the theories of their predecessors.

Consideration of the semantics of "mood" from different aspects allows us to conclude that the emotional sphere is part of the linguistic worldview of native English speakers. The mechanisms of linguistic expression of the speaker's emotions and linguistic designation, interpretation of emotions as the objective essence of the speaker and the listener are fundamentally different. The interaction of such concepts as "mood", "emotions", "feelings" takes place in different psychological spheres, while the lexical potential of their implementation remains common.

Analysis and results. The semantics of "mood" is a universal, conceptual category of state of mind, which underlies the lexical-semantic field "mood" with two microfields: positive mood (PM)/negative mood (NM).

Consideration of the semantics of "mood" in the gender aspect allows us to show differences in its linguistic expression, due to the presence of sexual dimorphism, which manifests itself in speech and leaves an imprint on the linguistic behavior of the individual. In addition, the linguistic behavior of individuals directly depends on the individual differences inherent in each of them and determined by biological, social, psychological and other factors.

Existing individual differences influence the ways of linguistic expression of the semantics of "mood" due to the conditioning of the personal factor.

The reasons that give rise to a good/bad mood have a different nature depending on the gender factor, which is

diagnosed in contextual conditions, and can be confirmed by questionnaires and the actual material of this study.

The study established a relationship between the gender of the author of the statement and the method of expressing the declared field.

As the actual material and experiment have shown, the existing "typical" male and female psychological traits determine the linguistic behavior of the individual when updating the semantics "mood". The study demonstrated the differential nature of mood in male and female utterances according to the following criteria: by emotiveness, by stylistic and intonation factors, by the neutral layer of linguistic implementation of the semantics "mood," as well as at the extralinguistic level, which was initiated by neurophysiological changes in the presence or absence of harmony.

Consideration of the implementation of the semantics "mood" at the non-verbal level expands the lexical potential of the declared semantics and is initiated by the psychological and neurophysiological characteristics of the individual.

It was found that the male field model "mood" tends to reality with a predominance of statements that are most often expressed, with fewer intensives and emotives; in the female representation, the mood is expressed more explicitly, with a greater use of emotive vocabulary and amplifiers.

As a result, a direct connection was established between the degree of emotiveness of the means of updating the semantics "mood" and the characteristics of the speech behavior of men and women, determined by the psychological factor. When expressing the semantics "mood," women use more emotive and stylistically marked vocabulary than men, which is explained by the predominance of the emotional factor over the rational factor, as well as the greater sensitivity of women.

Conclusions and suggestions. The study of neutral vocabulary that actualizes the semantics of "mood" allowed us to conclude that the semantic components are linguistically representative as constituents of the microfield "positive mood" ("goodness", "joyfulness", "satisfaction", "inspiration", "proudness") and the microfield "negative" mood ("despair", "depression", "anger", "hatred", "irritation"), is also confirmed by factual material that has an emotive and stylistic orientation.

The intonation aspect of the consideration of the semantics "mood" confirms the fact of the ambiguous implementation of the semantics "mood" in gender relations.

Women's intonation is more dynamic, with frequent, rapid changes, which can be explained by neurophysiological conditioning and the psychological inability of constant control over the internal state. The intonation of the masculine type is less emotional, the tempo and intensity vary depending on the quality of the mood.

REFERENCES

1. Abolin L.M. Psychological mechanisms of human emotional stability Text. / L.M. Abolin. - Kazan: University Publishing House, 1978. - 262 p.
2. Abramov V.P. Syntagmatics of the semantic field (based on the Russian language) Text. / V.P. Abramov. Rostov-on-Don: Rostov, univ., 1992.- 112 p.
3. Adler, A. Practice and theory of individual psychology Text. / A. Adler. St. Petersburg: Peter, 2003. - 250 p.
4. Admoni, V.G. The structure of the modern German language. Text. / V.G. Admony. L.: Enlightenment. Leningrad department, 1972. - 301 p.
5. Anokhin, P.K. Biology and neurophysiology of the conditioned reflex Text. / P.K. Anokhin. M.: Medicine, 1968. - 547 p.
6. Apresyan, Y.D. Ideas and methods of modern structural linguistics (short essay) Text. / Y.D. Apresyan. - M.: Education, 1966.-305 p.
7. Aristova, V. M. English-Russian language contacts Text. / V. M. Aristova. L.: Leningrad University Publishing House, 1978. - 152 p.
8. Aristotle. About the soul Text./ Aristotle. Essay in 4 volumes. Volume 1.-M.: Mysl, 1976. P. 371 -448
9. Ozhegov, S. I. Explanatory Dictionary [Electronic resource] - URL: <https://dic.academic.ru/contents.nsf/ogegova/> (access date: 05/05/2019).
10. Ushakov, D.N. Explanatory Dictionary [Electronic resource] - URL: <https://dic.academic.ru/contents.nsf/ushakov/> (access date: 05.10.2019)
11. Merriam Webster Dictionary [Electronic resource] - URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/> (access date: 05/05/2019).
12. Collins Dictionary [Electronic resource] - URL: <https://www.collinsdictionary.com/> (access date: 05/12/2019).

UDC:8.81.23

Gulnora MUQIMOVA,

Buxoro viloyat pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi tillarni o'qitish metodikasi kafedrasini o'qituvchisi, PhD

BuxDU dotsenti, PhD M.Akhmedova taqrizi asosida

O'ZBEK XALQ OG'ZAKI IJODIDAGI FITOMORF METAFORALARNING BADIY-LISONIY XUSUSIYATLARI

Annotation

Ushbu maqolada metaforalarning badiiy asarlardagi o'rni, tilda metaforalarning ko'plab ko'rinishlari mavjud ekanligi, o'simlik nomlarining ko'chma ma'noda kelishi va xalq og'zaki ijodidagi fitomorf metaforalarning badiiy-lisoniy xususiyatlari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Metafora, fitomorf, badiiy-lisoniy, leksikologiya, lingvokulturologiya, mifologik, metafrasiya

ARTISTIC AND LANGUAGE FEATURES OF PHYTOMORPHOUS METAPHOR IN THE ORAL WORK OF THE UZBEK PEOPLE

Annotation

V danoy state privodyatsya svedeniya o roli metaphor v proizvedeniya iskusstva, o tom, chto v zyyke sushchestvuet mnojestvo form metaphor, o perenosnom znachenii nazvaniy rasteniy, a takje o godojestvenno-linguisticheskikh osobennostyakh phytomorfnyx metaphor v folklore.

Key words: Metaphor, phytomorph, artistic-linguistic, lexicology, linguocultural, mythological, metaphrase.

ХУДОЖЕСТВЕННО-ЯЗЫКОВАЯ ОСОБЕННОСТЬ ФИТОМОРФНЫХ МЕТАФОР В УСТНОМ ТВОРЧЕСТВЕ УЗБЕКСКОГО НАРОДА

Аннотация

В данной статье приводятся сведения о роли метафор в произведениях искусства, о том, что в языке существует множество форм метафор, о переносном значении названий растений, а также о художественно-лингвистических особенностях фитоморфных метафор в фольклоре.

Ключевые слова: Метафора, фитоморфа, художественно-лингвистическая, лексикология, лингвокультурная, мифологическая, метафраза.

Kirish. O'zbek tili lug'at boyligida o'simlik nomlari muhim o'rinni tashkil qiladi. O'simlik nomlarida xalqning geografik hududga mansubligi, uzoq tarixiy madaniyati, turmush tarzi, ruhiy-ma'naviy olami, mifologik va diniy qarashlari bevosita aks etadi.

Mavzu tahlili avvalida fitomorf terminining izohini keltirib o'tishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Ayonki, fito (yun. phyton — o'simlik) — o'zlashma ko'chma so'zlarning birinchi yoki ikkinchi qismi; shu so'zlarning o'simlikka yoki o'simliklar haqidagi fanlarga (mas, botanikaga) aloqadorligini bildiradi[16]. Morf termini esa (yun. morphe — shakl) muayyan narsa yoki hodisaning shakli, tuzilishi va mazmuni ma'nosini ifodalaydi. Fitomorf metaforalar deyilganda o'simlik nomlari asosida shakllangan ko'chma ma'noli so'zlar, metaforalar nazarda tutiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbek xalq og'zaki ijodiga tegishli asarlarning aksariyati o'simliklar, ularning nomi bilan bog'liq ekanligini kuzatish mumkin. Mazkur asarlarda o'simlik nomlarining ko'chma ma'noda kelishi, insonga xos bo'lgan xususiyatlarning o'simlik obraziga ko'chirilishi ko'p uchraydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, xalq og'zaki ijodi namunalarida o'simliklardan chinor, terak, majnunol, gul, atirgul, ra'no, rayon, mevalardan esa anor, anjir, behi uzum, o'rik kabilar nomi ko'p miqdorda metafrasiyalashtirilgan. Ayniqsa, bo'tako'z, gul, mehriygo, ra'no kabi fitonimlar poetik timsol sifatida alohida tizimni tashkil etadi. Masalan,

O'lan aytib o'tirgan bo'tako'zim,

Bari qizdan yaxshisan yolg'iz o'zing [OQ, 28-b].

Ushbu she'riy parchada qo'llangan umumturkiy bo'tako'z so'zining asl ma'nosi murakkab gullilar oilasiga mansub, binafsha yoki havorang gulli bir yillik begona o't [O'TIL,I,45-b.] bo'lib, u chiroyli ko'z, shahlo ko'z va shunday ko'zli kishiga nisbatan ko'chma ma'noda istifoda etiladi. E'tibor berilsa, u mazkur xalq og'zaki ijodiga doir she'riy parchada sevimli kishiga nisbatan majoziy ma'noda qo'llanilgan. Uning ko'zi tuya bolasining chiroyli va yoqimli ko'ziga o'xshatilgan. Ayrim kishilar qiz farzandlarining ko'zlarini shahlo bo'lishini niyat qilib, unga Bo'tako'z degan ism ham qo'yish turkiy xalqlarning ijtimoiy hayotiga xos hodisadir.

Tahlil va natijalar. Yuqorida keltirilgan ijobiy ma'no ifodalovchi fitometaforalardan yana biri forsiy gul leksemasi bo'lib, u qadimgi turkiy til va hozirgi ayrim turkiy tillar, chunonchi, turk tilida chechak deb ataladi. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da gul so'ziga quyidagicha izoh beriladi: Gul deb yopiqurug'li o'simliklarning urchish uchun xizmat qiladigan, gulband, kosachabarglar, tojbarlar, changchilar va urug'chidan iborat qismiga [O'TIL,II,516-b.] aytiladi. Masalan, olma guli, nok gul kabi. Misol: Nurining hovlisidagi gilolar gullagan. Ularning oppoq, ko'rkam gullari quyosh nurida juda nafis tovlanar. Oybek.

Gul fitonimi insonlarga nisbatan ijobiy semani tashkil etgan eng faol leksema hisoblanadi. Shoir va yozuvchilar ijodiga nazar tashlaydigan bo'lsak, o'zbek xalq og'zaki ijodi va badiiy adabiyotida gul fitonimining ma'shuqa timsolida kelishi ko'p kuzatiladi. Gul leksemasi ko'pincha birinchi shaxs egalik qo'shimchasi bilan ifodalanib, ma'shuqaga murojaat, sevikli ayol ma'nosida qo'llaniladi. Misol: Gulim,

senga aytar so'zim bor.- Maktubimga javob yozmading, dildori gulim ham bahorim sensan, Gulbahor. M. Alaviya.

Gulim-a, ona gulim,
Bog'imda bulbulimsan,
Besh inimning ichinda
Yolg'izgina singlimsan,
Alla-yo, alla[15].

Tilimizda fitonim metaforalarning ma'noviy-tasviriy ifodasiga ko'ra ijobiy xususiyatga ega mehriyoti leksemasining asl ma'nosi ituzumgullilar oilasiga mansub ko'p yillik o'simlikdir [O'TIL,II,588-b.]. Xalq orasida shu o'simlik donini yonida saqlab yurgan kishiga odamlar mehr qo'yadi, degan afsona bor. Bu so'z ko'chma ma'noda mehri tortuvchi kimsa yoki narsaga nisbatan ishlatiladi. Mehriyoti fitonimi, asosan, insonlar o'rtasidagi ijobiy munosabatlarni ifodalashda ko'chma ma'noda qo'llaniladi. Mazkur fitonim metafora milliy madaniyatimiz, axloqiy an'analrimiz, urf-odatlarimiz kabilarni o'zida to'liq aks ettiradi, desak mubolag'a qilmagan bo'lamiz.

Ayonki, milliyogimimizning asosini mehr-muhabbat tashkil etadi, bu mehr ota-onaga, Vatanga, farzandga bo'lgan mehr bo'lib, u xalqimiz uchun eng oliyanob xislatdir. Bu jihat quyidagi jumlada ham o'z ifodasini topgan: Bolalarning ko'zlarida kattalarni o'ziga tortadigan mehriyoti bor. (Gazetadan).

Farzand bo'lar kishi mehriyoti,
Befarzandning sabil yilqi, tuyasi[14].

Ijobiy ma'no ifodalovchi fitometaforalardan yana biri arabiy ra'no so'zi bo'lib, uning ma'nosi atirgullilar oilasiga mansub ko'p yillik o'simlikdir [O'TIL,III,359-b.]. Mazkur so'z ishtirok etgan bir qancha bolalar she'rlari borki, unda ra'no so'zi o'z ma'nosida emas, ko'chma ma'noda ifodalangan.

Ko'chim yukini olgan fitonimlardan yana biri momaqaymoq bo'lib, uning asl lug'aviy ma'nosi sariq to'pgulli, shamolda uchib ketadigan to'zg'oq urug'li o'tdir [O'TIL,II,612-b.]. Mazkur so'z yuz, badan tuzilishi bo'liq va yoqimli ko'rinishga ega ayollarga nisbatan majoziy ma'noda qo'llaniladi. Misol: U momaqaymoq xotiniga ham qiyo boqmasdi. Mirmuhsin,

Xalq og'zaki ijodida xashaki tut so'z birikmasining istioralashgan shakli ham uchraydi. Izohli lug'atda tut leksik birligiga mevasi urug'li, qora, qizg'ish, oqish, sarg'ish ranglarda bo'ladigan mahalliy tut; chag'ir tut [O'TIL,IV,393-b.] deb ta'rif berilgan. Xashaki so'zi esa izohli lug'atda ko'chma ma'noda oddiy, sodda, hamma qatori odamlarga berilgan nisbat tarzida izohlangan. -Ahmad polvon unqa senlar o'yilagan xashaki bolalardanmas, — dedi Boqi. Q. Kenja, Tog' yo'lida bir oqshom.

Izohli lug'atda jo'n, asossiz gapga nisbatan ham ko'chma ma'noda xashaki so'zi ishlatilishi lug'atda qayd etilgan. Aytgan gaplarining hammasi xashaki chiqib, majlis ahlining ensasini qotirdi. M. M. Do'st, Galatepaga qaytish.

“O'zbek tilining izohli lug'ati”da palak otib o'sadigan, shapaloq bargli, karnaysimon yirik sariq gulli, bir yoki ko'p yillik poliz o'simligi va uning turli shakllarda bo'ladigan yirik hosili o'simlikka qovoq deb ta'rif berilgan. Uning yiriklik va bo'rtib chiqqanlik xususiyati inson organizmiga ko'chirilgan, shunga ko'ra ko'z kosasini qoplovchi, ochilib-yopilab turadigan terisi qovoq deyiladi. Qovog'i shishibdi. Qovog'ini ag'darib ko'rmoq. - Tojiboy oqsoqol qo'l ko'targanlarni qovoq tagida norozi miltillagan ko'zi bilan tekshirib turdi. P. Tursun, O'qituvchi.

Aylansin, yor aylansin.
Qoshlari qaro aylansin.
Shaftolizor ichida
Bodomqovoq aylansin. [ShM, 85-b]

Xalq og'zaki ijodi namunalarida qahramonning ruhiy kechinmalari turli fitonimlar vositasida ifodalangan. Ayniqsa,

ular ko'chma ma'noda ko'p qo'llanilgan. Olma fitonimi bu borada faol fitonim sifatida namoyon bo'lganligini kuzatish mumkin.

O'rik fitonimi quyidagi ko'chma ma'nolarni ifodalaydi:

yorning chiroyli ko'zi;
serfarzandlilik;
ma'shuqa uchun oshiqning barcha qiyinchiliklarga bardoshlilik belgisi.

Ma'lumki, o'rik guli bahorda juda chiroyli gullaydi va barchani o'ziga maftun qiladi. Ma'shuqaning behad chiroyli ekanligi xalq og'zaki ijodida o'rik guli fitonimi vositasida ifodalinishi ko'p kuzatiladi.

Uzum fitonimi quyidagi ko'chma ma'nolarni ifodalaydi:

farzand, ko'p farzandlilik;
aka-uka, og'a-ini.

Xalq og'zaki ijodida uzumning oq va qora donalari og'a-inilar ko'chma ma'nosini ifodalaydi. Farzandlar uzum donalaridek shirin, ular tortishsa va janjallashsa ham uzum shirasini oladigan paytda uzum donalari qo'shilib ketgani singari ular qo'shilib ketadi, degan fikr xalq og'zaki ijodi namunalarida ustuvorlik qiladi.

Gilos fitonimi yorning go'zalligi va nozikligi ko'chma ma'nolarida qo'llangan. Xalq og'zaki ijodida anorning alohida o'rni bo'lib, u quyidagi ko'chma ma'nolarda qo'llangan:

bola;
singil;
oilali ayol;
to'kin oila;
ota-ona;
yoshlik.

Ayonki, anorning rangi qizil bo'lib, bu rang odatda qizlarning ta'rifini keltirishda chiroyli ko'chim bo'la oladi. O'zbek xalq og'zaki ijodi namunalarida chaqaloqlardan taraladigan hidni handalakdan taraladigan yoqimli hidga o'xshatish keng tus olgan.

Jyda daraxti fitonimi xalq qo'shiqlarida insonlarga xos bo'lgan salbiy va kinoyaviy ko'chma ma'nolarni ifodalab keladi. Uning mevasi shirin bo'lsa ham o'zidan inson uchun xafli efir moyi chiqargani uchun qo'shiqlarda bevafo yor ko'chma ma'nosini ifodalab keladi. Ma'shuqa og'zni pista deb aytish, pistadagi kichkina ochiqlikni yor og'zining nozik ochilishiga ko'chirish, qovoqni bodom deb aytish, o'zbek xalqining noyob topilmasidir:

Qiyilg'on qalam qoshlari, Pista dahon, dur tishlari.

Aylansin, yor aylansin, Qoshlari qaro aylansin.

Shaftolizor ichida Bodomqovoq aylansin. [ShM, 85-b]

Tol fitonimi xalq qo'shiqlarida baland bo'yililik va yolg'izlilik majoziy ma'nolarida qo'llangan.

O'zbek xalqi qadimda chorvador xalq bo'lganligi sababli cho'llarda suvsizlikdan qiynalganda har bir giyoh ular uchun mador bo'lgan, shu uchun ularning qo'shiqlarida cho'l o'simliklari ham ifodalangan. Shunday o'simliklardan biri qandim o'simligi bo'lib, u odatda qumda o'sadigan butadir. Mazkur fitonim oshiqning og'ir kunlarda uning yonida tura oladigan yor majoziy ma'nosida ko'p uchraydi.

Xulosa va takliflar. Xalq qo'shiqlarida insonning salbiy xarakterini ifodalashda alaf fitonimi faol qo'llangan. Bu so'z tarixiy etimologik qatlamiga ko'ra forsiy bo'lib, uning lug'aviy ma'nosi o't, xashakdir. U ko'chma ma'noda yoqimsiz, yaramas shaxs yoki xakteri salbiy kishiga nisbatan istifoda etiladi.

O'zbek xalq hayotida chaqirtikanak fitonimi ham muhim o'rin tutadi. Bu o'simlikning yulduzcha shaklli tikani bo'lib, ko'chma ma'noda birovning yo'lga to'g'onoq bo'luvchi, unga zarar yetkazuvchi kishi ko'chma ma'nolarida qo'llangan. Shuningdek, xalq og'zaki ijodida saksavul (ma'shuqaning issiq tafti), yulg'un (yolg'iz qolgan oshiq),

arpa (go'zal qiz), shivit (bevafo yigit), archa (barhayotlilik, aniqlandi. umrboqiylik) kabi fitomorf metaforalar qo'llanganligi

ADABIYOTLAR

1. Абдуллаева Л. Лексическая стилистика узбекской художественной литературы. –Т.: Фан, 1979.
2. Махмудов Н., Худойбергана Д. Ўзбек тили ўхшатишларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Маънавият, 2013. – Б. 3-10.
3. Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. –Тошкент.: Фан,2010. -288 б.
4. Мукаррамов М. Ўзбек тилида ўхшатиш. –Т.: Фан, 1976. 13-б.
5. Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи. –Т.: Ўзбекистон, 2002. 101 б.
6. Orzibekov R. O'zbek adabiyoti tarixi. –Т.: Adabiyot, 2006. –В. 9.
7. Сайфуллаева Р., Менглиев Б., Бокиева Г., Қурбонова М., Юнусова З., Абузалова М. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Фан ва технология, 2009. -415 б.
8. Содиков Қ. Тарихий лексикография / Ўқув қўлланма. –Т.: Тошкент давлат Шарқшунослик институти, 2012. –Б. 11.
9. Усмонова Ш. Лингвокультурология/ Дарслик.–Т.:2019. –245б.
10. Хасанов Б.Р. Принципы составления рукописных словарей к произведениям Навои: АДД. -Т.: 1989. -С. 4.
11. Ўринбоев Б., Қўнғуров Р., Лапасов Ж. Бадиий текстнинг лингвистик таҳлили. –Т.: Ўқитувчи, 1990. -Б. 29-30.
12. O'raeva D. Rustamova G. O'zbek folklorida daraxtlar obrazi. Vuxoro. 2016. – 38b
13. Қўнғуров Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. –Т.: Фан, 1977. -187 б
14. Соҳибқирон. Ж.8: Ўзбек халқ ижоди ёдгорликлари.– Т.: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2016. –512 б.
15. Бойчечак: Болалар фольклори ва меҳнат тароналари.– Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984.- 336 б. Б-156
16. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 12 жилдлик. –Т.: ЎзМЭ, 2005-2008. –Т. 2. 2005.-Б-164.

Mekhruza NORMURADOVA,
Termiz davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: normuradova.m@gmail.com

TerDUPI dotsenti, (PhD) O.Uralova taqrizi asosida

ANALYSIS OF LINGUISTIC UNITS EXPRESSING CHARACTER IN ENGLISH AND UZBEK

Annotation

In this article, phraseological combinations expressing human character in English and Uzbek were studied in a comparative aspect. It is not for nothing that a small layer of the linguistic system related to human character was taken for research. In the course of our research, the linguistic units representing the human character made it possible to determine the linguistic and extralinguistic connections between the two languages. Based on the results of research conducted in two languages, the structure and semantics of linguistic units representing human character were divided into certain types. Subject-related compounds were collected from phraseological dictionaries and their lexicographic nature was studied.

Key words: Linguistic units, phrase, human character, classification, lexical-grammatical category.

АНАЛИЗ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ, ВЫРАЖАЮЩИХ ХАРАКТЕР В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В данной статье в сравнительном аспекте изучены фразеологические сочетания, выражающие человеческий характер в английском и узбекском языках. Недаром для исследования был взят небольшой пласт языковой системы, связанный с характером человека. В ходе нашего исследования языковые единицы, репрезентирующие человеческий характер, позволили определить лингвистические и экстралингвистические связи между двумя языками. По результатам исследований, проведенных на двух языках, структура и семантика языковых единиц, репрезентирующих характер человека, были разделены на определенные типы. Тематические соединения были собраны из фразеологических словарей и изучена их лексикографическая природа.

Ключевые слова: Языковые единицы, словосочетание, человеческий характер, классификация, лексико-грамматическая категория.

INGLIZ VA UZBEK TILLARIDA XARAKTERNI IFODALOVCHI LISONIY BIRLIKLARNING TAHLILI

Annotatsiya

Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida inson xarakterini ifodalovchi frazeologik birikmalar qiyosiy aspektida o'rganildi. Tadqiqot uchun lisoniy tizimning aynan inson xarakteriga oid kichik qatlamining olinganligi bejiz emas. Tadqiqotimiz davomida inson xarakterini ifodalovchi lisoniy birliklar ikki til o'rtasidagi lingvistik va ekstralingvistik aloqalarni aniqlash imkoniyatini yaratdi. Ikki tilda olib borilgan tadqiqot natijalari asosida inson xarakterini ifodalovchi lisoniy birliklar strukturasi va semantikasi muayyan tiplarga ajratildi. Frazeologik lug'atlardan mavzuga oid birikmalar to'plandi va ularning leksikografik tabiati o'rganildi.

Kalit so'zlar: Lisoniy birliklar, ibora, inson xakteri, tasniflash, leksik-grammatik turkum.

Introduction. The history of the comparative study of linguistic units of different languages began in the 60s of the last century. The initial research was devoted to the study of the problems of translating phraseological units from one language to another, and later the scope of research expanded. Nowadays, with the increase in the scope of linguistic research in Uzbek linguistics, the interest in the issue of comparative study of phraseology of different languages is increasing more and more.

In Uzbek linguistics, until the 2000s, the number of works aimed at the semantic, grammatical and methodological research of phraseologism was quite wide. At the current stage, the main focus of research is on the study of Uzbek phraseology with foreign language phraseology. The main part. The issue of studying the phraseology of different languages in a comparative aspect has been the focus of attention of many researchers in recent years.

Literature review. G.S. Kurbanova, in her dissertation on the topic "National-linguistic features of phraseology with onomastic component in English and Uzbek languages", identified the national-cultural characteristics of phraseology with onomastic component in two languages, and researched their similarities and differences.

For this purpose, the author identified the sources of origin of phraseological units with anthroponymic component in the target languages, by determining the motivation of phraseological units, he conducted a national-cultural hybrid analysis of the dominant anthroponymic components in phraseology, classified phraseological units with toponymic components according to their linguistic and cultural characteristics and have managed to determine the level of connotativeness. It is the linguistic and cultural aspects of phraseological units with an onomastic component and the problems of their translation that M.A.Radjabova studied in the material of English, Uzbek and Russian languages.

Research Methodology. In the study, the method of researching the selected material within the semantic field was used, and this method served to reveal the system relationships between the studied phraseological units. Based on this, the author defines proverbial phraseology as "ready-made expressions in the speech process, used in full or partial figurative sense, the structure of which is equivalent to a sentence, semantic integrity, which can convey an independent meaning in the context, sarcastic, includes stable compounds consisting of proverbs, proverbs, wise sayings, aphorisms, proverbs, proverbs, and short phrases expressing an advisory opinion" (7,14). The linguistic landscape of the

world is created by means of various colors, in particular, expressions, stylistic colors, similes, connotative words, symbols, etc. Any language embodies a system of national, unique features that define the worldview of the owner of this language and shape the landscape of the world. Therefore, language serves as one of the main symbols of national culture.

The Russian linguist G. O. Vinokur writes about the relationship between language and culture: "The history of a nation is incomplete without the history of its statehood or rights, so it is not complete without the history of language. Thus, the relationship between a nation's history and its language is not as simple as the aphorism "Language is a mirror of history." The language actually reflects the history of the people, but at the same time, it is also a part of this history, a product of the people's creativity. Therefore, learning a separate language is not an auxiliary or technical task for a person learning a certain culture, but a direct and direct task for him. Therefore, any linguist who studies a language, regardless of his own will, becomes a researcher of that culture of which the language he chooses is his product" (4, 211). Z. N. Khudoyberganova emphasizes that language is a component of culture and its tool, it is the existence of our soul, the appearance of our culture, and it expresses the specific characteristics of national mentality (12, 32). Phraseology is a component of lexicology, which has become a field of intensive linguistic research in recent years. It is for this reason that phraseology has its own research object and is developing as an independent branch of science. The theoretical issues of phraseology in linguistics were first discussed by the Swiss scientist Sh. Studied by Bally. Sh. Balli theoretically studied the phenomenon of phraseology for the first time in the history of linguistics and founded the science of phraseology.

Although the scientist's views were later criticized by some other scientists, the issues he raised have not lost their importance even today. The scientist writes: "The degree of interconnection of word combinations can be different. These are: 1) after the formation of a compound, the words forming it are divided again and independently form other compounds; 2) words express exactly one meaning as a result of their constant use in a certain combination, and therefore they completely lose their independence and express meaning as a result of mutual association, and words within this meaning they always demand each other" (2, 98). Sh. Balli showed their semantics as the main sign of phraseologisms. In his opinion, internal construction (semantics) of phraseological units requires more study than external construction (structural features). Phraseological units have social and cultural significance and are a language tool that expresses the general image of society, its way of life, and its traditions. In linguistics, phraseology appears as a lexical layer that reflects the language's incomparable wealth, unlimited possibilities, and its specific historical and developmental stages. It is the most freely used level of the vocabulary, and its basis goes back to the oldest folk oral works. (1, 14). Phraseological units in their semantics reflect the long-term cultural development processes of the nation, record the knowledge and language and speech patterns of that nation, and pass it on from generation to generation. F.I. Buslaev calls phraseologisms a kind of microcosm (3, 37). They reflect the moral rules and common sense left by the ancestors to the next generations in the form of short and concise phrases.

Analysis and results. In comparative research, the semantics of the units being compared takes the main place. In this regard, according to A. D. Reichstein, the main condition for the identification of the peculiarities of different languages, the formal and substantive relations between them, and the restoration of the microsystems and systems that unite them is

to understand the interrelationship of language units, forms, categories, groups and other linguistic phenomena. "learning is a comparison by comparison or contrast. Determining the same (integral) and different (differential) signs between the facts of the language being compared is the main element of linguistic comparison (9, 6). The comparative study of the grammatical structure of FBs expressing character in different languages is also considered as one of the structural elements of the comparison, as well as the semantic layer. We tried to determine the specific features of the grammatical formation of character-expressing FBs in the languages under comparison, as well as the similarities and differences between the two languages. FB is an integral unit with a complex structure, which always consists of certain components.

According to M.A. Sulaimanova, who studied phraseological units related to human character in German and Uzbek languages, phraseological units do not differ from free phrases or sentences in terms of grammatical structure (10, 30). In our work, we studied phraseologisms that are equivalent to word combinations and divided them into groups based on the following criteria: 1. According to the morphological expression of the main component.

From the morphological point of view, FBs are connected to one or another word group. Therefore, it is appropriate to divide them into groups according to the grammatical form of the main component. The main component of FB is understood to be a grammatically independent component related to a specific word group and acting as a part of a sentence. When taken in this way, FBs with nouns, verbs, adjectives and adverbs are distinguished. 2. According to the syntagmatic construction of the FB, that is, according to the interconnection of components (equal and subordinate (adaptation, control, agreement). 3. According to the position of the subordinate component in relation to the main component (main coming before or after the component). M.A. Sulaimanova stated that such criteria aimed at researching the structure of FBs were effectively used by V. Arakin in the comparative study of Russian-English word combinations, as well as by other scientists in the research of languages from a comparative aspect (10, 31). In our opinion, the above criteria clearly show the structural features of FBs expressing human character in English and Uzbek languages. Since the languages being compared belong to unrelated language families, taking into account the internal characteristics of each of them, we found it necessary to add the following to the comparison criteria: - whether or not articles are used before FBs in English; - the use of Uzbek nouns without articles.

The structural analysis of phraseological units expressing character in English and Uzbek languages showed that the compared languages have units with the following structure: 1. Phraseological units with nouns. 2. Verb phraseological units. 3. Phraseological units based on quality (attitude). Phraseological units with nouns expressing character in English and Uzbek languages. Phraseological compounds with nouns include compounds that perform the same function as nouns and whose main component is a noun.

In the English and Uzbek languages, such combinations express various human actions, feelings, and attitudes towards other people. Among phraseological combinations, the most common type is FBs with verbs. A. G. Nazaryan, who studied the history of English phraseology, determined that one of every two phraseology corresponds to verb phraseology (5, 159). This is explained by the fact that the role of the verb in English is very large. After all, in English, it is necessary to have a verb in the composition of any sentence. It should be noted that in the process of speaking English, many FBs are made with verbs such as être, avoir, faire, mettre, prendre. At the language level, these verbs

remain an integral part of FBs. One of the unique features of verb-phraseological combinations is that they do not undergo conversion.

Uzbek language: Oyog'i yerdan uzilgan; til biriktirmoq; bosh ko'tarmoq; tiz cho'kmoq; yuzi yorug'; yuziga oyoq qo'yimoq; yuragida kiri yo'q; ko'zga ko'ringan; ko'zini shira (yog') bosgan; ko'zini (masalan, ishni) bilmoq; ko'ziga issiq ko'rinmoq; labi labiga tegmaydi; labini tishlamoq; kekirdagini cho'zmoq; bir qulog'idan kirib, ikkinchi qulog'idan chiqib ketmoq; burnini suqmoq; yelkasining chuquri ko'rsin; boshiga ko'tarmoq; boshiga yetmoq; boshini ikki qilmoq; boshidan oshib yotmoq; ikki barmog'ini burniga tiqmoq.

Uzbek language. Tegirmondan butun chiqmoq; temirni qizig'ida bosmoq; aravani quruq olib qochmoq; bag'ri tosh (bemehr, iltifoti yo'q); miltiqning o'qidek; bir pul (tiyin) bo'lmoq; do'ppisini osmonga otmoq; do'ppi tor keldi;

kavushini to'g'rilab qo'yimoq; yeng shimarib; yostig'ini quritmoq; ishtahasi karnay; misi chiqdi (soxtaligi, yolg'onligi fosh bo'ldi); nonini tuya qilmoq (bo'sh-bayovligidan foydalanib, aldab-suldab haqini o'zlashtirmoq); nog'orasiga o'ynamoq; og'zidan bol tomadi; soyasiga ko'rpacha solmoq; to'ydan ilgari nog'ora qoqmoq; chuchvarani xom sanamoq.

Conclusion/Recommendations. Thus, the analysis of the selected language materials showed that the phraseological unit is a part of a unique system that is very complex, manifests itself in different aspects, and its boundaries are difficult to determine. The phraseological composition of the English and Uzbek languages is wide and diverse, and this is evident in the example of phraseological units that express human character. The study of meaningful and expressive changes in their use in speech at the semantic, grammatical and functional levels lays the groundwork for a full study of the phraseological system.

REFERENCES

1. Ashurov Sh., Shukurova F. Ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklar etimologiyasiga oid ayrim mulohazalar // Международный журнал Искусство слова. — 2020. — № 3. — С. 13–18.
2. Балли Ш. Французская стилистика. — М.: Изд-во иностр. лит., 1961. — 394 с.
3. Буслаев Ф.И. Русские пословицы и поговорки, собранные и объясненные. — М.: Русский язык, 1954. — 176 с.
4. Винокур Г.О. Избранные работы по русскому языку. — М.: Учпедгиз, 1959. — 492 с. 5. Назарян А.Г. История развития французской фразеологии. — М.: Высш.школа, 1981. — 189 с.
5. Назарян А.Г. Фразеология современного французского языка. — М.: Высш.школа, 1987. — 288 с.
6. Nasirov A.A. Ingliz, o'zbek va rus tillaridagi proverbial frazeologizmlarning semantik-stilistik va milliy-madaniy xususiyatlari: Filol. fanlari d-ri ... dis. avtoref. — Toshkent, 2016. — 32 b.
7. Radjabova M.A. Onomastik komponentli frazeologik birliklarning lingvomadaniy jihati va tarjima muammolari (ingliz, o'zbek va rus tillari materialida): filol.fanl. bo'yicha fals. dokt. avtoref. — Buxoro, 2020. — 24 b.
8. Райхштейн А.Д. Сравнительный анализ немецкой и русской фразеологии. — М.: Высш.школа, 1980. — 143 с.
9. Сулайманова М.А. Фразеологизмы качественной характеристики человека в немецком и узбекском языках: Дисс. ... к. ф. наук. — Душанбе, 2005. — 165 с.

Dildora RADJABOVA,
Buxoro davlat universiteti o‘qituvchi
E-mail: d_radjabova@mail.ru

NamMQI katta o‘qituvchisi, PhD P.Botirova taqrizi asosida

PIRIMQUL QODIROVNING “HUMOYUN VA AKBAR” ASARI INGLIZCHA TARJIMASIDA BADIY PSIXOLOGIZM

Аннотация

Ushbu maqolada yozuvchi Pirimqul Qodirovning “Humoyun va Akbar” asari inglizcha tarjimasida badiiy psixologizm masalasi yoritilgan. Asarning asliyat va tarjimasi qiyosiy o‘rganilishi natijasida badiiy psixologizmning shakllari, aspektlarining qo‘llanilishi, yozuvchi, mutarjim va kitobxon psixologiyasi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Tasavvur, ong oqimi, badiiy psixologizm, tarixiy shaxs, obraz, ichki kechinma

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПСИХОЛОГИЗМ В АНГЛИЙСКОМ ПЕРЕВОДЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ПИРИМКУЛА КАДЫРОВА “ХУМАЮН И АКБАР”

Аннотация

В данной статье рассматривается вопрос художественной психологии в английском переводе произведения «Хумаюн и Акбар» писателя Пиримкула Кадырова. В результате сравнительного исследования оригинальности и перевода произведения проанализированы применение форм и аспектов художественной психологии, психологии писателя, переводчика и читателя.

Ключевые слова: Воображение, поток сознания, художественная психология, историческая личность, образ, внутреннее чувство.

ARTISTIC PSYCHOLOGISM IN THE ENGLISH TRANSLATION OF PIRIMKUL KADYROV'S “HUMOYUN AND AKBAR

Annotation

This article discusses the issue of artistic psychology in the English translation of the work "Humayun and Akbar" by the writer Pirimkul Kadyrov. As a result of the comparative study of the originality and translation of the work, the application of the forms and aspects of literary psychology, the psychology of the writer, translator and reader were analyzed.

Key words: Imagination, stream of consciousness, artistic psychology, historical person, image, inner feeling

Kirish. “Humoyun va Akbar” asari asosiy voqealari XVI asrda Hindistonda bo‘lib o‘tadi. Bu davrda hind xalqi tarixida madaniy rivojlanishga hissasini qo‘shgan Movarounnahr iste‘dodli tarixiy shaxslarning mehnati singganligi ko‘pchilikka ma‘lum. O‘sha davrda dunyoning eng qudratli va taraqqiyparvar mamlakatlaridan biriga aylangan Hindiston barcha xalqlarni milliy nizo, diniy adovat balolaridan xalos qilishning yangi yo‘llarini izlagan, hamma ellar va e‘tiqodlarni teng deb e‘lon qilgan, jahonda birinchilardan bo‘lib, “sulhi kull”- har tomonlama tinchlik siyosatini boshlab bergan edi. Albatta siyosat bilan hayot orasida katta farqlar va kichik ziddiyatlar mavjud edi. Akbar ham, uning otasi Humoyun ham umr bo‘yi ichki va tashqi ziddiyatlar girdobida yashashgan. Eng xatarli asnlarda beg‘araz, halol, mehnatkash xalq vakillari ularni o‘limlardan qutqazib qolganligi tarixiy hujjatlardan ma‘lum.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yozuvchi bugungi zamonaviy ehtiyojlarni ham, tarix saboqlarini ham badiiy tahlil qilish jarayonida olgan taassurotlaridan ta‘sirlandib ketadiyu, yozilajak romanga asos bo‘la oladigan bosh g‘oyani topib oladi. Zamondoshlarimizni bezovta qilayotgan ko‘pgina muammolar qachonlardir ajdodlarimiz boshiga ham tushgani, ular esa bu muammolarni hal qilib, o‘z tarixiy tajribalarini bizga meros qilib qoldirganliklarini yozuvchi obrazli tasavvur qila boshlaydi. Ana shu obrazli g‘oya Humoyun va Akbar singari tarixiy shaxslar faoliyatlarini yozuvchi ruhiy olamiga muhrlab, ularning umuminsoniy ahamiyatga molik ulug‘ ishlari adovat tufayli kelib chiqadigan qirg‘in-barot urushlarning oldini olish va tinchliksevarlik g‘oyalari keng

yo‘yishdek ezgu faoliyatlari yozuvchi ijodiy niyatini to‘lishtira boradi. Barcha yo‘qotishlar va mushkulotlarga bo‘y bermay, dovon oshganlar orasida Humoyun va uning o‘g‘li Akbar shoh siyosati va faoliyatlari asar mazmuni va mukammal syujetini shakllantiradigan g‘oyaviy niyat negizidir. Romanda tasvirlangan tarixiy va to‘qima obrazlarning barchasi yetakchi adabiy tip- ya‘ni, Akbar shoh atrofida to‘planib, badiiy musharaklikni tashkil etadi.

Xonzodabegim o‘z davrining ilg‘or kishisi, inisi Bobur tuzgan yirik davlatning barcha quvonchu g‘amlariga sherik, Humoyun shohga kamarbasta zamonasidagi qirg‘inbarot urushlarning oldini oluvchi, tinch-totuv va baxtu farovon turmushning tarafdori bo‘lgan yetuk bir inson. Humoyun inilari bilan orasi buzilsa ham, Said Xalil boshliq ruhoniylar e‘tirozlariga yo‘liqsa ham o‘zi tanlagan adolat va haqiqat yo‘lidan hech bir chekinmaydi, dadil olg‘a boraveradi. Ota meros davlati rivoji va istiqboli yo‘lida barcha to‘siqlarni yengib o‘tishga intiladi.

Badiiy adabiyotni psixopoetik nuqtai nazardan tadqiq qilish va sharhlash uchun zamonaviy adabiyot tomonidan turli xil nazariy pozitsiyalar, yondashuvlar va usullar ishlab chiqilgan. A. A. Potebnya, D. I. Ovsyaniko-Kulikovsky, Z. Freyd, J. Lakan, C. Yung kabilarning fikrlari keng tarqalgan. A.Potebnya badiiy ijodda obrazlar katta rol o‘ynashini va har bir obrazning o‘ziga xos psixologik sifatleri borligini ta‘kidlaydi. Zigmund Freyd insonning o‘ziga xos xatti-harakatlari uning faoliyatini psixologik tekshirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi, degan nazariyani taklif qildi. Jak Lakanning “psixanalitik tuzilmasi” degan g‘oya har bir

asarda o'ziga xos psixologik tuzilmani aks ettiradi degan fikrga asoslanadi.

Tahlil va natijalar. Yozuvchi Pirimqul Qodirovning "Humoyun va Akbar" asari inglizcha tarjimasida ham badiiy psixologizmning bevosita va bilvosita shakllarini uchratish mumkin.

Asliyatda: Hamida bonu muxoliflari darvozasiga ikkinchi marta to'p kiritganda Xonzoda begim bu qizga butunlay mahliyo bo'lib qoldi. Hozir bo'z ot ustida Hamida emas, yoshlikdagi Xonzoda begim o'ltirganday tuyuldi. Begimning ko'zi oldida o'n olti yashar qizlik paytlari gavdalandi. Uzoqlarda qolib ketgan Andijon, Qoradaryo bo'yidagi chorbog', o'n bir yoshlik o'spirin inisi Bobur mirzo... va uning mulozimlari bilan chavgon o'ynagan chavandoz kiyimidagi go'zal qiz Xonzoda... Bu hammasi bulutlar orasidan yarq etib ko'ringan oftob bo'lib begimning qalbini yoshlik nurlariga to'ldirdi...[4].

Tarjimada: When Hamida bonu scored the second ball to opponent's gate Honzoda begim was attracted to Hamida bonu completely. It seemed that now Honzoda begim was on virgin mounted not Hamida bonu. There was her sixteen years period in her imagination. She imagined Andijan left in far distance, the garden on the coast of the Qoradaryo River, eleven year guy Bobur mirzo and a pretty girl Honzoda who played chavgon with Bobur mirzo's attendants. All of them appeared in begim's imagination like the light among clouds [5].

Ushbu parchada Xonzoda begim Hamida bonuni ot ustida turganini ko'rib, ko'z o'ngida qizlik davrlari shirin xotira sifatida gavdalandi. Xonzoda begimning o'sha paytlarda beg'am va beg'ubor yurgan kezlari ko'ngliga beixtiyor o'zgacha quvonch bag'ishlaganini yaqqol tasvirlaydi.

2. Asliyatda: Hamida bonuning ko'zlarida yulduzlar charaqlab yonganday bo'ldi. Lablari tabassum bilan ochilib, uning ichki sirini — bu she'rni yaxshi bilishini va yoqtirishini sezdirib qo'ydi[4].

Tarjimada: It seemed that there appeared light stars in Hamida bonu's eyes. Her smile informed that she knew that poem better[5]. ko'zlarida yulduzlar charaqlab yonganday bo'ldi - jumlaridagi o'xshatish orqali Hamida bonuning ichki hissiyoti, ya'ni o'ziga tanish bo'lgan narsani eshitganidan chehrasi yorishganini ko'rish mumkin.

Asliyatda: Humoyunning ichki va tashqi ziddiyatlarga to'lgan mashaqqatli hayotiga balki shu qizning bardoshi yetar? Balki ular orzu qilgan o'g'ilni shu qiz tug'ib berar? Xonzoda begim ularni qanday qilib bir-biriga yaqinlashtirsa ekan?[4;24]

Tarjimada: Maybe this girl will bring light life to Humoyun who has hard life because of external and internal contradiction. Maybe she will give the son which is dreamt by them? How does she make close relations between them?[5;11] Ushbu jumalarda Xonzoda begimning ichki kechinmalari, Humoyun haqida chuqur qayg'urishi bevosita ong oqimi orqali tasvirlanadi. Mutarjim bardoshi yetar jumlasini bring light life iborasi bilan yoritib berishga harakat qilgan va hamda ushbu jumalar tarjimini yanada boyitgan.

Asliyatda: Sultonim onasiga hayron bo'lib tikildi. Xonzoda begim Iroqdan keltirilgan chavkar otni o'zi uchun ikki ming rupiyga sotib olgan edi. Bu pulga oddiy otlardan o'ntasini beradi. Nahotki endi uni Hamidaga in'om etsa? Xonzoda begim qizining ko'zlaridagi hayratning sababini sezdi-yu:

- Mening boshqa otlarim bor, — dedi, so'ng jilovdor yetaklab kelgan chavkar otni oltin anjomlari bilan birga Hamida bonuga in'om qildi[4].

Tarjimada: Honzoda begim turned to the servant: - Say the owner of horses, he should bring mottled with gold instruments! - ordered she.

Sultonim gazed at her mother with wondering. Honzoda begim had bought mottled horse which was brought

from Iraq for two thousand rupee. It's price equal to ten simple horse's price. Is it really, is she is going to give it to Hamida as a present? Honzoda begim realized that there is wonder in her daughter's eyes and said: -I have another horses, - said she, then she give mottled horse which was brought golden instruments Hamida[5].

Asliyatda qahramon ruhiyatini tasvirlashda badiiy psixologizmning bilvosita shaklidan foydalanilgan, ya'ni imo-ishoralar - Sultonimning onasiga hayron bo'lib tikilgani hamda Xonzoda begim qizining ko'zlaridan payqagani tarjimada to'g'ridan to'g'ri ifoda etilgan, ya'ni Iroqdan o'n ming rupiyga olib kelingan otni begona qizga berib yuborishi Xonzoda begimning qizini hayratga soldi

5. Asliyatda: Lekin bu ishlardan qizning o'zi bezovta bo'lardi. Axir Hamida Humoyunning go'zal xotini Beka begimni, olti yashar qizchasi Aqiqani ko'rgan. Oilali, farzandli yigitga xomtama bo'lish... Yo'q, yo'q, Hamida buni o'ziga mutlaqo ravo ko'rmaydi! Hamida ixlos qo'ygan shunday ulug' Xonzoda begim nahotki uni kundoshlik azobiga loyiq deb bilsa? «Balki ko'ngil bergan yigitingiz bordir?» deb so'radiya. Hamida uyali «yo'q» degani uchun endi o'zidan ham norozi bo'ldi. «Bor» deya qolsa osonroq qutulmasmi? Ammo «kim?» deb so'rasalar qanday javob beradi? Eshkakchi yigit Nizomga ko'ngli borligi... Rostmi? Buni hali o'zi ham aniqlik bilmaydi-ku, qanday aytadi[4]?

Tarjimada: But the girl got distracted from these actions. Though, Hamida saw Humoyun's pretty wife Beka begim and six year old daughter to get marriage to a man who has a family... No, No, Hamida doesn't want to do it. How come does Honzoda who was devoted to Hamida make her mistress of co-wife? She had asked "do you have beloved boy?" Hamida became disagreed with herself because of she answered "no". If she said "yes" she would have been free of these problems. But how will she answer if she asks "who is this?" Does she love sculler guy Nizom... is it right? She doesn't know this exactly, how will she say [5]?

Yuqoridagi parchada badiiy psixologizmning bevosita shaklidan foydalanilgan, Hamidabonuning ichki kechinmalari, ko'nglida kechayotgan g'alayon, uni qiynayotgan savollar, oilali kishiga ko'ngil qo'yish mumkin emasligini his qilishi kitobxonga ochib berilgan.

6. Asliyatda: «Balki men... hazratning inoyatiga sazovor bo'lsam «Nizomning begunoh otasini hibsdan chiqartiring» deb iltimos qilarmidim?» degan o'y Hamidaning ko'nglidan o'tdi. Lekin qiz bola bunday iltimoslarni qilishi uchun Humoyunga qay darajada yaqin bo'lishi kerak! Unga yaqin borish — Nizomdan uzoqlashish emasmi? Biroq Hamida bu yigitdan uzoqlashgisi kelmaydi, ko'ngil unga qarab talpinadi. Yetti yashar qizaloq paytida mana shu daryoning sokin qo'ltig'ida Nizom uni suzishga o'rgatgani hech esidan chiqmaydi. Ikkovi suvda birga suzgan o'sha damlar zavqi hozir daryo to'lqinlari orasidan unga ko'z tikib turganday[4].

Hamida thought one mind "Would I ask for Honzoda begim that they will give Nizom's father freedom". But she should be close to Humoyun to ask for such kind of problems! Being close to him is not being far from Nizom? But Hamida didn't want to go far from Nizom, she wanted to be with her. She never forgets that when she was seven years old Nizom taught her to sail. The pleasure of those two on swimming looks like looking at both of them[5].

Asliyatda Hamida bonuning ko'nglidan o'tgan o'y xayollari qiynayotgani hamda o'tmishdagi xotiralari tasvirlangan. Tarjimada ham Hamidaning ikkilanishlari, Nizomdan uzoqlasha olmasligi, Nizom unga qanchalik yaqin inson bo'lishi, ammo uning otasi uchun shafqat so'rashda Humoyunga qanchalik yaqin bo'lish o'yi uni vahimaga solgani sezilib turadi.

7. Asliyatda: — Xonzoda begim meni ham kema sayriga taklif qilganlar. Borsam... sizni yana ko'rar ekanmen-da. Ana shu savolni Hamida bonu yigitning yuzida qalqqan iztirobdan payqadi-da, o'zi ham ikki o't orasida qolishi mumkinligini endi sezdi[4].

Tarjimada: - Honzoda begim invited also me to ship trip. If I go I will see you there again... - Hamida was distressed unwillingly with hearing this sentence from the boy. Nizom imagined that Humoyun will be in the terrace decorated with flowers and he will be in low place with other simple people. When Honzoda begim introduced Hamida with Humoyun how will Nizom receive this condition? There will be sorrow for him. Hamida released the answer of the question in boy's face and she didn't know what to do [5].

Ushbu parcha tarjimasida ham Nizom ham Hamidabonuning ichki tug'yonlari aks ettirilgan bo'lib, bu tug'yonlar ko'z qarashlar, o'y xayollar orqali namoyish etilgan.

Asliyatda: Endi Pakavira huvillagan bog'da bir o'zi kema sayriga munosib ko'rilmagan uchinchi darajali mulozimlar orasida yeydigan ziyofati tomog'idan o'tadimi? Humoyun uning niyatlarini yo'qqa chiqarib, ustidan kulish uchun ataylab shunday qildi, chamasi. Ammo kim kimning

ustidan kulishini Alvaro Pakavira hali unga ko'rsatib qo'yadi![4; 50]

And could Pakavira sit together with the third level guests and eat something there? Perhaps, Humoyun had noticed his aims of arrival and did that intentionally to laugh at him. But Alvaro Pakavira will certainly show him off who will laugh at whom in future![5].

Aslida Pakaviraga nisbatan umuman hurmatsizlik qilinmagan bo'lsada, Pakavira boshqa mehmonlar bilan birga ovqatlanishini unga nisbatan past nazar bilan qaralgandek, tahqirlangandek his qildi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, yozuvchi uning zimmasiga davrning zalvorli yukini yuklagan, ruhiy olam go'zalligi va aql-idrok komilligi bilan bog'liq barcha tasavvurlarini ham shu ayol obrazida mujassamlashtirilgan adib uni davrning ilg'or adabiy tipi darajasiga ko'targan. Tasvirdan tasvirga o'tilgani sayin tarixiy shaxslarning soni ham salmog'i ham oshib boradi. Yozuvchi o'zi yaratayotgan tarixiy shaxslar dunyosiga shu qadar chuqur kirib boradiki, natijada har bir manzara, har bir obrazning ruhiy olami tiniq ko'zguda aks etgani kabi o'sha davr taraqqiyotini bor salobati bilan namoyon etadi.

ADABIYOTLAR

1. Раджабова, Д. (2024). ПСИХОЛОГИИ БАБУРА В АНГЛИЙСКИХ ПЕРЕВОДАХ «ЗВЕЗДНЫХ НОЧЕЙ» ПИРИМКУЛА КАДЫРОВА. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(12/2).
2. Шермухаммедова С. “ХУМОЮН ВА АКБАР” РОМАНИДА РУҲИЯТ ТАҲЛИЛИ, ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 1 | ISSUE 4 | 2020, 504-512 б
3. Boltaboyev O. “AVLODLAR DOVONI” ROMANIDA DIOLGLARNING PSIXOLOGIK FUNKSIYASI “International Scientific and Practical conference Topical Issues of Science” Part 4, 10.04.2022
4. Pirimqul Qodirov. Humoyun va Akbar. - Toshkent:Yoshlar nashriyot uyi, 2018. -529 b.
5. Pirimqul Qodirov. Humoyun and Akbar. Novel. Translators: I.M.Tukhtasinov, A.A.Khamidov. - Samarkand: SamSIFL, 2018. - 363p.
6. Rakhimovna, R. D. (2023). PIRIMKUL KADIROV'S STYLE IN WRITING HISTORICAL-BIOGRAPHICAL NOVELS. EPRA International Journal of Research and Development (IJRD), 8(12), 140-142.
7. Toirova Umida Sobirovna. (2023). O'zbek Asarlarida Sher Zoosemizmi. Diversity Research: Journal of Analysis and Trends, 1(9), 50–57.
8. U. A.Tohirova. The description of image in H. Shaykhov's works //Студенческий вестник. — 2021. — №. 8-3. — С. 52-54.

UDK: 811.82

Mehriniso RAKHMATOVA,
Bukhara State university, PhD., Dotsent
E-mail: 2000niso@gmail.com

NamMQI dotsenti B.Akbarov taqrizi asosida

GENERALISED AND PARTICULARISED CONVERSATIONAL IMPLICATURE IN AMERICAN FICTION

Annotation

Implicature is implied speaker meaning in Pragmatics. It finds various ways to be expressed in American Literature. Generalized and particularized conversational implicature has specific way of expression in literary text. The article provides analysis of conversational implicature

Key words: Generalised implicature, particularized implicature, implicit meaning, expression, pragmatics.

AMERIKA BADIY ADABIYOTIDA UMUMIY VA XUSUSIY KONVERSATSIONAL TAGMA'NO

Annotatsiya

Tagma'no nazarda tutilgan tagma'no bo'lib pragmalingvistikada o'rganiladi. Muloqot implikaturasi Amerika adabiyotida yozuvchi uni har xil yo'llar bilan ifodalashi mumkin. Ushbu maqolada yashirin ifodalalanuvchi so'zliovchi ifodalagan tagma'no tahlili keltirilgan

Kalit so'zlar: Konversatsion implikatura, umumiy implikatura, tagma'no, xususiy tagma'no, ifoda, , pragmatika.

ОБОБЩЕННЫЕ И ЧАСТНЫЕ РАЗГОВОРНЫЕ ИМПЛИКАТУРЫ В АМЕРИКАНСКОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

Имплицатура – это подразумеваемое значение говорящего в прагматике. Он находит различные способы выражения в американской литературе. Обобщения и частная разговорная имплицатура имеет специфический способ выражения в художественном тексте. В статье проводится анализ разговорной имплицатуры

Ключевые слова: Обобщенные имплицатуры, частичное имплицатуры, значение говорящего, подразумеваемое значение, прагматика.

Introduction. The implicature is formed when speaker intentionally produces implied meaning based on context. Generalized conversational implicatures do not appear out of special context. The general knowledge means that there is no need to specific knowledge to identify the implicature when the conversation occurs.

Specific contextual information or linguistic cues provide way to unveil particularized implicatures. They are more context-dependent and specific than generalized implicatures, and they often involve inferences about intentions that speakers make or utterance's specific circumstances.

Literature review. Implicature is a concept used in both linguistics and pragmatics to refer to the indirect meaning conveyed by a speaker's words. However, the way in which implicatures are understood and analyzed in these fields may be different. In linguistics, implicature refers to the meaning derived from a statement that is not directly stated but implied through context [8]. This meaning may be based on the logical relationship between the words used in the statement or the cultural knowledge shared between the speaker and listener. Examples of implicatures in linguistics include:

- If someone says "I have two children," the implicature may be that they have exactly two children, and not more or less.

- If someone says "Do you have the time?" the implicature may be that they are asking for the current time, not whether the person owns a watch.

The study carried out by Ahmed, M., & Shazali, M. (2010) revealed that "...implicature as a vital pragmatic element in the process of communication which bridges the gap between what is literally said and what is intentionally

meant. Analysis of implicature has proved its importance to discourse analysis theories and the new English syllabi since it caters for what is said and what is understood in the process of communication. Traditional grammar concentrated mainly on the structures of sentences and their internal systems. Implicature, however, employs the whole situation and it uses all the circumstances surrounding the utterance in order to really conceive the intended meaning of the producer of that utterance. Implicature as well plays a vital role in media language by bridging the gap between the different cultures." [1] In pragmatics, implicature refers to the additional meaning conveyed by a speaker beyond the literal meaning of their words. This meaning may be inferred through the use of tone, gesture, or context. Implicatures in pragmatics often rely on shared cultural understanding or conventionalized language use. Examples of implicatures in pragmatics include:

- If someone says "I'm fine" in response to "How are you?", the implicature may be that they are not fine and may be feeling something other than just fine.

Although implicature is a concept used in both linguistics and pragmatics, the way in which implicatures are analyzed and understood in each field may differ. In linguistics, the focus may be on the implied meaning derived from a statement based on the logical relationship between the words used, while in pragmatics, the focus may be on the additional meaning conveyed by a speaker beyond the literal meaning of their words through the use of tone, gesture or context[10].

Results and analysis. Figurative devices are commonly used in fiction to create implicature, which is an implied meaning that goes beyond the literal meaning of the text. The following are some of the most common types of

figurative devices that play a significant role in creating implicature in fiction:

1. Metaphor: A metaphor is an implicit comparison between two things that are not literally the same. It creates implicature by suggesting a deeper meaning or connection between two seemingly disparate objects or ideas.

Ex.: "The road was a ribbon of moonlight over the purple moor" - W. H. Auden, "The Wanderer"

Here, Auden uses the metaphor of a road as a ribbon of moonlight to suggest that the path ahead is beautiful and inviting.

Ex.: "I have measured out my life with coffee spoons" - T.S. Eliot, "The Love Song of J. Alfred Prufrock"

This metaphorical expression implies that the speaker's life has been marked by routine and monotony, similar to the act of measuring out coffee.

Ex.: "Hope is the thing with feathers / That perches in the soul" - Emily Dickinson, "Hope is the thing with feathers"

This metaphorical expression compares the intangible feeling of hope to a bird that makes its home in the soul, suggesting that it is a natural part of the human experience.

Ex.: "The heart, that vital organ, fashions nature in forms that imitate unity, so that when we look at the living things around us, we see patterns that reveal the hand of God" - Rita Dove, "The Darker Face of the Earth"

Dove uses metaphor to suggest that the human heart is a creative force that imbues nature with divine qualities, such as unity and purpose.

Ex.: "I am two fools, I know, / For loving, and for saying so / In whining poetry" - John Donne, "The Triple Fool"

Donne uses metaphor to suggest that he is both foolish for loving someone and for expressing his feelings through poetry.

2. Simile: A simile is similar to a metaphor, but it uses "like" or "as" to make a comparison between two things. Like metaphor, it creates implicature by suggesting a deeper meaning or connection between the two things being compared.

Ex.: "Life is like a box of chocolates, you never know what you're gonna get" - Winston Groom, *Forrest Gump*

This simile is used by the eponymous character of the novel to suggest that life is full of surprises and uncertainties.

Ex.: "She walks in beauty, like the night / Of cloudless climes and starry skies" - Lord Byron, "She Walks in Beauty"

Byron uses metaphor and simile to describe the beauty of a woman, comparing her to both an unblemished night sky and a serene walk.

3. Personification: Personification is a figure of speech in which something non-human is given human-like qualities. It creates implicature by making the object or concept seem more relatable or familiar to the reader, and by imbuing it with emotions or intentions.

Ex.: "April is the cruellest month, breeding / Lilacs out of the dead land" - T.S. Eliot, "The Waste Land"

Eliot uses personification of the month of April to imply that the rebirth of nature during spring is a harsh reminder of the decay and death that preceded it.

Ex.: "The sea that bares her bosom to the moon; / The winds that will be howling at all hours" - William Wordsworth, "London, 1802"

Wordsworth uses personification of the sea and the wind to suggest that nature is alive and active, responding to the cycles of the moon and the changing seasons.

4. Irony: Irony is a figure of speech in which the intended meaning is the opposite of what is said or expected. Irony creates implicature by highlighting the gap between what is expected and what actually happens, or by drawing attention to the contradiction between what is said and what is

meant. In the novel "The Catcher in the Rye" by J.D. Salinger Holden Caulfield's frequent use of "phony" to describe people he dislikes is ironic because he is often the one being disingenuous or false.

5. Allusion: An allusion is a reference to another text, event, or cultural icon. It creates implicature by drawing on the reader's knowledge and associations with the alluded-to object, and by suggesting deeper connections or meanings within the text. For example in "The Great Gatsby" by F. Scott Fitzgerald the green light at the end of Daisy's dock is an allusion to the American Dream, representing wealth, success, and happiness that is always just out of reach for Gatsby.

6. Symbolism: Symbolism is the use of symbols to represent ideas or concepts. It creates implicature by suggesting deeper meanings or associations between the symbol and the idea it represents. Example from "The Scarlet Letter" by Nathaniel Hawthorne vividly expresses implicature conveyed by a symbol. The scarlet letter "A" worn by Hester Prynne symbolizes both her sin (adultery) and her strength in facing the consequences of her actions.

7. Imagery: Imagery is the use of vivid, sensory language to create mental images for the reader. It creates implicature by appealing to the reader's senses and emotions, and by suggesting deeper meanings or associations with the descriptions being given. Here is the example from "Beloved" by Toni Morrison expresses the recurring image of a tree with scars where slaves were hanged represents the trauma and violence inflicted on African Americans during slavery.

8. Litotes. Negation used by a phrase to create an affirmative understatement. called Litotes. In the following example "That wasn't half bad" is used negation which expresses implied meaning to indicate that everything was actually very good.

Lets' look at the example from "To Kill a Mockingbird" by Harper Lee: "never in a hurry and always time for you,"

When Scout describes her father, Atticus, as "never in a hurry and always time for you," she is using litotes to convey how patient and caring he is.

Discussion. In modern American literature, one of the dynamically developing areas is linguistic pragmatics, an area of linguistic research that studies meaning as part of context. Within the framework of linguistic pragmatics, meaning is explored in an action-oriented way: the focus is on a living language in action.

In the American tradition, linguistic pragmatics is interpreted as one of the nuclear components of language theory, along with phonetics, phonology, morphology, syntax and semantics. The main objects of American linguistic pragmatics research are speech acts, implicature, presupposition, deixis and reference.

The concept of communicative implicature is based on the idea that, thanks to the general principles of rational communication, we are able to convey more than just a conventional meaning in one sentence. The content of the message depends not only on the syntactic and semantic rules, but also on the situational aspects of the utterance, on the linguistic context, goals and preferences of the participants in the communication.

Communicative implicatures are based on the Principle of Cooperation, which assumes that the speaker uses the language as efficiently, rationally and cooperatively as possible.

Conclusion. In summary, figurative devices such as metaphor, simile, personification, irony, allusion, symbolism, and imagery all play a significant role in creating implicature in fiction. They go beyond the literal meaning of the text to suggest deeper associations and meanings, and to evoke emotional and sensory responses in the reader. Figurative

devices such as metaphor, simile, personification, irony, allusion, symbolism, and imagery all play a significant role in creating implicature in fiction. They go beyond the literal meaning of the text to suggest deeper associations and meanings, and to evoke emotional and sensory responses in the reader.

Expressions of implicature through figurative devices create meaning beyond the literal interpretation of the words spoken or written. It allows the author to convey complex

emotions and ideas in a concise and relatable way, making the reader feel more connected to the material. Additionally, it adds depth and dimension to the work, creating a more vivid and stimulating experience for those who engage with it. By utilizing metaphors, similes, personification, and other literary devices, writers can create a world that is both familiar and unique, opening up new perspectives and insights that may not have been possible through more straightforward means of storytelling.

REFERENCES

1. Ahmed, M., & Shazali, M. (2010). The interpretation of implicature: A comparative study between implicature in linguistics and journalism. *Journal of language teaching and research*, 1(1), 35-43.
2. Carston, R., & Hall, A. (2012). Implicature and explicature. In *Cognitive pragmatics*. De Gruyter.
3. Levinson, S. C. (2000). *Presumptive meanings: The theory of generalized conversational implicature*. MIT press.
4. Sauerland, U. (2012). The computation of scalar implicatures: Pragmatic, lexical or grammatical?. *Language and Linguistics Compass*, 6(1), 36-49.
5. Wilson D. Linguistic structure and inferential communication. In *Proceedings of the 16th International Congress of Linguists 1998 Jul 20* (pp. 20-25). Paris: Elsevier Sciences
6. Zufferey, S., Moeschler, J., & Reboul, A. (2019). *Implicatures*. Cambridge University Press.
7. Rakhmatova, M. M. (2019). Aesthetic judgement: language as a mirror to reflect "Beauty". *Theoretical & Applied Science*, 10, 282-288.
8. Muhsinovna, R. M., & Aminovich, U. A. (2022). THE IMPLEMENTATION OF CORPUS-BASED TECHNIQUES TO ANALYZE LITERARY WORKS. *Open Access Repository*, 8(04), 88-91.
9. Rakhmatova, M. M., & Inoyatova, D. I. (2022). CONCEPTUAL AND FIGURATIVE STRUCTURE OF THE CONCEPT OF "UGLINESS". *Open Access Repository*, 8 (04), 58-61.
10. Rakhmatova, M. M., & Botirova, N. F. (2022). NEW APPROACHES IN LATINO AMERICAN POETRY: CHICANO POETRY. *Open Access Repository*, 8 (04), 92-94.
11. Gadoeva M.I. Expression of the somatizms "mouth", "ear", "nose", "tongue" in the system of different languages // *Novateur Publications JournalNX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*. ISSN No: 2581 – 4230. Volume 7, Issue 11, Nov. -2021. –P.125-130.
12. Gadoeva M.I. Lexico-semantic Classification of Somatizms in Phraseological Funds of English and Uzbek Languages // *Eurasian Research Bulletin*. Open Access, peer research journal. –Belgium, 2022. –V.4. –P.140-145.

Komila RUZIYEVA,
Tashkent University of architecture and civil engineering Senior lecturer
E-mail: k_ruzieva@mail.ru

TAQI dotsenti Kh.Zakirova taqrizi asosida

ADVANCED PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES AS A TOOL FOR DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE

Annotation

This article deals with the exploration of developing communicative competence with advanced pedagogical technologies used in language teaching. Boosting communicative competence in language learners involves various strategies and techniques tailored to develop their ability to effectively communicate in the target language. Generally speaking, today the communicative approach to language teaching refers to teaching students a number of skills which are aimed at developing their ability to communicate.

Key words: Communicative competence, pedagogical technologies, authentic materials, task-based learning, problem-solving, simulation, innovative technologies, communication strategies.

ПЕРЕДОВЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Аннотация

Данная статья посвящена исследованию развития коммуникативной компетенции с помощью передовых педагогических технологий, используемых в обучении иностранному языку. Повышение коммуникативной компетенции у изучающих иностранный язык включает в себя различные стратегии и приемы, направленные на развитие их способности эффективно общаться на изучаемом языке. Вообще говоря, сегодня коммуникативный подход к преподаванию иностранных языков подразумевает обучение студентов ряду навыков, направленных на развитие их способности к общению.

Ключевые слова: Коммуникативная компетентность, педагогические технологии, аутентичные материалы, обучение на основе задач, решение проблем, моделирование, инновационные технологии, коммуникативные стратегии.

ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYATNI RIVOJLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA

Annotatsiya

Ushbu maqola til o'qitishda qo'llaniladigan ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishni o'rganishga bag'ishlangan. Til o'rganuvchilarda kommunikativ kompetentsiyani oshirish maqsadli tilda samarali muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish uchun mo'ljallangan turli strategiya va usullarni o'z ichiga oladi. Umuman olganda, bugungi kunda til o'qitishga kommunikativ yondashuv talabalarga muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan bir qator ko'nikmalarni o'rgatishni anglatadi.

Kalit so'zlar: Kommunikativ kompetentsiya, pedagogik texnologiyalar, haqiqiy materiallar, vazifalarga asoslangan ta'lim, muammolarni hal qilish, simulyatsiya, innovatsion texnologiyalar, aloqa strategiyalari.

Introduction. The main trend of changes currently taking place in the education system reflects the focus on humanistic values, communicative culture, the processes of development and self-actualization of the personality of each participant in the educational process.

According to one of the main requirements for the personal results of mastering the basic educational program of basic general education is the formation of communicative competence in communication and cooperation with peers, older and younger children, adults in the process of educational, socially useful, educational, research, creative and other activities.

Communicative competence is one of the most important qualitative characteristics of a person, allowing him to realize his needs for social recognition, respect, self-actualization and helping the successful process of socialization. However, an unambiguous understanding and a clear structure of communicative competence, its features in adolescents have not been revealed in scientific sources, which allows for further scientific research.

Literature review. Language skills are based on more or less commonly agreed upon teaching principles which in

practice can be applied in different ways, depending on the teaching context, the age and level of the learners, their learning goals, etc.

The generally agreed assumption is but one - the communicative language teaching materials should be "authentic": texts for reading, listening reproducing and writing must be literary or scientific texts, magazine articles, etc. and textbooks should be designed following the standards of real-life situations and sources. Similarly, modern foreign language teaching methodology suggests a range of pedagogical technologies for the effective 'communicative competence' development, which we will try to summarize herewith through several approaches to practical teaching activities.

1. Authentic Communication: Encourage learners to engage in real-life communication situations where they must use the language to express themselves, such as discussions, debates, role-plays, and simulations.

2. Meaningful Contexts: Provide language learning materials and activities that are relevant and meaningful to learners' lives and interests. This can enhance motivation and

engagement, leading to better communication skills development.

3. Focus on Functional Language: Teach language in context, through discourses, focusing on functional language relevant to specific communicative situations, such as making requests, giving opinions, asking for clarification, etc.

4. Task-Based Learning: Design tasks and activities that require learners to use the language to accomplish specific goals or tasks, fostering authentic communication and problem-solving.

5. Collaborative Learning: Encourage collaboration among learners through pair work, group discussions, and projects. Collaborative activities promote interaction and provide opportunities for learners to negotiate meaning and practice communication skills.

6. Feedback and Error Correction: Provide constructive feedback on learners' language use, both oral and written, to help them identify areas for improvement. Error correction should be done in a supportive and non-threatening manner, focusing on meaningful communication rather than perfection.

7. Language Practice Opportunities: Create opportunities for learners to practice the language outside the classroom through language exchange programs, conversation clubs, language learning apps, etc.

8. Cultural Awareness: Incorporate cultural aspects of the target language community into language learning to enhance learners' understanding of cultural norms, values, and communication styles, which are integral to effective communication.

9. Use of Authentic Materials: Integrate authentic materials such as newspapers, podcasts, videos, and social media into language instruction to expose learners to real-life language use and diverse communication contexts.

10. Role-plays and Simulations: Conduct role-plays and simulations of everyday scenarios to help learners practice using the language in context and develop their communicative skills in simulated real-life situations, including arts and stage performances.

11. Vocabulary Expansion: Encourage learners to continually expand their vocabulary through developing their dictionary habits for working with special dictionaries of synonyms and antonyms, dictionaries of idioms, formulaic language, for learning to express themselves more precisely and effectively in different communicative contexts.

Results and analysis. Basically, these technologies lead to improving the knowledge of the foundations of phonetics, grammar, vocabulary, knowledge of producing and understanding different types of texts (e.g., narratives, reports, interviews, conversations), ability to use language for different purposes and functions, understanding how to vary language use according to discourses (e.g., knowing when to use formal and informal speech or when to use language appropriately for written as opposed to spoken communication), and knowing how to maintain communication through different kinds of communication strategies.

However, none of these levels of communicative competence can be achieved without a solid knowledge of the vocabulary. The richer the vocabulary, the more powerful our speaking or writing is, and the more effective is what we say or mean. This indispensable tool helps us choose the best word for every job and avoid vague words that do not give your listeners or readers a good sense of your meaning.

Building up our vocabulary is one of the easiest ways to improve the power of our writing and make any task that much easier. Developing your vocabulary need not be difficult or painful. Since the times of much criticized grammar-translation method we know that the best ways to increase vocabulary is through repetition. Throughout the day, repeat a word you're trying to learn to embed it within your memory.

You can also write down a word multiple times on a piece of paper to improve your memory.

Writing a word down provides the added benefit of seeing the word again and again. Another repetition strategy frequently used to improve vocabulary is to create a sentence using a word you're trying to learn and then repeating the entire sentence several times. Repetition of a word, within a context that communicates its meaning, is a powerful strategy for enhancing vocabulary. Also the more a memory is used, the more it will endure. So the next tip is to engage learners in active repetition and usage. This is where the teacher gets to play with new words.

Word games that challenge learners and help them discover new meanings and new words are great and fun tool in the quest for expanding vocabulary. Examples include crossword puzzles, word jumble and etc.

Innovative technologies have become a key concept for the success of reforms in almost all spheres of modern life. The term itself has long outgrown specific technical spheres and refers now to methods, systems and devices which are the result of scientific knowledge being used for practical purposes. From this point of view the much discussed nowadays in Uzbekistan CEFR and credit-modular systems in foreign languages learning can be referred to innovative technologies which are supposed to play a crucial role in the efforts for improving the present-day language teaching and learning situation and for enhancing the quality and efficacy of the FLT at the national and international levels.

It is the teachers' utmost professional duty nowadays to learn the CEFR guidelines which represent an umbrella framework making transparent the relationship between European and national higher education frameworks of qualifications.

Turning to the educational reform in Uzbekistan we can see that there still is a strong need for flexible, innovative learning approaches and delivery methods in many educational areas, particularly in FLT. One key way of achieving this goal is to introduce new pedagogical and methodological technologies to enrich teaching, improve learning experiences, support personalised learning, facilitate access through distance and blended learning and virtual mobility, streamline administration and create new opportunities for research.

The three sequential cycles identified by the Bologna process in foreign languages qualifications are Bachelor, Master and Doctorate, within which all European higher education qualifications are distributed. This system does not fully coincide with the Uzbekistan system yet.

Consequently, we still need to better learn the new concepts and grounds behind the European qualifications frameworks. The learning outcomes should clearly define what a learner is expected to know, understand and /or be able to do at the end of a period of learning. They should be assessed on credit system, which is a quantified means of expressing the volume of learning based on the achievement of learning outcomes and their associated workloads.

The FLT system needs clear understanding and application of a range of instruments regarding teaching and learning processes. The following range of such special tools can be mentioned here:

Discussion. Teaching methods might include guided self-study, research project integration seminar, teamwork problem-oriented tutorial, online discussion, micro teaching, excursion, project, blended learning, etc. The assessment methods vary as much and may include oral examination, peer evaluation, simulation (role play), skills tests, written exam with multiple choice questions, portfolio, essay, written exam with open questions, etc.

At all the stages of teaching vocabulary the teacher should constantly use all kinds of vocabulary testing to see how the students assimilate the form, the meaning, and the usage of the vocabulary units. Being able to effectively communicate, both verbally and in writing, is a very important skill to develop. Effective communicators are highly sought after by organizations and companies.

Generally, people are often judged by their vocabulary, whether negative or positive. Additionally, a strong vocabulary is the single best predictor of academic success in school or university. For these reasons, it's important to take every opportunity to enhance vocabulary learning. By implementing the strategies and techniques suggested in this research, language learners can enhance their communicative competence and become more proficient and confident in using the target language to interact with others effectively.

While the core principles of effective language teaching apply to teaching any modern language, including English, Spanish, French, Japanese or Mandarin, there may be some differences in emphasis or approach depending on the specific language being taught. However, these differences are generally minor, and the most effective teaching methods can be adapted to suit any language. For example, Communicative

Language Teaching (CLT), Task-Based Language Teaching (TBLT), and Content and Language Integrated Learning (CLIL) are all highly effective for teaching any language. These methods prioritize authentic communication, meaningful tasks, and contextual learning, which are essential for successful language acquisition regardless of the target language.

Conclusion. Thus, if we organize developing work with students aimed at studying communicative competence and its development in the context of the realization of a generation, this will increase the level of its formation, namely, the formation of communicative knowledge, skills and abilities that contribute to the effective establishment and maintenance of contacts with other people, mastery of communication norms, application of their knowledge in changing conditions of communicative progress.

However, certain aspects of a language might require more specific attention or focus. For instance, English has a more complex phonology and a larger vocabulary compared to some other languages, which may require additional emphasis on pronunciation and vocabulary building. Spanish and French have grammatical gender and more verb conjugations than English, which may necessitate a more structured approach to teaching grammar.

REFERENCES

1. Byrne D. (2005) Blended learning. DACG Ltd., 2005 // <http://www.trainingreference.co.uk>
2. Gaebel M. (2010) Input statement on Bologna Policy Forum// http://www.aic.lv/bologna/2010/policy_forum
3. Richards J.C. (2006) Communicative Language Teaching Today. Univ of Sydney, 2006 – 62 p.
4. Wilson, T. D. (2008). Activity theory and information seeking. Annual Review of Information Science and Technology, 42, 119-161.

Xurshida SAFAROVA,
Buxoro davlat universiteti katta o'qituvchisi, PhD

Buxoro davlat universiteti dotsenti, PhD M.Akhmedova taqrizi asosida

INGLIZ TILIDAGI FRANSUZ O'ZLASHMALARINING FONETIK-GRAMMATIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Zamonaviy ingliz tili etimologik tarkibining yarmidan ko'pini o'zlashma so'zlar tashkil etadi, ular orasida birinchi o'rinni fransuz tilidan o'zlashgan so'zlar egallaydi. Fransuz tilining ingliz tilining lug'at tarkibiga ta'siri haqiqati bir necha bor qayd etilgan bo'lsa-da, bu ta'sirning tabiati yetarlicha o'rganilmaganligi kuzatildi.

Ingliz tilida ko'p sonli fransuz so'zlarining mavjudligi haqiqati yaxshi ma'lum, ammo ularning ingliz tilida rivojlanishi, assimilyatsiya darajasi va tabiati yetarlicha tadqiqi etilmagan. Ayni paytda, aynan mana shu omil ikki til o'rtasidagi munosabatlarning tabiatini juda aniq ko'rsatib beradi, shuning uchun fransuz tilidan olingan o'zlashma so'zlarning tabiati va assimilyatsiya darajasi zamonaviy ingliz tili lug'atini o'rganish uchun katta qiziqish uyg'otadi.

Kalit so'zlar: Etimologik tarkib, lug'at, assimilyatsiya, o'zlashma so'zlar, zamonaviy ingliz tili lug'ati, fonetik, morfologik va leksik qoliplar.

PHONETIC-GRAMMATICAL CHARACTERISTICS OF FRENCH BORROWED WORDS IN ENGLISH

Annotation

Borrowed words make up more than half of the etymological composition of the modern English language, among which the first place is occupied by words borrowed from the French language. Although the influence of French on the vocabulary of English has been noted several times, the nature of this influence has been understudied.

The fact that there are a large number of French words in English is well known, but their development, level of assimilation and nature in English is understudied. At the same time, it is precisely this factor that clearly shows the nature of the relationship between the two languages, so the nature and level of assimilation of French loanwords is of great interest for the study of modern English vocabulary.

Key words: Etymological composition, vocabulary, assimilation, borrowed words, vocabulary of modern English, phonetic, morphological and lexical patterns.

ФОНЕТИКО-ГРАММАТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАНЦУЗСКИХ ЗАИМСТВЕННЫХ СЛОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

Займствованные слова составляют более половины этимологического состава современного английского языка, среди которых первое место занимают слова, заимствованные из французского языка. Хотя влияние французского языка на словарный запас английского отмечалось неоднократно, природа этого влияния изучена недостаточно.

Тот факт, что в английском языке имеется большое количество французских слов, хорошо известен, но их развитие, уровень усвоения и природа в английском языке изучены недостаточно. В то же время именно этот фактор наглядно показывает характер взаимоотношений двух языков, поэтому характер и уровень ассимиляции французских заимствований представляет большой интерес для изучения современной английской лексики.

Ключевые слова: Этимологический состав, лексика, ассимиляция, заимствованные слова, лексика современного английского языка, фонетические, морфологические и лексические закономерности.

Kirish. Xorijiy so'zlarni o'zlashtirgan til ularni uzoq vaqt davomida o'zgarishsiz qoldirmaydi. Bu so'zlar asta-sekin o'zining fonetik, morfologik va leksik qoliplariga mos ravishda o'zgartirilib, butun til tizimiga moslashtiriladi, ya'ni assimilyatsiya jarayonini boshdan kechiradi. Bu jarayon natijasida o'zlashgan so'zlar o'zining o'zga tillilik xususiyatini yo'qotadi, o'zlashgan tilning lug'at fonida ajralib turishni to'xtatadi va uning tarkibiy qismiga aylanadi.

Asosiy lug'at fondi yangi so'zlarning shakllanishiga asos, tilning leksik-semantik markazi bo'lib, ko'p jihatdan rivojlanish yo'llarini va o'zlashtirish qonuniyatlarini belgilaydi[9]. U o'zlashtirilgan so'zlarning kirib kelishini tartibga soladi va ularning semantik mazmunini belgilaydi, odatda bu so'zlar o'zlashtirilgan va ma'lum bir xalq uchun yangi tushunchalarni ifodalovchi ma'nolarda tilda o'z ifodasini topmagan bo'ladi. Tilga kirib kelgan o'zlashma so'zlar til tizimida allaqachon o'z ifodasini topgan tushunchalarni bildirsada, ular asosiy lug'at tarkibidagi so'zlar bilan ma'lum sinonimik munosabatlarga kirishadi va kam

qo'llaniladigan sinonimlar pozitsiyasida tildan chekkada qolib ketadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Muayyan tilning lug'at tarkibi bilan bog'lanib, o'zlashgan so'zlar asosiy lug'at fondining rivojlanish qonuniyatlariga bo'ysunadi, ular grammatik tizim bilan birgalikda ularni til rivojlanishining ichki qonuniyatlariga muvofiq o'zgartiradi.

Tilda u yoki bu vaqtda paydo bo'lgan o'zlashma so'zlarning o'zlashtirilishi, ularning til tizimiga kirishi, til me'yorlariga bo'ysunishi va o'zgarishi qonuniyatlari ham tilning ichki qonuniyatlari harakati bilan bog'liq. O'zlashma so'zlarning tilning ichki qonuniyatlariga ko'ra o'z grammatik tuzilishi, tovush ko'rinishi va semantik mazmuniga ko'ra o'zgarishiga asoslanib, tilshunoslikda so'z o'zlashtirishning uch turini: morfologik, fonetik va leksik assimilyatsiyani belgilaydi. Ushbu uch xil assimilyatsiya bir-biri bilan chambarchas bog'liq, ammo ularning o'ziga xos xususiyatlari borligi sababli, ularning har birini alohida-alohida qisqacha tavsiflashni maqsadga muvofiq, deb aytish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Grammatik assimilyatsiya. Ingliz tilidagi fransuzcha so'zlarning assimilyatsiya qilish jarayoni, birinchi navbatda, ularning grammatik tuzilishiga bo'ysunishida namoyon bo'ladi. Davrlar mobaynida rivojlangan grammatik tuzilma tilning, jumladan, uning lug'at tarkibini ham o'zgartiradi. Fransuz tilidan o'zlashma so'zlar ingliz tilida mavjud bo'lgan paytdan boshlab ingliz grammatikasi qoidalariga muvofiq ishlatiladigan faol grammatik kategoriyalarga kiritilgan. Bu so'zlar ingliz tilidagi nutqning ushbu qismiga xos bo'lgan barcha fleksiya shakllarini oladi va bu shakllarni mahalliy ingliz so'zlari modeliga muvofiq shakllantiradi. O'zlashtirilayotganda, jins va sonni ifodalovchi otlardan oldin ishlatiladigan frantsuzcha le, la, les artikllari kabi morfologik bezaklar olib tashlandi. Biz o'zlashma so'zlarda grammatik jins kategoriyasining asta-sekin yo'qolishini kuzatamiz, bu ingliz tilidagi otlarning grammatik jinsi yo'qolishining umumiy tendensiyasi bilan bog'liq[3]. Shuningdek, barcha olingan otlar ingliz tilidagi otlar bilan bir xil tizimga ega. Genitiv birlik va ko'plik -s (-es) - beornes, hostages, toures, crunes va boshqalarni qo'shish orqali yasaladi.

Ingliz tili me'yorlariga muvofiq sifatlar qiyoslash darajalaridan tashqari barcha grammatik qoidalariga bo'ysunmagan. Ingliz tilida mavjud fe'llar shaxslarga ko'ra tuslanadi (conjugation) va ingliz modeliga ko'ra oddiy va murakkab zamonlarni hosil qiladi. Ko'pchilik o'zlashgan fransuz fe'llari zaif ingliz fe'llari (masalan, to turn, to evoke, to control, to revenge) tarzida preterit va sifatdosh Ining shakllanishi bilan tavsiflanadi.

O'zagi unli bilan tugagan fransuz fe'llari 1-turning kuchsiz fe'llariga qo'shilgan, masalan, cryien – qichqirmoq, assayin – urinmoq, obeie(n) – itoat etmoq. O'zagi undosh bilan tugagan fe'llar birinchi marta Angliyaning janubiy qismida 2-tur kuchsiz fe'llari namunasiga ko'ra tuslangan, ya'ni hozirgi zamonada i va preteritda d dan oldin unli sinkopatsiyasiga duchor bo'lmagan, masalan, servi(n) -served.

Tahlil va natijalar. Angliyaning shimolida ham, janubida ham 2-turning maxsus shakllari yo'qolganidan so'ng, ular barcha zaif fe'llar qatorida preterit hosil qila boshladilar.

Ingliz tiliga o'zlashgan ko'plab fransuz sifatlarining o'ziga xos xususiyati ularning ko'plik shaklini saqlab qolishidir. Bunday sifatlarni post-pozitiv qo'llanishda tez-tez uchramiz - letters patents, place delitables, lords spirituels; ammo, tilshunoslikning keyingi rivojlanish jarayonida ular tomonidan ko'plik shakli -s tugatilgan va frantsuzcha o'zlashtirilgan sifatlarining postpozitiv qo'llanishi court martial, heir apparent, knight errant kabi muayyan turg'un birikmalarda saqlanib qolgan[2].

O'z so'zlar va bir til doirasidagi murakkab so'zlar ko'pincha o'zlashma so'zlar bilan bog'lanmaydi. Shunday qilib, hosila o'zakli o'zlashgan xorijiy so'zlar bilan, agar bu so'zlar o'zlashtirilgan tilning leksik materiali bilan bog'lanmagan bo'lsa, soddalashtirish jarayoni sodir bo'ladi. Odatda, ona tilidagi so'zlarni soddalashtirishning asosiy

sababi zamon o'zgarishi natijasida sodir bo'ladi, so'zlar soddalashtiriladi, ular oddiy holga keladi. Xuddi shu jarayonni fransuz o'zlashmalarida ham kuzatamiz.

Fransuz otlari control, rendez-vous, char-a-bancs, parterre, ingliz tilida tarkibiy qismlarining ma'nosini yo'qotgan, ya'ni soddalashtirilgan va oddiy so'zlar sifatida qabul qilingan. Ba'zi hollarda ular birgalikda yozila boshlaydi, ularda fonetik o'zgarish sodir bo'ladi. Bu, masalan, fransuz tilidan ingliz tiliga contre-roule (lotincha contra rotuladan) shaklida kelgan va "davlat xazinasini saqlash kotibi tomonidan xazinani qayd etmoq" degan ma'noni bildiradi. Mahalliy va xorijiy so'zlardagi soddalashtirishning farqi shundaki, ona tilidagi so'zlarda bu jarayon juda sekin boradi, o'zlashtirilgan so'zlar esa tilga kirishi bilan darhol sodir bo'ladi. Natijada, o'zlashgan so'zlarning morfologik tuzilishi bu xalq tomonidan tan olinadi, o'zak morfemalar haqiqiy ma'noga ega bo'lib, yangi so'zlar yasash qobiliyatiga ega bo'ladi, ingliz affiksari esa yangi so'zlarni hosil qilish uchun ishlatiladi. Shunday qilib, ingliz tilida -ment, -al, -ess, -ance va boshqalarda frantsuzcha kelib chiqishi bir qator qo'shimchalar va prefiksalar paydo bo'ldi.

Fransuzcha so'zlarning katta qismi -ance, -ence qo'shimchasi bilan tuzilgan: ignorance, arrogance, entrance, repentance, innocence va boshqalar. Demak, inglizlar uchun bu qo'shimchani ma'nosi aniq bo'lib, uning yordamida sifat va fe'l o'zaklaridan mavhum otlar yasaladi. Shunday qilib, yangi "hindrance" so'zining shakllanishiga imkon yaratadi, bunda frantsuz qo'shimchasi inglizcha "hinder" fe'lining o'zagiga birlashtirilgan[1]. Xuddi shunday, ingliz tiliga government, treatment, agreement kabi so'zlarning tarkibiga kirgan -ment qo'shimchasi ham inglizlar tomonidan tan olindi va uning yordami bilan ingliz o'zigidan yangi so'zlar hosil bo'ldi: fulfilment, bereavement, amazement, bewilderment.

Jins kategoriyasida jenskiy rod(feminine)ni bildiruvchi otlarni yasashda qo'llaniladigan -ess (aslida kelib chiqishi yunoncha) qo'shimchasi ingliz tiliga princess, countess, baroness so'zlari bilan kirib kelgan. Keyin mahalliy aholi bu qo'shimchani ingliz o'zaklariga qo'shishni boshladilar: shepherdess - cho'pon ayol, goddess - ma'buda, murderess - qotil.

Xulosa va takliflar. Yuqorida keltirilgan misollarga asoslanib, shunday xulosa chiqarish mumkin:

- 1) har qanday til alohida olingan til sifatida taraqqiy eta olmaydi;
- 2) ma'lum bir til lug'at boyligi obyektiv va subyektiv omillar asosida kengayib boradi;
- 3) ingliz tilining lug'at tarkibi oshib borishida olinma so'zlar munosib o'rin tutadi;
- 4) ma'lum bir tildan ingliz tiliga kirib kelgan so'zlarning katta qismi yangi tilning imlo va talaffuz qoidalariga to'lig'icha amal qilishi tufayli aksariyat o'zlashma so'zlar fonetik va morfologik yozuv tamoyillarini qabul qiladi, shu sabab ingliz tilida shakliy yozuv tamoyili asosida yoziladigan o'zlashma so'zlar nisbatan kamdir.

ADABIYOTLAR

1. Ильиш Б.А., История английского языка, издание пятое, исправленное и дополненное, издательство «Высшая школа», Москва 1968, стр. 385
2. Арбекова Т.И. Лексикология английского языка.- М., 1977, стр. 274
3. МакКрам Р. История английского языка. - Нью-Йорк, 1987, с. 256
4. Ngom, F. Linguistic Borrowing as Evidence of the Social history of the Senegalese Speech Community. International Journal of Sociology of Language, 158, 2002. – P.37
5. Darwish, Hosam, M. 2015. "Arabic Loanwords in English Language". IOSR Journal of Humanities and Social Sciences. Vol 20 (7) Ver VII (July 2015) pp105-109.
6. Gak V.G. Essai de grammaire fonctionnelle du français. – M., 1974. – P. 24– 63.
7. Görlach, Manfred. The Linguistic History of English. Houndmills: MacMillan Press LTD, 1997., -602p.
8. Hickey, Raymond. Contact with French: The Two Periods. Studying the History of English. Feb. 2012., -260p.
9. Ngom, F. Linguistic Borrowing as Evidence of the Social history of the Senegalese Speech Community. International Journal of Sociology of Language, 158, 2002. – P.37-51
10. Peters, Robert A. A Linguistic History of English. Boston: Houghton Mifflin Company, 1968.,-265.

UDK:811.133.1.81`373.7

Feruz SINDAROV,
Samarqand davlat chet tillar instituti o'qituvchisi
E-mail:sindarovferuz@gmail.com

SamDCHTI professori N.Suvonova taqrizi asosida

TEOLOGIK ANTROPONIMLAR FRAZEOLGIK BIRLIKLAR TARKIBIY QISMI SIFATIDA (FRANSUZ TILI MATERIALIDA)

Annotatsiya

Ushbu maqolada teologik antroponimlar ishtirokidagi frazeologik birliklar tahlil qilib o'tilgan. Fransuzcha frazeologik birliklar tarkibidagi diniy ismlar Injil qahramonlari, aziz avliyolar va marosim nomlaridan kelib chiqqan ismlarni o'z ichiga oladi. Frazeologik birliklar tarkibida diniy antroponimlar keng qo'llaniladi va fransuz xalqining diniy madaniyatini yorqin ifoda etadi.

Kalit so'zlar: Antroponim, teologiya, frazeologik birlik, til va madaniyat

ТЕОЛОГИЧЕСКИЕ АНТРОПОНИМЫ КАК СОСТАВНЫЕ ЧАСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ (НА ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ)

Аннотация

В статье анализируются фразеологизмы с теологическими антропонимами. К религиозным именам во французских фразеологизмах относятся имена, происходящие от библейских персонажей, святых, ритуальные имена. Религиозные антропонимы широко используются во фразеологизмах и ярко выражают религиозную культуру французского народа.

Ключевые слова: Антропоним, теология, фразеологизм, язык и культура.

THEOLOGICAL ANTHROPONYMS AS COMPONENTS OF PHRASEOLOGICAL UNITS (IN FRENCH LANGUAGE MATERIAL)

Annotation

The article analyzes phraseological units with theological anthroponyms. Religious names in French phraseological units include names derived from biblical characters, saints, and ritual names. Religious anthroponyms are widely used in phraseological units and clearly express the religious culture of the French people.

Key words: Anthroponym, theology, phraseology, language and culture.

Kirish. Antroponimika (antropo ... va yun. opuma — nom) — onomastikaning bo'limi bo'lib, odamlar ismini, ularning tarqalganligi, kelib chiqishi, jamiyatda amalda qo'llanishini va bundan tashqari antroponimik tizimlar tuzilishi hamda rivojlanishini o'rganadi[9].

Ism nafaqat shaxsni nomlash vositasi, balki ma'lumot tashuvchisi sifatida ham xizmat qiladi. Agar bu ma'lumot butun til hamjamiyatida keng tarqalgan bo'lsa, bunday nomlar jamiyatning tarixiy va madaniy taraqqiyoti haqidagi ma'lumotlarning tashuvchisi hisoblanadi. Ismning madaniy va etnik-madaniy makonini hisobga olish alohida qiziqish uyg'otadi, chunki nom etnik guruh ongining elementi bo'lib, xalqning ma'naviy madaniyati xususiyatlarini va ularning qadriyatlar tizimini aniqlashga imkon beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlil. To'g'ri, ismlar tilning eng ko'p qabul qiluvchi qismi bo'lib, ular barcha tarixiy va madaniy hodisalarni boshqa elementlarga qaraganda tezroq o'zida aks ettiradi[7].

Shu jihatdan shaxsiga atab qo'yilgan atoqli otlar ham frazeologik birliklar tarkibida keng qo'llaniladi. Frazeologik birliklar xalq donoligi va madaniyatining asosiy lingvistik posbonlaridir. Bugungi kunda frazeologiya dunyo tilshunoslari uchun asosiy tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda frazeologik birliklar bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar ko'lamini kengayib bormoqda.

Tilga madaniy voqelikni ifodalovchi, o'zida mujassamlashtirgan va ramziy ma'lumot beruvchi ma'lum madaniyatni kodlash vositasi sifatida qaraladi[2]. Tilda

frazeologiyaga "ma'lum bir tilga xos bo'lgan bir qator madaniy an'analarning lingvistik ombori" sifatida qarash mumkin [1]. Xuddi shu nuqtai nazardan Veronika Teliya "Frazeologiya til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni yuqori darajada ko'rsatadigan tilshunoslik sohasi"[5] deb ta'kidlaydi. Bunday yondashuvni qabul qilish inson bilimining ayrim tomonlarini ochish imkonini beradi. Hozirgi tadqiqotlarning aksariyati "madaniyatni frazeologiyada fundamental e'tirof etilgan doimiylik sifatida ko'rib chiqadi[4].

Lingvistik-madaniy tahlillar doirasida frazeologik birliklarning "til ma'nolarida ifodalangan madaniy ma'lumotlar uchun" tahlillari kognitiv tilshunoslik fanning antropologik yo'naltirilgan tarmog'i bo'lgan madaniy tilshunoslik doirasida amalga oshiriladi[5]. Darhaqiqat, kognitiv lingvistika va kontseptual tadqiqotlar lingvistik-madaniy tahlillar uchun nazariy asosdir. Lingvistik-madaniy tadqiqotlar jahonda keng tarqalgan, Tilga madaniyat orqali kirib boradigan beshta yo'llar mavjud: madaniy semalar, madaniy tushunchalar, madaniy konnotatsiyalar, madaniy kelib chiqish va nutq stereotiplaridir[6]. Ularni o'rganish tilshunoslarga ma'lum bir etnik jamoaning dunyoqarashi va stereotiplarini tasvirlash imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Biz frazeologik birliklarda qo'llanilgan shaxs nomlarining tarixiy kelib chiqishini o'rganib chiqdik. Shunga ko'ra, frazeologik birliklar tarkibida qo'llanilgan ismlar tarixiy shaxslar nomlari, mashhur badiiy adabiyotlar va drammatik asarlar qahramonlari nomlari, teologik ismlar va taxalluslarni o'z ichiga oladi. Masalan:

Drammatik asar qahramonlari ismlari	Tu l'as voulu, George Dandin! – sen buni o'zing xohlagansan! qilgan ishidan pushaymon bo'lganda qo'llaniladi. George Dandin Molyerning shu nomli komediyasi bosh qahramoni bo'lib, asar davomida bu iborani bir necha marotaba qo'llagan. George Dandin o'zi tabaqasidan yuqori turuvchi tabaqadan bo'lgan ayolga uylanadi. Asarda qizning tanbehleri va injiqliklaridan umidsizlikka tushgan Dandin bu iborani ko'p marta takrorlab, qilgan xatosidan achchiq tavba qiladi.
-------------------------------------	--

Tarixiy shaxs ismlari	faire Charlemagne – g'alaba qozonganidan keyin o'yinni tark etmoq (Charlemagne kabi harakat qiling). Bu iborada o'limigacha barcha zabt etilgan hududlarini saqlab qolishga muvaffaq bo'lgan fransuz qiroli Karl (742-814) ga ishora qilingan. Shunday qilib, u "g'alaba qozonganidan keyin o'yinni tark etdi", ya'ni zabt etilgan yerlarning birortasini ham boy bermasdan olamdan o'tgan. Bu ism ishtirokida yana bir frazeologik birlik shakllangan: <i>être sorti de la coté de Charlemagne</i> "qirolikdan kelib chiqqan".
Diniy shaxs ismlari	miches de Saint-Etienne - toshlar (Sent-Eten noni). Xristian afsonasiga ko'ra, Avliyo Stefan toshbo'ron qilingan. Ushbu iborada shu voqeaga ishora qilingan.
Badiiy asar qahramonlari nomlari	Fier comme Artaban - Artaban kabi mag'rur insonning juda behuda narsalar bilan g'ururlanishini anglatadi. Bu ibora birinchi marta 1734 yilda Marivaux tomonidan yozilgan "Marianning hayoti" romanida paydo bo'lgan.
Taxalluslar	sonner l'Olifant - shovqin qilmoq, karnay chalmoq. Olifant - "Roland qo'shig'i" she'ridagi Roland shoxining nomi. Qadimgi doston va qo'shiqlarda qahramonlarning jangovar qurollariga ham odamlar kabi nom, taxallus berilgan.

Fransuzcha frazeologik birliklar tarkibida teologik antroponimlarning qo'llanilishi salmoqli o'ringa ega. Zero, din jamiyat madaniyatining eng ajralmas bo'lagidir. Teologiya (yun. theos — xudo va ...logiya) — xudoning mohiyati va irodasi haqidagi diniy talimotlar majmui. Xudo shaxsan o'zini vahiy orqali kishilarga ma'lum qiladi degan konsepsiyaga asoslanadi. Muqaddas kitoblar va muqaddaslashtirilgan yozuvlar Teologiyaning asosiy manbalari hisoblanadi[13].

Din – tabiat, jamiyat, inson va uning ongi, yashashdan maqsadi hamda

taqdirini bevosita qurshab olgan, atrof muhitdan tashqarida bo'lgan, insonni yaratgan, ayni zamonda unga birdan-bir to'g'ri hayot yo'lini ko'rsatadigan va o'rgatadigan

ilohiy qudratga ishonch va ishonishni ifoda etadigan maslak, qarash, ta'limotdir [6]. Din bu muayyan dunyoqarash, ya'ni his-tuyg'u va marosimlar orqali odamlar, ularning uyushmalari, xalqlar va millatlarining yaqinlashuvi, ma'naviy-axloqiy hayotdagi hamfikirlik demakdir. Shunday ekan fransuzcha frazeologik birliklar tarkibida diniy antroponimlarning qo'llanilishi va fransuz xalqining diniy madaniyatini yorqin ifoda etishi bejiz emas. Bizga ma'lumki, fransuz millati, asosan, xristian diniga (Rim katolik cherkoviga) e'tiqod qiladi, shundan kelib chiqib frazeologik birliklar tarkibidagi diniy ismlar ham Injil qahramonlari, aziz avliyolar va marosim nomlaridan kelib chiqqan ismlarni o'z ichiga oladi. Masalan:

Avliyolar ismlari	Injil qahramonlari ismlari	Avliyo va tarixiy shaxs ismlari	Diniy bayramlardan kelib chiqqan ismlar
décoiffer sainte Catherine-qizni turmushga bermoq	faire sa Sophie-o'zini ehtiyotkorlik bilan tutmoq	mal Saint-Genou- podagra kasalligi. 5-asrda Kahor episkopi Avliyo Genouff nomidan tashkil topgan. u odamlarni ushbu kasallikdan davolagan	faire Quasimodo avant Pâques-nikobdan avval farzand ko'rmoq

Avliyolar – turli dinlar tomonidan ma'naviy yuksalishlari bilan ajralib turadigan va na'munali deb topilgan shaxsiy xususiyat yoki xatti-harakati tufayli imonlilarga hayot namunasi sifatida taqdim etilgan insonlardir[14].

Tahlil va natijalar. Bugungi kunda Katolik cherkovida 7 mingga yaqin Saint (avliyo)lar bor. Katolik cherkoviga ko'ra, muqaddaslik Xudo va inson o'rtasidagi birlikdir va "mo'jiza muqaddaslikni tasdiqlash uchun emas, balki Xudo bilan yaqinlikni tasdiqlash uchun kerak". Ular 11-asrdan boshlab Rim papasi tomonidan kanonizatsiya qilina boshlagan[12]. Avliyolar ismlari teologik antroponimlarning asosiy bo'g'ini xisoblanadi. Bu fransuzcha frazeologik birliklarda ham o'z aksini topgan. Masalan:

coiffer sainte Catherine – 25 yoshda bo'ydoq bo'lmoq, qari qiz bo'lib qolmoq.

Ushbu frazeologik birlik ba'zi katolik mamlakatlarida mavjud bo'lgan cherkovlardagi avliyolar haykali shlyapa kiydirish odatiga asoslanadi. Avliyo Ketrin bokira qizlarning homiysi edi, shuning uchun uni kiyintirish 25 yoshdan 30 yoshgacha bo'lgan turmushga chiqmagan qizlarga ishonib topshirilgan. Avliyo Ketrin kuni 25-noyabrda nishonlanadi. Avliyo Ketrin ismi bilan boshqa iboralar ham mavjud: *décoiffer sainte Catherine* –a) qizni turmushga bermoq; b) turmushga chiqmoq.

été du saint Martin - 1) hind yozi; 2) ikkinchi yoshlik (Sent-Martin yozi). Idiomaning kelib chiqishi xristian afsonasi bilan bog'liq bo'lib, unga ko'ra Saint-Martin vafot etgan kuni (taxminan 316-397) 11-noyabr (keyinchalik diniy bayram) mo'jiza yuz berdi: kech kuz bo'lishiga qaramay, tabiat yana gulladi, issiq va go'zal kunlar keldi, bu uning "ikkinchi yoshligi" edi. Avliyo Martin antroponimi bilan boshqa frazeologik birlik ham mavjud : *à chaque porc vient le Saint-Martin* - hamma odamlar o'ladi (so'zma-so'z: har bir cho'chqa uchun Avliyo Martin kuni keladi). Sankt-Martin bayrami arafasida qishning boshlanishida cho'chqalami so'yish uchun ko'plab qishloqlarda keng tarqalgan diniy marosimdan olingan.

décoiffer (deshabiller) saint Pierre pour coiffer (habiller) saint Paul - birini boshqasining zarariga qo'llab-quvvatlamoq.

Bu ibora avliyolar haykallarini bezash odatidan kelib chiqadi. Kambag'al cherkovlar avliyolarning har bir bayrami

uchun o'z haykallarini yangi kiyimda kiyintirish imkoniga ega emas edilar, shuning uchun ular bir xil bezaklarni avliyolar kuni qo'llaganlar. Keyinchalik bu frazeologik birlikning yanada zamonaviy shakli paydo bo'ldi: *prendre à Pierre pour donner à Paul*.

mal de Saint-Eutrope -falajlik. 1-asrda Sentanjda yashagan va odamlarni turli kasalliklardan davolagan avliyo nomidan kelib chiqqan. Bu ibora birinchi marta Rablning "To'rtinchi kitobi" da tushuntirilgan.

miches de Saint-Etienne - toshlar (so'zma so'z tarjimai: Sent-Eten noni). Xristian afsonasiga ko'ra, Avliyo (saint) Stefan toshbo'ron qilingan.

prison de Saint-Grépin - qattiq poyabzal (Saint Grepin zindoni). Sankt-Grepin - poyabzalchilarning homiysi. U 287 yilda Soissonsda vafot etgan. Quyidagi frazeologik birliklar ham bu nomni o'z ichiga oladi: *prendre la voiture de Saint-Grépin* "yurish; o'z oyoqlarida yurish" (Saint Grepin avtomobilini olib); *offre de Saint-Grépin* "yolg'on: Saint Grepin taklifi).

ventre Saint-Gris - qasam ifodasi. Bu qiroli Genrix IV bilan bog'liq bo'lib, u " ventre sangue Christi- Masihning hayoti va qoni bilan" deb qasam ichishni odat qilgan. Bu so'zlar parijliklar tomonidan yuqorida ko'rsatilgan shaklda qabul qilindi.

danse de Saint-Guy - Vitt raqsi. Vitt Sitsiliya orolida tug'ilgan, uning ota-onasi imonsiz, xudosiz odamlar bo'lgan, u Avliyo Modestdan ta'lim va tarbiya olgan, keyin otasi tomonidan viloyat gubernatoriga berilgan. U qochishga muvaffaq bo'ldi, lekin tez orada qo'lga olindi va qiynoqqa solingan. O'shandan beri u Avliyo Vitus deb atalgan, u asab kasalligi avliyosi deb nomlandi.

feux de la Saint-Jean – yoz kechasi chiroqlari. Ivan Kupala tunida (ya'ni 22-iyun – yoz kunning tuni)chiroqlar, gulxanlar,. Bu ism ishtirokida tuzilgan bir qator frazeologik birliklar ham mavjud, masalan, *tout son Saint-Jean* "barcha narsangiz"; *cela n'est que de la Saint-Jean* "hammasi bema'nilik"; *faire son petit Saint-Jean* "o'zini ahmoqqa solmoq"; *faire comme Saint-Jean qui donnait le baptême sans l'avoire reçu* "birovga o'zi tushunmaydigan narsani o'rgatmoqchi bo'lgan kishi haqida", *employer toutes les herbes de la Saint-Jean* – 1)barcha vositalardan foydalanish; 2) ta'minlash, barcha rasmiyatchiliklarga rioya qilish (Ivan

Kupalaning barcha o'tlarini qo'llash). Bu ibora Ivan Kupala kechasida yig'ilgan o'tlar mo'jizaviy shifobaxsh xususiyatlarga ega degan qadimgi xalq e'tiqodidan kelib chiqadi.

scrupule de Saint-Macaire - asossiz shubhalar (Sent-Makerning shubhasi). Fransiyaning janubida tez-tez ishlatiladigan bu hazil ibora Molyerning "Tartuffe" komediyasidan olingan deb ishoniladi.

c'est Saint-Roch et son chien - bu ajralmas do'stlar (bu Sent-Roch va uning iti). Ushbu iboraning paydo bo'lishi Sent-Roch hayoti haqidagi afsonadan bilan bog'liq (XIII asr). O'zini vaboni davolashga bag'ishlagan Sent-Rochning o'zi bu kasallik bilan kasallangan va kimsasiz joyda o'limni kutgan. Ammo uni u davolagan zodagonning iti topdi. O'shandan beri it Sent-Rochning ajralmas sherigiga aylandi va u doimo u bilan birga tasvirlangan. Bu so'z bilan boshqa iboralar ham mavjud: bénédiction de Saint-Roch "la'nat, qasam ichish"; coiffé comme Saint-Roch "bir tomonida shlyapali".

donner les Innocents Ushbu ibora qadimgi diniy kun bilan bog'liq, 28-dekabr avliyo Innosent kuni bo'lib, Hirod buyrug'i bilan qirg'in qilingan begunoh bolalarning o'rnini bosish uchun ko'proq farzand ko'rishga ishora qiluvchi ibora. Luperkaliyani nishonlash paytida, ruhoniylar duch kelgan ayollarni ko'proq unumdor bo'lishlari uchun qamchi bilan urishardi.

Avliyolar ismlari bilan bir qatorda Injil qahramonlari nomlari bilan kelgan frazeologik birliklar qo'llanilgan:

faire sa Sophie - o'zini ehtiyotkorlik bilan tutmoq. Sofi Injil qahramoni bo'lib, II asrda yashagan. Vera, Nadej va Lyubbening onasi, Hadrian hukmronligi davrida u uchta qizi bilan shahid bo'lgan.

pleurer comme une Madeleine - yig'layverib shishib ketmoq.

Fransuz tilida diniy obrazlarga asoslangan "pleurer comme une Madeleine" ya'ni so'zma-so'z tarjimai Magdalenga o'xshab yig'lamoq iborasi ham mavjud bo'lib, uni o'zbek tiliga dod-faryod solib yig'lamoq deb talqin qilish mumkin. Ushbu Magdalen obrazli iboraning kelib chiqish etimologiyasi bo'yicha tegishli manbalarda shunday ta'rif beriladi: ushbu iborada fransuz xalqi tarixida Magdalening fohisha sifatida o'ta qabih ishlar qilganligi va o'z xatosini tushunib, Iso Masih oldida ayu-hannos solib, o'kirib yig'lagan holda kechirim so'ragan holatiga ishora qilingan[11].

Diniy bayramlar nomlaridan kelib chiqqan antroponimlar ham teologik frazeologik birliklar tarkibida qo'llanilgan. Masalan:

faire Quasimodo avant Pâques (Pasxadan oldin Quasimodoni nishonlash) to'ydan (nikohdan) oldin bola dunyoga keltirish. Quasimodo - Pasxadan keyingi birinchi yakshanba. Yana bir frazeologik birlik ushbu diniy bayramning nomi bilan bog'liq: renvoyer à la Quasimodo "to'lash (qarzni to'lashda)." Quasimodo diniy bayram nomi bo'lib, keyinchaik insonlarga ism sifatida ham qo'yilgan.

Quasimodo V. Gyugoning "Notre Dame de Paris" romanining qahramoni ismi, zamonaviy jamiyatda muallif tomonidan yaratilgan tasvirning yorqinligi tufayli, jismoniy deformatsiyaning umumiy nomi sifatida qo'llaniladi[10].

Xulosa va takliflar. Din bu muayyan dunyoqarash, ya'ni his-tuyg'u va marosimlar orqali odamlar, ularning uyushmalari, xalqlar va millatlarining yaqinlashuvi, ma'naviy-axloqiy hayotdagi hamfikrlilik demakdir. Shunday ekan fransuzcha frazeologik birliklar tarkibida diniy antroponimlarning qo'llanilishi va fransuz xalqining diniy madaniyatini yorqin ifoda etishi bejiz emas. Fransuzcha teologik frazeologik birliklar orasida avliyolar ismlari eng sarmahsul vosita hisoblanadi, bazi avliyolar ismlari bir nechta frazeologik birlik hosil qilishi ham mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Colson J. Cross-linguistic phraseological studies: An overview. In:Granger, Sylviane; Meunier, Fanny (eds).2008.-191-206.
2. Kramersch C.Language and Culture. Oxford: Oxford University Press. 2000.134.
3. Piirainen E. Figurative phraseology and culture. In:Granger, Sylviane; Meunier, Fanny (eds).2008.-207-228.
4. Piirainen E. Phraseology in a European framework: A cross-linguistic and cross-cultural research project on widespread idioms In:Granger, Sylviane; Meunier, Fanny (eds).2008.-243-258.
5. Teliya, V. N., Bragina, N. G., Oparina, E. O. & Sandomirskaya, I. I. Phraseology as a language of culture: Its role in the representation of a collective mentality. In A. P. Cowie (Ed.), Phraseology: Theory, Analysis, and Application. Oxford: Oxford University Press.1998.-55-75.
6. Zaripov O. Dinshunoslik, Buxoro.-2016.100 b.
7. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного.- Москва: Наука, 1973. — 366 с.
8. Doliyeva L.B. Рухият тасвиридаги comme coponentli қиёсий фразеологизмлар семантикасига доир (француз тили материалида) // "So'z san'ati". Xalqaro jurnal.- Toshkent,2021.- 3 son , 4-jild -B.244-251.
9. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
10. <http://www.telegraph.co.uk/culture/books/artsandentertainmentbooksreview/7945634/Real-life-Quasimodo-uncovered-in-Tate-archives.html>
11. <https://www.linternaute.fr/expression/image/commun/logo.gif>
12. <https://alsina-sa.com/sobre-religion/como-surgen-los-santos-en-la-iglesia-catolica.html>
13. <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/c/c1/Wikipedia-logo-v2-uz.svg/418px-Wikipedia-logo-v2-uz.svg.png>
14. <https://eglise.catholique.fr/>

Dilshodbek SODIKOV,
Andijon davlat chet tillari instituti doktoranti
E-mail: navruz_sd@mail.ru

FarDU dotsenti, PhD SH.Yusuffonova taqrizi asosida

O‘ZBEK MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLARINI IFODALOVCHI AYRIM FENOMENLAR TARJIMA TAHLILIDA

Annotatsiya

Tadqiqotning maqsadi tarjima jarayonlaridagi til va madaniyat hodisalarini chuqur o‘rganishdir. Ishda madaniy jihatlar butun tarjima jarayoniga qanday ta’sir ko‘rsatishi va maqsad tilidagi matnlar manba matnning ma’nosi va ta’sirini qanday qilib adekvat yetkaza olishi tahlil qilinadi. Ushbu maqsadga erishish uchun misollarni sinchkovlik bilan tanlash va sinash orqali turli tillar va madaniyatlarining turli madaniy elementlari tahlil qilinadi. Bu hodisalarni yechish nafaqat o‘quv mashg‘uloti, balki tarjimonning amaliy faoliyati uchun ham katta ahamiyatga ega ekanligiga asosiy e’tibor qaratiladi. Tarjimonlar to‘g‘ri va madaniy jihatdan mos tarjimani ta’minlash uchun madaniy va lingvistik nuanslarni yaxshi bilishlari kerak.

Kalit so‘zlar: Tarjima jarayoni, madaniy moslashish, tilshunoslik tahlili, maqsadli matnlar, madaniy o‘zgarishlar, professional tarjima, kritik tushuncha, madaniy chog‘lar.

В ПЕРЕВОДЧЕСКОМ АНАЛИЗЕ НЕКОТОРЫХ ЯВЛЕНИЙ, ОТРАЖАЮЩИХ НАЦИОНАЛЬНО- КУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ УЗБЕКОВ

Аннотация

Целью исследования является глубокое изучение явлений языка и культуры в процессах перевода. В работе анализируется, как культурные аспекты влияют на весь процесс перевода и как тексты на целевом языке могут адекватно передавать смысл и эффект исходного текста. Для достижения этой цели проводится анализ различных культурных элементов из разных языков и культур путем тщательного выбора и проверки примеров. Основное внимание уделяется тому, что решение этих явлений является не только академическим упражнением, но и имеет большое значение для практической работы переводчика. Переводчики должны быть знакомы с культурными и языковыми нюансами, чтобы гарантировать правильный и культурно адекватный перевод. Результаты исследования подчеркивают, что успешные переводы требуют не только глубокого понимания языковых структур, но и культурных различий и нюансов.

Ключевые слова: Переводческий процесс, культурная адаптация, лингвистический анализ, целевые тексты, культурные нюансы, профессиональный перевод, критическая интерпретация, культурные чувствительности.

IN THE TRANSLATION ANALYSIS OF SOME PHENOMENA REPRESENTING UZBEK NATIONAL-CULTURAL CHARACTERISTICS

Annotation

The aim of the study is to gain a deeper understanding of language and cultural phenomena in translation processes. The research examines how cultural aspects influence the entire translation process and how target language texts can adequately convey the meaning and impact of the source text. To achieve this goal, various cultural elements from different languages and cultures are analyzed through careful selection and examination of examples. It is emphasized that addressing these phenomena is not only an academic exercise but also crucial for the practical work of translators. Translators must be familiar with cultural and linguistic nuances to ensure accurate and culturally appropriate translations. The findings of the study highlight that successful translations require not only a deep understanding of language structures but also of cultural differences and nuances.

Key words: Übersetzungsprozess, kulturelle Anpassung, linguistische Analyse, Zieltex-te, kulturelle Nuancen, professionelle Übersetzung, kritische Interpretation, kulturelle Empfindlichkeiten.

Kirish. Ushbu ilmiy maqola tarjimada til madaniyati hodisalarini chuqur o‘rganishga bag‘ishlangan. Uning asosiy maqsadi madaniy jihatlar butun tarjima jarayoniga qanday ta’sir qilishini va ular maqsadli tildagi matnning ma’nosi va ta’sirini qanday sezilarli darajada shakllantirishi mumkinligini ko‘rsatishdir. Buning uchun so‘z va gaplarni lingvistik ko‘chirishdan tashqari chuqur tahlil talab etiladi.

Turli tillar va madaniyatlardan namunalarni sinchkovlik bilan tanlash va tekshirish orqali madaniy elementlar tarjimasining turli qirralari batafsil ko‘rib chiqiladi. Nafaqat idiomalar, metaforalar, xushmuomalalik shakllari va madaniy me’yorlar, balki boshqa til va madaniy nuanslar ham hisobga olinadi. Bular matnning turli jihatlariga, jumladan, uslubiy o‘ziga xosliklarga, madaniy tashbehlariga, tarixiy kontekstlarga va hatto ona tili bo‘lmaganlar uchun tushunarsiz

bo‘lgan nozik ma’no darajalariga ham tegishli bo‘lishi mumkin.

Shuni ta’kidlash kerakki, bu hodisalarni hal qilish shunchaki akademik mashg‘ulot emas, balki professional tarjima amaliyoti uchun amaliy ahamiyatga ega. Tarjimonlar manba matnning to‘g‘ri va madaniy jihatdan mos tarjimasini ta’minlash uchun ushbu madaniy va lingvistik nuanslardan xabardor bo‘lishi kerak. Buning uchun nafaqat til ko‘nikmalari, balki matnlar qaysi madaniyatdan kelib chiqqan va ular tarjima qilingan kontekstlarni chuqur anglash ham talab etiladi.

Ushbu murakkab jihatlarini hisobga olgan holda tarjimonlar nafaqat matnning ma’nosini to‘g‘ri etkazishi, balki uning maqsadli auditoriyaga ta’sirini maksimal darajada oshirishi mumkin. Shunday qilib, til madaniyati hodisalarini

har tomonlama o'rganish nafaqat madaniy tushunishga, balki butun tarjima amaliyotining sifati va samaradorligiga ham xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tarjimoni oddiygina so'z va gaplarni bir tildan ikkinchi tilga o'tkazishning mexanik jarayoni sifatida ko'rib bo'lmisligi ta'kidlanadi. Aksincha, bu madaniy kontekst va nuanslarni chuqur tushunishni talab qiladigan murakkab harakatdir. Ayniqsa, madaniy tafovutlar tarjimonlar uchun katta qiyinchilik tug'diradi, chunki ular so'zlarning ma'nosidan ko'ra ko'proq ta'sir qilishi mumkin. Bu farqlar matnning umumiy ma'nosini, ohangini va maqsadli tildagi ta'sirini sezilarli darajada o'zgartirishi mumkin.

Bunga misol qilib bir tilda ma'lum ma'noga ega bo'lgan, lekin boshqa tilda ma'noga ega bo'lmagan yoki hatto tushunmovchiliklarga sabab bo'lishi mumkin bo'lgan iboralar yoki so'zlardan foydalanish mumkin. Shuning uchun tarjimon nafaqat bu iboralarning ma'nosini, balki ularning madaniy ta'siri va qo'llanilishini ham tushunishi kerak.

Bu haqida Shuxrat Sirojiddinov, Gulnoza Odilovalar "Badiiy tarjima asoslari" monografiyasida shunday deb yozadilar: "Tarjima ijodiy faoliyat soxasiga kiradi. Shu jarayonda tarjimonning lisoniy va ma'naviy bilimlari matnda uz ifodasini topadi. Tarjimon, avvalo, ona tilini yaxshi bilishi, boshqa xalqlarning, xususan tarjima kilinayotgan asar mansub xalqning adabiyoti, tarixi, madaniyati va mentalitetini chuqur o'rgangan bo'lishi lozim. Tarjimonga qo'yiladigan talablardan yana biri filologik bilimlarining yuqori darajada bo'lishidir"[7].

Rus tilshunosi Alekseeva I.S. "Что такое «перевод» в нашем повседневном, непрофессиональном понимании, пожалуй, объяснить не надо. Любой случай, когда текст, созданный на одном языке, выражается средствами другого языка, мы называем переводом." deb fikr bildirgan[1].

Ushbu strategiyalarning ba'zilar matnning uslubi va ohangini moslashtirish, madaniy jihatdan mos iboralar va idiomalardan foydalanish, maqsadli auditoriya va ularning madaniy kutishlarini hisobga olishni o'z ichiga olishi mumkin. Ushbu strategiyalarni ongli ravishda qo'llash orqali tarjimonlar manba matndan ko'zlangan xabar tarjimada to'g'ri va samarali tarzda etkazilishini ta'minlashi mumkin. Ushbu ishda o'zbek tilidan nemis tiliga tarjima qilingan "Shumbola", "Anor" va "O'rgan kunlar" asarlaridan misollarni ko'rib chiqamiz.

Umuman olganda, muvaffaqiyatli tarjima qilish nafaqat til va grammatikani mukammal bilishni, balki madaniy farqlar va nuanslarni chuqur tushunishni ham talab qiladi. Faqatgina ushbu jihatlarni hisobga olgan holda tarjimonlar maqsadli auditoriyaga mo'ljallangan ta'sir ko'rsatadigan yuqori sifatli, madaniyatga mos tarjimalarni ishlab chiqishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu ilmiy maqola nafaqat til madaniyati hodisalarining mavjudligi va ahamiyatini ko'rsatishga, balki tarjimonlarning ularni muvaffaqiyatli aniqlash va hal qilishning amaliy usullarini ko'rsatishga qaratilgan. Bu madaniy va lingvistik nuanslarni chuqur tushunishni, shuningdek, ushbu muammolarni hal qilish uchun tegishli strategiyalarni qo'llash qobiliyatini talab qiladi.

Madaniy va lingvistik chegaralar bo'ylab muloqot tobora muhim ahamiyat kasb etayotgan globalashgan dunyoda bunday tushunish juda muhimdir. Tarjimonlar matndagi xabarlarining nafaqat to'g'ri, balki madaniy jihatdan mos tilga tarjima qilinishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Ushbu maqsadlarga erishish uchun tarjimonlar doimiy ravishda o'z malakalari va bilimlarini kengaytirishlari kerak. Buni doimiy treninglar, hamkasblar bilan bo'lishish va

lug'atlar, lug'atlar va ma'lumotnomalar kabi resurslardan foydalanish orqali amalga oshirish mumkin.

Qolaversa, tarjimonlar doimo fikr yuritish va moslashishni talab qiluvchi dinamik va murakkab faoliyat ekanligini tarjimonlar bilishlari muhim. Har bir matn va har bir tarjima holati noyobdir va tarjimonlar turli qiyinchiliklar va talablarga moslashuvchan javob bera olishlari kerak.

Umuman olganda, lingvistik madaniyat hodisalarini to'g'ri tushunish va ularni to'g'ri ko'rib chiqish yuqori sifatli va madaniy jihatdan mos tarjimalarni yaratish uchun juda muhimdir. Tegishli strategiyalarni ishlab chiqish va qo'llash orqali tarjimonlar turli madaniyatlar va tillar o'rtasidagi muloqotni osonlashtirishga yordam beradi va shu bilan madaniyatlararo tushunishni rivojlantirishga hissa qo'shadi.

Tahlil va natijalar. Tarjimada lingvokulturologik fenomenlarni ayrimlarini quida biz o'zbek tilidan nemis tiliga qilingan asarlar tarjimalar misolida ko'rib chiqamiz.

Idiomalar - alohida so'zlarning ma'nosidan bevosita kelib chiqqan lingvistik iboralar yoki gaplar. Buning o'rniga, ular ko'pincha madaniy yoki mintaqaviy ta'sir ko'rsatadigan majoziy yoki metaforik ma'noga ega. Idioma tarkibidagi so'zlarning so'zma-so'z talqinidan farq qiladigan o'ziga xos ma'noga ega bo'lishi mumkin. Ushbu madaniy nuanslar idiomalarni to'g'ri tarjima qilish tarjimonlar uchun qiyinchilik tug'diradi.

Nemis tilidagi idiomaga misol sifatida "Da steppt der Bär" so'zma-so'z tarjima qilingan "ayiq u erda raqsga tushmoqda" deb tarjima qilinadi. Ammo bu idiomaning asl ma'nosi shundaki, voqea yoki hodisa juda jonli yoki qiziqarli.

Abdulla Qaxxorning "Anor" asari tarjimasini nemis tilidagi muqobillarida ko'rib chiqsak:

O'zbek tilidagi matn: Turobjon qizardi.

Nemis tilidagi tarjima matni: Turobschon errötete vor Scham und Verdruss.

Asl matndagi ajratib ko'rsatilgan Turobjon qizardi so'z birikmasining o'zbek tilining izohli lug'atida berilishicha: qizarmoq 1. qizil yoki shunga yaqin tus olmoq, qizil tusga kirmoq. Osmon qizardi. Qulupnay qizara boshladi. Beti sovuqdan qizarib ketdi. Non qizarib pishdi[4].

2. ko'chma. Nojo'ya nomaqbul xatti-harakati, qilmishi, aybi, kamchiligi va sh.k. uchun kimsa oldida xijolat tortmoq, izza holatga tushmoq. Modomiki mendan gunoh sodir bo'lmadi, tekshirsalar haqiqat oldida o'zlari qizarib qoladilar, shunday emasmi? Oybek. Nur qidirib.

Matning nemis tilidagi tarjimasiga yuzlansak: er-rö-ten; errötete, ist errötet: geschr; rot im Gesicht werden (meist weil man sich freut oder verlegen ist) vor/aus Freude, Scham, Verlegenheit erröten- qizarib ketish (odatda baxtli yoki xijolat bo'lganligi sababli) quvonch, uyat, xijolatdan qizarish.

Ushbu misolda qizarmoq so'zini o'zini nemis tiliga o'g'riganda to'la ma'no bermeydi, shuning uchun "errötete vor Scham und Verdruss" deb tarjimon - "uyat va sharmandalikdan qizardi" iborasini qo'llashga majbur bo'lgan.

Tarjimonlar oldiga qo'yilgan vazifa madaniy ta'sirga ega bo'lgan bunday iboralarni asl ma'nosini yo'qotmagan holda maqsadli tilga adekvat tarzda tarjima qilishdir. Buning uchun ular nafaqat idiomaning ma'nosini tushunishlari, balki uning qo'llanilgan madaniy ma'nolari va kontekstlarini ham hisobga olishlari kerak. Tegishli va haqiqiy tarjimoni taqdim etish uchun ko'pincha ijodkorlik va ikkala til va madaniyatni chuqur tushunish talab etiladi.

Idiomalarni muvaffaqiyatli tarjima qilish nafaqat lingvistik ko'nikmalarni, balki chuqur madaniy tushunishni ham talab qiladi. Tarjimonlar tarjimaning tegishli usullarini tahlil qilish va qo'llash orqali, hatto iboralar madaniy ta'sir ko'rsatgan bo'lsa ham, maqsadli tildagi asl matnning ma'nosi va kayfiyatini to'g'ri etkazishga yordam beradi.

Metaforalar - bu so'z yoki iboraning mavhum g'oyani aniq yoki aqlli narsa bilan bog'lash orqali tasvirlash uchun ishlatilishiga tayanadigan lingvistik figuralar. Ular madaniy va kontekstdan ta'sirlanadi va ko'pincha murakkab tushunchalarni aniq va tushunarli tarzda taqdim etishga xizmat qiladi. Metaforaning taniqli misoli "umumiy mavzu" iborasidir.

"Umumiy mavzu" metaforasi ko'pincha matn yoki nutqdagi mavzu yoki syujetning izchil va bog'liqligi haqidagi fikrni bildirish uchun ishlatiladi. Qizil ip butun matn bo'ylab o'tadigan va unga tuzilish beradigan markaziy yoki etakchi g'oyani anglatadi. Ushbu metafora ko'plab madaniyatlarda asarning uyg'unligini ko'rsatish uchun ishlatiladi.

Bunday metaforani tarjima qilish bilan duch kelganda, tarjimon nafaqat iboraning to'g'ridan-to'g'ri ma'nosini, balki u bilan bog'liq madaniy ma'no va ramziylikni ham tushunishi kerak. Bunday holda, "umumiy mavzu" metaforasini tarjima qilish ranglar va belgilarning madaniy ma'nosini tushunishni talab qiladi.

Qizil rang madaniy kontekstga qarab turli xil ma'nolarga ega bo'lishi mumkin. Ba'zi madaniyatlarda qizil rang ehtiros, energiya yoki sevgini anglatadi, boshqa madaniyatlarda esa xavf, ogohlantirish yoki g'azab bilan bog'liq. Bundan tashqari, "ip" tushunchasi uzluksizlik, bog'lanish yoki yo'naltiruvchi kabi turli xil ma'nolarga ega bo'lishi mumkin.

Shu sababli, tarjimon "umumiy mavzu" metaforasini tarjima qilayotganda, metaforik ma'noni adekvat yetkazish uchun ushbu madaniy tushunchalarni o'z tilda qanday eng yaxshi tarzda ifodalash kerakligini diqqat bilan ko'rib chiqishi kerak. Muvaffaqiyatli tarjima metaforik ma'no saqlanib qolishi va o'quvchi tomonidan tushunilishini ta'minlash uchun manba va maqsad tillarning madaniy kelib chiqishini chuqur tushunishni talab qiladi.

Muloyim va hurmat shakllida so'zlovchilar o'rtasidagi hurmat, xushmuomalalik va ijtimoiy masofani ifodalash uchun ishlatiladigan lingvistik vositalardir. Bu xushmuomalalik shakllari bir madaniyatdan boshqasiga sezilarli darajada farq qiladi va tilning turli tomonlarini, masalan, salomlash olmoshlari, xushmuomala zarrachalar, xushmuomalalik fe'llari yoki muayyan ifoda shakllarini o'z ichiga olishi mumkin.

Tarjimon shuni bilishi kerakki, hurmat va odob shakllarning to'g'ridan-to'g'ri tarjimasi mo'ljallangan xushmuomalalik yoki hurmatni ifodalash uchun etarli bo'lmasligi mumkin, chunki bu shakllarning madaniy ma'nolari va ijtimoiy ma'nolari farq qilishi mumkin. Shunday

ADABIYOTLAR

1. Введение в перевод: Учеб. пособие для студ. филол. и лингв. фак. высш. учеб. заведений. — СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: Издательский центр «Академия», 2004. - 352 с. 3-бет.
2. Худойберганаева Д. Лингвокультурология терминларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: Турон замин зиё, 2015. – Б. 33.
3. Ҳамроев Ҳ. Миллий хос сўзлар-реалиялар ва бадий таржима// Таржима маданияти (Мақолалар тўплами)- Тошкент, 1982.-Б.158
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: 2000-2006.
5. А. Кодирий. «Ўткан кунлар»– «Илм - зиё - заковат » Тошкент - 2019– Б. 6
6. Abdulla Kodiri. Die Liebenden von Taschkent. Verlag Kultur und Fortschritt, Berlin • L. N. 3-285/15/68
7. Шухрат Сирожиддинов, Гулноза Одилова. Бадий таржима асослари. Монография- Тошкент «Mumtoz so'z» 2011. 10-бет.
8. Abdulla Qahhor "Anor". – Ёшлар нашриёт уйи. 2018. – С. 193
9. G'ofur G'ulom Der Granatapfel. – Akademyashr. 2013. – B. 193
10. Langenscheidt KG, Berlin und München. Elektron dastur lug'ati.
11. Sodikov Dilshodbek Kobilovich. "Anor" asarining nemis tilidagi tarjimasiga doir ayrim mulohazalar O'zbekistonda zamonaviy lug'atshunoslik va Tarjimashunoslikning dolzarb masalalari. Andijan, 2023-yil 15-sentabr 273-278-b.
12. Sodikov Dilshodbek Kobilovich. "Anor" asari tarjimalarining o'ziga hos lingvistik va lingvokulturoloqik tadqiqi. Сўз санъати халқаро журналі. № 4 (2023) DOI http://dx.doi.org/10.26739Z2181-9297-2023-4. 6 jild, 4son. 168-172 b.
13. Sodikov Dilshodbek Kobilovich. Some remarks on the translation of uzbek artistic works into german language. Ethiopian international journal of multidisciplinary research. Volume 10, Issue 10.
14. SJIF 2019: 4.702 2020: 4.737 2021: 5.071 2022: 4.919 2023: 6.980. 313-316 b.

ekan, tarjimon o'z tilidagi odobli shakllarni adekvat aks ettirish uchun ijodiy yechimlarni topishi va so'zlovchilar o'rtasidagi ijtimoiy dinamika va hurmatni saqlashni ta'minlashi kerak. Bu til va madaniyatning o'tkir tuyg'usini, shuningdek, xushmuomalalikning turli darajalari va ularning konteksti o'rtasida harakat qilish qobiliyatini talab qiladi.

Quida Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" asaridan olinga parchada ushbu tahlilni misol orqali ko'ramiz:

"Отабек меҳмонларни танчага ўтқузиб, фотиҳадан сўнг Ҳасаналидан сўради.

-Тузукмисиз ота?"

Ота - 2. Yoshi katta kishilarga murojaat qilishda yoki ularni hurmatlash uchun ishlatiladi. Otalar so'zi - aqilning ko'zi. Maqol[4].

Nachdem sich die Gäste an den Sandal gesetzt hatten und die Fatiha gesprochen war, fragte Otabel den Alten: „Wie fühlt Ihr Euch, Verehrungswürdiger?“

ver·eh·rungs·wür·dig ADJ nicht steig. geh

so, dass jd es wert ist, dass man ihn verehrt

Er ist ein verehrungswürdiger Meister.

„hurmatga loyiq.

Shunday qilib, kimdir sajda qilishga loyiqdir.

U hurmatli usta“

Bu o'rinda tarjimon „Ota“ so'zini tog'ridan to'g'ri ma'nosida emas, balkim hurmat qilish ma'nosida qo'llanilganini o'quvchiga yetkazib uchun Verehrungswürdiger „Xurmatli“ so'zini qo'llagan.

Xulosa. Tarjima jarayoni uchun til madaniyati hodisalarining dolzarbligini ta'kidlaydi. Bu hodisalar tarjimaning sifati va ta'sirchanligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi ta'kidlanadi. Muvaffaqiyatli va madaniy jihatdan mos tarjimaga erishish uchun manba va maqsadli tillarning madaniy jihatlarini chuqur tahlil qilish va chuqur tushunishni rivojlantirish kerak.

Ishda ta'kidlanganidek, keltirilgan misollar tarjimonlar lingvistik madaniyat hodisalari qo'yadigan murakkab muammolarni qanday hal qilishlari mumkinligini ko'rsatadi. Tegishli tarjima strategiyalarini qo'llash va madaniy nuanslarni hisobga olgan holda tarjimonlar manba matnning maqsadli tilga to'g'ri va madaniy jihatdan mos tarjimasiga erishishlari mumkin.

Shu tariqa tarjimaga nafaqat lingvistik, balki madaniy va ijtimoiy jihatlarini ham hisobga oladigan fanlararo yondashuv muhimligini ta'kidlaydi. Tarjimonlar bu omillarni to'liq anglagan holdagina globallashtirish va madaniy jihatdan xilma-xil dunyo ehtiyojlariga javob beradigan yuqori sifatli va samarali tarjimalarni yaratishi mumkin.

Zavqiddin SUVONOV,
Renessans ta'lim universiteti professori v.b., filol.f.d. (DSc)
E-mail: suvanovzavqiddin1986@gmail.com

Tosh DO'TAU professori, filol.f.n. A.Ulug'ov taqrizi asosida

TRAGIK VAZIYAT YOXUD HAYOT VA O'LIM CHEGARASI

Annotatsiya

Romanning yetakchi g'oyasi qahramonlarning narigi dunyodagi baxtli hayotdan umidvor bo'lishdan ko'ra, turmush qonunlari va sharoitlari yanada takomillashuviga ishonishidir. Romanda Botir va Dilbar obrazining shajarasi bayoniga kalit so'z sifatida qarash va tasvir o'zining shu asosga bog'lanishi yaxshi samara bergan.

Kalit so'zlar: Tragik vaziyat, hayot va o'lim chegarasi, siyosiy tutqunlik, milliy o'zlik, satirik kulgu.

THE TRAGIC SITUATION OR THE LIMIT OF LIFE AND DEATH

Annotation

The leading idea of the novel is that the characters believe that the laws and circumstances of marriage will be further refined, rather than hoping for a happy life in the Otherworld. In the novel, it was good to look at the statement of the genealogy of the image of The Godfather and the image itself as a key word, and the attachment of the image itself to this basis.

Key words: The tragic situation, the limit of life and death, political captivity, national identity, satirical laughter.

ТРАГИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ ИЛИ ПРЕДЕЛ ЖИЗНИ И СМЕРТИ

Аннотация

Ведущая идея романа-Вера героев в дальнейшее совершенствование законов и условий жизни, а не в надежду на счастливую загробную жизнь. В романе хорошо сказался взгляд на генеалогическое повествование образа батыра и Дилбара как на ключевое слово и привязка рула образа к этой основе.

Ключевое слово: Трагическая ситуация, грань жизни и смерти, политический плен, национальное самосознание, сатирический смех.

Kirish. Tog'ay Murodning "Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi" romani ijodkorning boshqa asarlari kabi jamoatchilikda yaxshi fikr uyg'otdi, qaysidir ma'noda ijodining sarxilligini yuzaga chiqarishda manba vazifasini o'tadi. Chunki asar qahramonlari ruhiy po'rtanalar qurshovida, hissiy alangalar sirtmog'ida yurgandek taassurot qoldiradi kishida. Bu roman fransuz tiliga tarjima qilinib, Parijdagi "Les Editions DU NET" nashriyotida bosilib chiqqan. Mislsliz san'at asarlari mangu yashaydi. Ular bir millat yo elatning mulki sanalmas, balki butun bashariyatning mulkidir.

Asarda yigirmanchi asrning o'ttizinchi yillaridagi ocharchilik davri jarohatlari hamda shusiz ham siyosiy tutqunlik aro azoblar qurshovida qolgan oddiy xalq va ularning kechmish-kechirmishi tasvirlanadi. Asarda ijtimoiy hayot va psixologik tavsifga keng urg'u beriladi. Muallif sovet tuzimi davrida xalqning boshiga tushgan savdolar va ijtimoiy jarayonni ko'rib turgan kishidek bayon qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Asarda obrazlar statistikasiga e'tibor qilsak, ular 43 nafarni tashkil etadi. Muallif obrazi bilan 44 nafardir (agar joiz bo'lsa). Qodir qul, Xolmat malay, Eson xizmatkor, Botir qo'shchi, Botir qo'shchining xotini, qorovul, dehqonlar, ona, bola, Mirzaxo'jaboy, Zaynab, Obod, komandir, Ashir momo, Chori bobo, NVKDchilar, xodimlar, Dilbar, Yo'ldosh Oxunboboyev, Xrushchev, Brejnev, Sharof Rashidov, Rajabov, Madiyev, To'raqulov, To'raqulovning o'g'li, Mirzayev, Klara, diniy-ruhiy bemorlar, tarixchi ruhiy kasallar, boyvachcha bemorlar, harbiy qonun-qoida qurbonlari, ixtirochi kashfiyotchilar, direktor, direktor o'rinbosari, laboratoriya mudiri, yuristlar, Grigorenko, Suslov, Hanifa

Rajabovna, go'rkov, toshbitikchi, shofyor. Asar 74 bobdan iborat.

Asar "Davarning yangilanishi jarayonida o'z e'tiqodidan voz kech olmay qiynalayotgan kishining o'y-iztiroblari tahliliga bag'ishlangan. Bu asari istiqloldan so'nggi yillarda yaratilgan romanlar orasida millat kishisining milliy qiyofasi, dunyoqarashi" [1], diniy va milliy o'zligini tanishi orqali jamiyatning muhim muammolarni yorqin bo'yoqlarda aks ettiradi.

Asar "Tagi ko'r maganga gilam bitmasin" degan maqol bilan boshlanadi. Qahramonning ajdodlari qul, malay, xizmatkor o'zi esa qo'shchi bo'lgani aytiladi. Zoti, tagi bunday mansab ko'r maganlar birdan o'zgarib qolishi tabiiy hol. Ijodkor folklorini yaxshi tushunib, unumli foydalana bilgan. Birinchi bobda aytmochi bo'lgan fikrni o'sha maqol bilan ifodalab qo'ya qoladi.

Asar qahramoni Botir qo'shchi, muallifning boshqa romani qahramoni Dehqonqulning "rahbar" shakli. Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi, chunki kelishimiz ham, ketishimiz ham Yaratganning xohishi bilan bog'liq. Xudkushlik haqida esa gap bo'lishi mumkin emas. Asar qahramoni yurt taraqqiyoti uchun kuyib-pishib mehnat qiladi. Uning qayg'usi oila tashvishi-yu, bola-chaqa emas, "yuqori"dan kelgan topshiriqni xalq orqali bajarib, o'lka rivojiga bosh qo'shish. U shu bilan o'zini baxtiyor hisoblaydi.

Asarda odamning e'tiqodiy tuyg'ulari tasviri jonli aks etgan. Bunda muallif va Botir firqa qarashlarining uyg'unligi aks etgandek ko'rinadi. "Yetmish uch bobdan iborat romanning o'ttiz to'rttasida qahramon harakatda, iztiroblar ichida, tuyg'ular og'ushida ko'rsatiladi. Obraz dinamikasi sezilib turadi. Qolgan o'ttiz to'qqiz bobida esa Botir firqa

muallif istagan gaplarni gapiradi-yu, u buyurgan ishlarni qiladi" [2]. Adabiyotshunos asarni shaklan kuzatib, bir bobga yanglishib, 73 bob deydi va adashadi. Adib umri davomida yozgan asarlarini tahrir qilib, so'zlar ustida ishlab turgan. Ammo bizning qo'limizdagi "Tanlangan asarlar"da mazkur asar 74 bobni tashkil etadi.

O'sha davr o'zbek xalqining ongida kechgan jarayon Botir firqa obrazi orqali yorqin aks ettirilgan. Rahbarlar shunday fikrlagan, yo'qsa vazifasidan chetlatilgan.

Romanda tuzumiga sidqidildan xizmat qilgan va "qayta qurish" davri tufayli hayotligidayoq unutilgan hamda beqadr bo'lgan el o'g'lonlarining taqdiri aks ettiriladi. Asar inson qadr-qimmat, jamiyat qusur va kamchiliklari haqida bitilgan. "Shu boisdan ham, roman yetakchi qahramoni Botir firqa umr shomida achchiq hayot yo'lini qayta idrok etibgina qolmay, balki jamiyat va odamlar tabiatini ham xolis baholaydi. Shuhratparast, mansabparast, munofiq kimsalarning intilishlaridan qattiq ruhiy iztirob chekadi. Chunki roman o'tgan asrning so'nggi yillari sabog'i, xalq yakdilligini taminlash, Vatan ravnaqi yo'lida sidqidildan mehnat qilish zarurligi, yurt istiqbolini haqida bitilgan asardir" [3]. Asarda xalq ko'rib turgan nohaqligi malomatlarga chidam bilan dosh bergan, har ne ko'rguliklar bo'lsa-da ertasiga umid-ishonch bilan boqqan, kuch qudratda tengsiz hamda yengilmas xalq tafakkuridagi mangu erk g'oyasi o'z ifdasini topgan.

Munaqqidlarning asar qahramoniga bildirgan munosabatlari har xil va aynan, Botir firqani ijodkorning boshqa qahramonlaridan farqlaydi. "Botir firqa esa oq-qorani taniydigan rahbar xodim. Hamma narsaga aqli yetadi. O'zi qilayotgan, amalga oshirayotgan ishlarining nojo'ya ekanligini bilib turgan holda o'z davri arbobi sifatida tuzum siyosatini amalga oshirishda sobit turgan, bu yo'lda hech kimni o'zini ham, o'zgalarni ham ayamagan"[4]. Uning taqdiri kulgili va ayanchli holati asar dinamikasida yorqin namoyon bo'ladi.

Tadqiqot institutining direktori va o'rinbosarlari olimning ilmiy faoliyatga sherikchilik qilishni xohlab qolishini qanday tushunish kerak? Shunday illatlar evaziga o'zbek adabiyotshunosligi dunyo miqyosida targ'ib-u tashviq qilinmayapti. Buni yozuvchi qahramoniga yuqtiradi. Satirik kulgu orqali jamiyatning kirdikorlarini ochishga harakat qiladi.

Aslida, ruhiy kasallar deb jinnixonada saqlanayotgan shaxslar jamiyatning avangardlari, sog'lom fikrli kishilari hisoblangan. Shifokor esa, ularni sovet meditsinasining "so'nggi yutuqlari" asosida davolayotganini aytib adashga urinadi. Ham diniy va dunyoviy bilimlarni o'zida mujassam etgan shaxslar tuzum qurboni. Arboblari, biror xalqni yo'q qilish uchun uning manaviyatiga chang solishni maslahat berisharkan. Agar bu asarni davr nuqtai nazaridan avvalroq yozib e'lon qilsaydi, bu avtor fojiasi bilan tugardi. Biz satirik kulgu deb baholayotgan yuqoridagi holat bosh obraz Botir firqani qanchalik o'ziga solganini asar mutolaasi jarayonida his qilamiz. "Komandir sheriklariga nazar soldi. — Ana, o'rtoq rais ikkitadan kulcha beraman, deydiki, — dedi. — Bitta shu... o'likka rahm-shafqat qilaylik. Kelinglar, uyiga olib borib qo'yinglar" [5]. Aslida tirik-o'liklarni ko'mish nafaqat shariat qoidalari, balki odamiylikkayam zid. Buni "ular" ilg'amasada, firqa ich-ichidan sezadi. "Ocharchilikni emas, ochlarni tugatishga kirishgan hukumat odamlari tomonidan bo'lajak o'liklar handaqlarga ko'mib tashlanayotgan vaqtda aytilgan bu gaplarda Tog'ay Murod Surxon o'lkasigagina xos yumordan foydalangan. Vaziyat o'ta fojiaiy, ammo aytilayotgan gaplar kulgu qo'zg'aydigan. Lekin nafaqat personajlar, balki o'qirman ham kula olmaydi. Basharti, kulganda ham, kishida adoqsiz mung uyg'otadigan kulgi yuzaga kelgan bo'lardi. Shunisi ham borki, chin kulgi hamisha darddan suvlangan bo'ladi va odamni g'amga yovuqlashtiradi"[6]. Oddiy qo'shchining biror oliy ta'lim muassasasini tamomlamasdan

tuman hokimi darajasiga erishishi o'sha davr siyosiy muhitining biz o'zbeklar uchun yaratgan "imkoniyati" edi.

Tog'ay Murod shaxsi va uning qahramoni Botir firqa ruhiyatida ayrim birxilliklar ko'zga tashlanadi deydi, ayrim adabiyotshunoslar. Chunki yozuvchi tarixiy jarayonni bir o'zbek amaldori misolida jonlantirdi. Uning qahramoni ba'zan ocharchilik qurbonlariga achinsa, ba'zan sovet meditsinasining yutuqlaridan qahrlandi, ba'zan esa diniy arboblari chiqishlariga kinoya bilan qaraydi.

O'quvchi oldida adib ijodini chuqurroq anglash muammosi turadi. Badiiy asarga yozuvchi ilgari surgan g'oyasidan, uning ma'naviy va ijtimoiy dunyoqarashini anglagan holda yondashish talab etiladi. Qahramonlar xarakter mantig'ini chuqurroq bilish uchun ijodkor konsepsiyasini bilish lozim. Bu holatni to'g'ri tushinishda obraz harakat qiluvchi tarixiy sharoit, yozuvchi yashagan ijtimoiy-siyosiy vaziyat, mafkuraviy muhit, adabiy jarayon, yozuvchi uslubi kabi omillarni e'tiborga olish lozim.

Asardagi har bir voqea tafsiloti va qahramonlar qiyofasi, nutqi va ichki o'y-kechinmalari talqinida shahar hayoti va xalq turmushini ich-ichidan bilgan va o'sha jafokash odamlar qalbiga ko'nglini payvand qilib, ularga astoydil hamdard bo'la olgan haqqo'y bir adibning o'tkir nigohi, chuqur ijodiy mushohadakorligi va ezgu niyatlari sezilib turadi. Roman shu jihatlari bilan ham bizni o'yga toldiradi.

Adabiy tur va janrlar, uslub va tasviriy vositalarga ko'ra obrazlar ma'lum guruhlariga bo'linadilar. Satirik obrazlarda hayotdagi qusurlar ustidan zaharanda kulgu, masxaralash usuli yetakchilik qiladi. Qahramonlardagi tashqi jihatdan ko'zga ko'rinmaydigan, lekin ongimiz orqali sezishimiz mumkin bo'lgan yaramas odatlar fosh etiladi. "Qo'llarini orqa etdi. Yo'q qorinni olg'a surdi. Yo'q qorinni olg'a suraman deya... ketiga chalqayib qoldi. Yo'q qorin oldinda qoldi... Ketgi ichkari kirib yo'qoldi. O'zi ketiga chalqayib qoldi" [7]. Botir qo'shchining shunga o'xshash mimikalari o'ziga nisbatan kulgu qo'zg'atadi kishida.

Tadqiqot metodologiyasi. Metodologik nuqtai nazardan inson psixologiyasini yaxshi tushungan adib qahramon ruhiy holati tasvirini berar chog'i chalg'imasdan ong osti voqeligini chuqur ilg'aydi va o'quvchiga o'ta topqirlik bilan yetkaza oladi. Bu haqda qahramon holatini tushuntirishga harakat qilgan professor Umarali Normatovning quyidagi fikrlari asosli. "Botir firqa butun vujud bilan firqa, kommunistik e'tiqod odami bo'lsa-da, qalbi tubida chin insoniy, milliy, umumbashariy, qolaversa, islomiy tuyg'ular ham pinhona maskan tutgan. Payti kelganda ular yuzaga qalqib chiqdi, o'sha mash'um zamonlarda uni imkoniyat doirasida amal qilgan e'tiqodiga zid savob ishlarni ham ado etishga undaydi. Qalb tubidagi shu noyob tuyg'u bu g'aroyib tabiat kimsani bugungi mushkul, chigal ruhiy qiynoqlar girdobidan chiqishida birdan-bir najot "kalit"i vazifasini o'taydi"[8]. Bunda ijodkor va qahramon qarashlari izchillik kasb etsa-da, o'tish davri odamlari taxayyul olamidagi evrilishlarni uchinchi shaxs munaqqid, ya'ni professor U.Normatov ham ilg'aydi. Shoir Cho'lpon iborasi bilan aytganda: "Xayol, xayol... Yolg'iz xayol go'zaldir. Haqiqatning ko'zlaridan qo'rqaman" deb nola qilingan bir zamonda yashagan ajdodlar portretini yaratish uchun ular dunyosiga kirish ham osonmas.

Tog'ay Murod qahramonlari haqiqatan murakkab obrazlardir. Tuban ishlarni qilishga qodir obrazga juda yomon sifatini berib bo'lmaydi. Chunki o'sha personajni shu holga tushishiga sabab bo'lgan omillar sababi asar fabulasida yarq etib ko'rinadiki, o'quvchi sabab-oqibatini anglagan holda qabul qiladi. Botir firqa nutqida "ammo-lekin" degan zid bog'lovchi odat tusiga kirgan. Bu xislat qahramon xarakteriga ham yuqadi. Uning ongida diniy va dunyoviy qarashlar miqyosi to'qnash keladi. Qahramon shu azoblar iskanjasida

qovriladi va umri poyonida, hayot va o'lim chegarasida jamiyatdan norozi kayfiyatni tuyadi.

Tahlil va natijalar. Shaxsning jamiyat bilan munosabati o'z tabiatidan begonalaishi uni ko'plab fojialarga duch qilishi mumkinligi ayonlashadi. "Shuningdek, hayot va o'lim muammosi mohiyatini anglatishda masalaning tabiiy-biologik va milliy-islomiy talqinlariga, ijtimoiy-psixologik jihatlariga urg'u berdi. Bu esa personaj ichki olamini tadqiq qilish imkonini yaratdi... Ayni vaqtda o'lim ruhiy poklov vazifasini ham bajaradiki, buni o'zligidan ayri borayotgan insonning najot yo'li deb taqdim qilindi"[9]. Shu tufayli qahramon nazarida o'lim o'tkinchi dunyodagi munosabatlarga barham beradigandek. Tog'ay Murod qahramonini arosatga qo'yib, o'tmish asoratlarini ayovsiz fosh etadi. Botir firqa dunyoqarashida milliy ruh hamda kommunistik tushunchalar bilan shakllangan iymon-e'tiqod bahslashadi.

Asar motivi buni bunyodkorlik ruhi, moddiy dunyoni yashartirish istagi kuchli. Qahramon maishiy-axloqiy, diniy-ilohiy va estetik qadriyat kishisi sifatida qayta tug'iladi. Roman poetikasini tushunish va tushuntirishda yuqoridagi jihatlar e'tiborda tutilishi kerak.

Asarda Botir firqa, Rajabov, Madiyev va Dilbar dunyoqarashidagi ko'zga tashlanadigan ba'zi farq va tafovutlarga e'tibor qaratiladi. Adib sovet mafkurasiga sadoqatli kishilar va qayta qurish kayfiyatidagi "yangicha" fikrlaydigan yoshlar qarashlari orqali o'sha payt ijtimoiy-siyosiy muhitini ochib berishga harakat qiladi.

Xulosa va takliflar. Asarda aynan shu ikki (Botir firqa, Dilbar) obrazning shajarasi bayoniga kalit so'z sifatida qarash va tahlil o'zanini shu asosga bog'lash yaxshi samara beradi. Biz asar tahlilida qahramonlar tabiati va asarda tutgan badiiy vazifasini muallif adabiy-estetik qarashlari asosida qo'yilgan muammoga yechim topishga harakat qildik. Darhaqiqat, asarda Tog'ay Murodning dard-hasratlarini yuzaga chiqaradigan murakkab obrazlar mavjudligi ko'zga tashlandi. Asarni muallifning shu roman xususida bildirgan qaydlari orqali tekshirish tahlilda aniq xulosalar chiqarishga yordam berdi.

Adibning asarni yozishiga turtki bo'lgan omillardan biri jamiyatdagi tub o'zgarishlar ekanligini ilg'aymiz. Shu jihatdan asar qahramonlarida yozuvchining badiiy niyati qay darajada aks etganini ko'rishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Дониярова Ш. Истиклол даври ўзбек романларида миллий рух ва қаҳрамон муаммоси. Филол. фан. д-ри. ... дис. – Тошкент: 2012 – Б. 116.
2. Йўлдош Қ. Ёниқ сўз. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2006. – Б. 116.
3. Ёкубов И. Ўзбек романининг маънавий-рухий асослари // Шарқ юлдузи. – Тошкент: 2011. – 4-сон.
4. Норматов У. Беназир истеъдод соҳиби. Отамдан қолган далалар романига сўзбоши. – Тошкент: O'zbekiston НМИУ, 2018. – Б. 3-10.
5. Тоғай Мурод. Танланган асарлар. – Тошкент: Шарқ, 2008. – Б. 218.
6. Йўлдош Қ. Сўз ёлқини. – Тошкент: Ғафур Ғулум НМИУ, 2018. – Б. 285.
7. Тоғай Мурод. Танланган асарлар. – Тошкент: Шарқ, 2008. – Б. 206.
8. Норматов У. Нафосат гурунглари: адабий-танқидий мақолалар, эссе, хотира, қайд ва суҳбатлар. – Тошкент: Muhaqqir, 2010. – Б. 225.
9. Хамроқулова Х. XX аср ўзбек насрида ҳаёт ва ўлим муаммосининг бадий талқини. Филол. фан. д-ри. ... дис. – Тошкент: 2018. – Б. 216.

Mohira TURSUNOVA,
Namangan davlat chet tillari instituti tadqiqotchisi
E-mail: mohiratorsunova1105@gmail.com

NamDCHTI dotsenti O.Dadaboyev taqrizi asosida

FANTASTIK ADABIYOTNING BADIY XUSUSIYATLARI

Annotasiya

Adabiyotda va boshqa san'atda aql bovar qilmaydigan hodisalarni tasvirlash, haqiqatga to'g'ri kelmaydigan badiiy tasvirlarni kiritish, rassomning tabiiy shakllar, sababiy munosabatlar va tabiat qonunlarini bo'rttirib tasvirlanishi fantastik adabiyotning asosi hisoblanadi.

Ushbu maqolada fantastik adabiyotning badiiy xususiyatlari, xususan, uning boshqa yo'nalishdagi badiiy asarlardan kompozitsion, syujet qurilishidagi farqlari, ilmiy fantastika va fentezi yo'nalishining o'zaro o'xshash va farqli tomonlari tadqiqi kabi masalalar ilmiy tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: Fantastika, adabiy yo'nalish, janr, badiiy xususiyat, ilmiy fantastika, fentezi, syujet xususiyatlari, kompozitsion xususiyatlar.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФАНТАСТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация

Описание невероятных явлений в литературе и другом искусстве, введение нереалистичных художественных образов, преувеличенное изображение художником природных форм, причинно-следственных связей и законов природы-вот основа фантастической литературы.

В данной статье анализируются художественные особенности литературы в жанре фэнтези, в частности, ее отличия по композиции и сюжетному построению от других жанров художественной литературы, исследование взаимных сходств и различий между научной фантастикой и фэнтези.

Ключевые слова: Художественное произведение, литературное направление, жанр, художественная особенность, научная фантастика, фэнтези, сюжетные особенности, композиционные особенности.

ARTISTIC FEATURES OF FANTASTIC LITERATURE

Annotation

The description of incredible phenomena in literature and other art, the inclusion of unrealistic artistic images, the exaggeration of the artist's natural forms, causal relationships and laws of nature are the basis of fantastic literature.

This article analyzes the artistic features of literature in the fantasy genre, in particular, its differences in composition and plot structure from other genres of fiction, and a study of the mutual similarities and differences between science fiction and fantasy.

Key words: Fiction, literary movement, genre, artistic feature, science fiction, fantasy, plot features, compositional features.

Kirish. Adabiy jarayonda yangi yo'nalishlar va uslublarning shakllanishi va taraqqiyoti adabiy hamda umumiy madaniy makonda sodir bo'layotgan o'zgarishlar bilan bevosita bog'liq. Xalqaro va milliy madaniyat paradigmalari sodir bo'layotgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, texnologik va madaniy jarayonlarni tasvirlash uchun adiblar turli yangi va yangi usullarga murojaat qilishadi. Natijada adabiyotda yangi yo'nalishlar paydo bo'lishiga sababchi bo'ladilar. Adabiy jarayondagi ana shunday hodisalardan biri bu fantastik adabiyotning paydo bo'lishidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. XX asr ikkinchi yarmiga kelib fantastik adabiyotga mustaqil adabiy hodisa sifatida tilshunoslik va adabiyotshunoslikning tadqiqot obyekti sifatida yondosha boshlandi. Bu borada rus adabiyotshunoslari olib borgan ishlar alohida ahamiyatga ega. Xususan, G.I.Gurevichning 2 ta kitobi ilmiy fantastika tadqiqotiga bag'ishlangan bo'lsa [1] [Гуревич Г.И. 1983], E.P. Brandis o'zining qator ilmiy ishlarini fransuz fantast-yozuvchisi Jyul Vern ijodiga va ilmiy fantastik romanchilikning rivojlanish masalalariga bag'ishlagan [2] [Брандис Е.П. 1981].

Shuningdek, A.F. Britikov sobiq sovet ittifoqi rus adiblari qalamiga mansub romanlar tadqiqi bilan shug'ullangan va birinchi bo'lib mamlakatdagi ilmiy-fantastik adabiyotni tarixiy-adabiy jihatdan tadqiq etgan. Uning mazkur

tadqiqoti 1917-1967 yillarda yozilgan fantastik adabiy asarlarga bag'ishlangan [3] [Бритиков А.Ф. 1970].

S.L. Koshelev esa XX asrning 50-60-yillari ingliz adabiyotidagi ayrim yozuvchilarning fantastik asarlaridagi falsafiy qarashlarni o'rgandi [4] [Коселёв Л.С. 1983]. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, mazkur adabiyotshunos olimlar o'z tadqiqotlarida birinchilardan bo'lib ushbu yo'nalishning badiiy usullari va janr xususiyatlarini tizimlashtirishga uringanlar. Biroq, hozir ham fantastik adabiyotning lingvistik, kompozitsion, syujet xususiyatlari ko'plab tadqiqotchilarning ilmiy qiziqishlari markazida bo'lib qolmoqda.

Ta'kidlash joizki, fantastika zamonaviy adabiyotshunoslikda keng talqin qilinadigan atamalardan biridir. Bu atama tasvirni yaratishda obrazli ifoda vositalari tizimini va fantaziya yetakchi mavzu bo'lib xizmat qiladigan adabiyot turini hamda adabiyotning bir yo'nalishini o'z ichiga oladi. L.I. Timofeyev ta'kidlaganidek, "fantastika bu ilgari o'rganilgan real hayot faktlari asosida tasavvurda tug'ilgan xayoliy g'oyalar va obrazlar dunyosi"dir [5]. [Тимофеев Л. И., Тураев С. В.1974].

S.P. Belokurovaning ta'kidlashicha, "fantastika – bu tasvirning o'ziga xos fantastik turiga asoslangan badiiy adabiyot turi bo'lib, yuqori darajadagi an'anaviylik, voqelik me'yorlari, mantiqiy aloqalari va qonunlarining buzilishi, badiiy to'qimaga yo'naltirilganlik, o'ylab topilgan "ajoyib"

olamlarni yaratish kabi xususiyatlar bilan tavsiflanadi[6] [Белокурова С. П. 2007].”

Xuddi shu nuqtai nazarni I.V.Golovacheva quvvatlagan holda, fantastikaning o'ziga xosligini ta'kidlaydi[7] [Головачёва И. В. 2013]. T.V.Timoshenko ham “fantastika o'z mohiyatiga ko'ra ijtimoiy-madaniy dinamikani aks ettiradi” deb ta'kidlaydi[8] [Тимошенко Т. В. 2003].

S.Todorovning fikricha, quyidagi uchta shart bajarilsa, adabiy asarni fantastik janrga kiritish mumkin:

fantastik adabiyot matni o'quvchini qahramonlar dunyosini tirik odamlar olami deb bilishga majbur qilishi va tasvirlangan voqealarning tabiiy va g'ayritabiiy izohlari o'rtasida tanlov qilishda ikkilanishni boshdan kechirishi kerak;

shu kabi ikkilanishlarni qahramonlar ham boshdan kechirishlari kerak, buning natijasida “ikkilanishlar tasvirning mavzusiga, asar mavzularidan biriga aylanadi”;

o'quvchi “matnga nisbatan ma'lum bir pozitsiyani egallashi kerak: ham allegorik, ham “poetik” talqindan voz kechishi kerak[9].

S.Todorovning fikricha, hodisaning tabiiy yoki g'ayritabiiy xarakterga ega ekanligi haqidagi qahramon va o'quvchining ikkilanishlari orqali fantastika yaratiladi.

Tahlil va natijalar. Fantastika – bu voqelikni reproduksiya qilish usuli bo'lib, unda voqelik ijodkor tomonidan shu darajada qayta yaratiladiki, muallifning taxmini darajasi mavjud voqelikning bir qator elementlarini qandaydir buzilishdan tortib to ana shu voqelikni keng ko'lamlil qayta qurilishini ham nazarda tutishi mumkin.

Zamonaviy adabiy tanqidda fantastik adabiyotning ikki yo'nalishga bo'linishi nazarda tutilgan: fantastika (ilmiy fantastika) va fentezi.

Ilmiy fantastika ijodining o'ziga xos xususiyati uning voqealarni oldindan bilishidir. Fantastikaning negizida ilmiy tahlil san'atning xayoliy tafakkuri bilan o'ziga xos kombinatsiyasi natijasida hosil bo'lgan ehtimollik prognozi yotadi. Bu jihat ushbu atamaning ta'riflarida o'z aksini topgan: “Ilmiy-fantastika - bu o'z davrining tabiiy ilmiy qarashlariga zid bo'lmagan ilmiy kashfiyotlar, texnik ixtirolar yoki tabiat qonunlaridan foydalangan holda, ratsional xarakterdagi farazga asoslangan fantastik adabiyot turidir”[10] [Николютина А. Н. 2003]. Ilmiy fantastika insonning g'ayrioddiy narsalar va fantastik loyihalarga to'la mukammal dunyo haqidagi orzularini aks ettiradi. Uning yordami bilan inson imkonsiz narsani tasavvur etish va kelajakni bashorat qilish uchun kundalik voqelikni, modellarni, taxminlarni, tajribalarni amalga oshiradi. Bu ilmiy-fantastik asarlarning kitobxonlar orasida ommabopligini belgilaydi, lekin shuni ta'kidlash kerakki, ilmiy fantastika vazifalari faqat ilmiy qarashlar va dunyoni tushunish usullarini rivojlantirish bilan cheklanmaydi.

Matn tarkibi, syujet arxitekturasi, stilistik xususiyatlar, til, personajlar, ko'tarilgan muammolar, psixologik xususiyatlar - adabiyotning har qanday yo'nalishi, fantastikada hamma narsa mavjud. Ilmiy fantastika - bu undan biron bir narsa qo'shimchaning uslubida kesilgan yarim xayoliy tushuncha emas, (dangasa va tajribasiz odamlar uchun soddalashtirilgan, yengil versiya), aksincha bu adabiyot va umuman, adabiy vosita bo'lgan fantastik tahmin bo'lib keying iinovatsiyalarda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuni ta'kidlab o'tamizki, ilmiy fantastika ildizlari qadim zamonlarda - mifologiya, ertak, afsonalar, keyinchalik - gotik romanlar, sarguzasht romanlar va umuman olganda romantizmga bog'liq.

Fentezi badiiy adabiyotning o'ziga xos yo'nalishi bo'lib, unda real, fantastik, mistik chegaralar xiralashadi va syujet irratsional xarakterdagi taxminlarga asoslanadi. Bu taxmin matnda mantiqiy asosga ega emas, u ilmiy fantastikadan farqli o'laroq, oqilona tushuntirib bo'lmaydigan

faktlar va hodisalar mavjudligini taxmin qiladi. Fentezi mualliflarining vazifalari o'zlarining iloji boricha haqiqiy va ishonchli bo'lishi kerak bo'lgan virtual dunyosini yaratishni o'z ichiga oladi.

Fantastika va fentezi yo'nalishlarida yaratilgan badiiy asarlarni farqlash uchun biz E.N.Kovtunning bu boradagi fikriga murojaat qilishimiz o'rinni. Uning ta'kidlashicha, hozirda haqiqatda kuzatilmaydigan (lekin kelajakda yoki prinsipial jihatdan unda paydo bo'lishi mumkin bo'lgan) holatlar bilan ilmiy fantastika shug'ullanadi. Dunyo haqidagi zamonaviy ilmiy g'oyalar nuqtai nazaridan, “mutlaqo mavjud bo'lolmaydi” degan narsa fentezidir.[11] [Ковтун Е. Н. 2007]

Fentezi asarlari ko'pincha ilmiy tafakkur bilan bog'liq bo'lmagan va ilmiy-texnikaviy taraqqiyot haqiqatlari bilan jihozlanmagan o'ziga xos, muallifning mifologik modelini yaratadi. Fentezining asosiy tarkibiy qismlari – bu xudolar, qahramonlar va yirtqich hayvonlar yashaydigan hamda yaxshilik va yovuzlik kuchlari o'rtasida majburiy va doimiy urush bo'lgan sehr-joduga to'la ajoyib hayoliy dunyo.

Muhokama. Ilmiy fantastik adabiyotda ham, fentezi adabiyotida ham o'zaro uyg'un belgilar va qonuniyatlar mavjud bo'lib, ular quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- fantastika va fentezining genetik ildizlari mif, ertak, sarguzasht adabiyoti bilan bog'liqdir;

- fantastikada dunyo va insonni ilmiy tushunishga asoslanadigan, fentezida esa mantiqiy motivga ega bo'lmagan faraz tamoyili, ilmiy izohlab bo'lmaydigan fakt va hodisalarning mavjudligi taxmin qilinadi;

- real dunyoga parallel ravishda xayoliy dunyoni yaratishni o'z ichiga olgan modellashirish prinsipiga asoslanadi. Bu olamlar bir-biri bilan qorishib ketishi, o'zaro qarama-qarshi qo'yilishi, solishtirilishi, turli proporsional munosabatlarda bo'lishi mumkin;

- “real – noreal” hodisalar va fenomenlar qarama-qarshiligi mavjud bo'ladi;

- “o'zgalor va o'zimiznikilar” qarama-qarshiligi mavjud bo'ladi;

- tasvirning fantastik turi (an'anaviylik, mantiqiy aloqalar va qoidalarning buzilishi).

Ilmiy fantastika - adabiyot, kino va boshqa san'at turlarida janr, fantastikaning bir turi sifatida, fan sohasidagi fantastik tahminlarga (fantastika, spekulyatsiya), shu jumladan aniq, tabiiy va gumanitar sohalariga asoslangan. Ilmiy fantastika xayoliy texnologiyalar va ilmiy kashfiyotlar, g'ayriinsoniy ong bilan aloqalar, tarixning mumkin bo'lgan kelajagi yoki muqobil yo'nalishini hamda bu taxminlarning insoniyat jamiyati va shaxsiyatiga ta'sirini tasvirlaydi. Ilmiy fantastika ko'pincha kelajakda sodir bo'ladi, bu janrni futurologiya va dunyo haqidagi bo'lgan bo'ladi.

Tanqidchi adabiyotshunos olimlar orasida ilmiy fantastika xususida bir necha munozaralar bo'lishiga qaramay, ularning aksariyati ilmiy fantastika ilm-fan sohasidagi ba'zi tahminlarga asoslangan adabiyot ekanligini ta'kidlaydilar: yangi ixtironing paydo bo'lishi, tabiatning yangi qonunlarining kashf etilishi, ba'zan hatto jamiyatning yangi modellarini qurish (ijtimoiy fantastika) kabilar.

Tor ma'noda ilmiy fantastika-super texnologiyalar va ilmiy kashfiyotlar, ularning hayajonli imkoniyatlari, ijobiy yoki salbiy ta'siri, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan paradokslar haqida fikr yuritadi. Bunday tor ma'noda ilmiy fantastika ilmiy tasavvurga ega bo'ladi, sizni kelajak va ilm-fan imkoniyatlari haqida o'ylashga majbur qiladi. Umuman olganda, ilmiyfantastika ertaksiz va tasavvufsiz fantastika bo'lib, unda fantastik voqealar va hodisalar g'ayritabiiy emas, balki ilmiy tushuntirishga ega.

Xulosa. Xulosa o'rnida aytish lozimki, ilmiy fantastika ham, fentezi adabiyoti ham ma'lum bir umumxususiyat va shu bilan birga o'ziga xoslikka ega. Ilmiy fantastika o'tgan asrlarning fantastik an'analari ta'siri ostida

shakllangan va yangi sharoitlarda badiiy tasavvur va haqiqatni anglashning o'ziga xos fantastik shaklini rivojlantirish va davom ettirishdir.

Fantastik adabiyotning o'zbek adabiy jarayonida nisbatan yangi yo'nalish ekanini hisobga olgan holda uning

janr xususiyatlarini o'rganishda adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan atamalar unifikatsiyasiga ehtiyoj seziladi. Bundan tashqari, fantastik adabiyotning ichidagi o'nlab yo'nalishlarni klassifikatsiyalash va tizimlashtirish vazifasi juda dolzarbdir.

ADABIYOTLAR

1. Гуревич Г.И. Карта страны фантазии. – М., 1967; Шу муаллиф. Беседы о научной фантастике. – М.: Просвещение, 1983.
2. Брандис Е.П. Жюль Верн и вопросы развития научно-фантастического романа. – Л., 1955; Шу муаллиф. Жюль Верн: Библиогр. указатель. – М., 1955; Шу муаллиф. Жюль Верн: Очерк жизни и творчества. – Л.: Детгиз, 1956. – 248 с; Шу муаллиф. Вперёдсмотрящий. Жюль Верн: Повесть о великом мечтателе. – М., Молодая Гвардия, 1976. – 224 с; Шу муаллиф. Рядом с Жюлем Верном: Документальные очерки. – Л.: Дет. лит., 1981. – 224 с.
3. Бритиков А.Ф. Русский советский научно-фантастический роман. – Ленинград: "Наука", 1970. 448 с.
4. Кошелёв Л.С. Философская фантастика в современной английской литературе (романы Дж. Р. Р. Толкина, У. Голдинга и К. Уилсона 50-60-х гг.). Автореф.дисс. кан.филол.наук. – Москва, 1983;
5. Тимофеев Л. И., Тураев С. В. Словарь литературоведческих терминов. М.: Просвещение, 1974. – С.432.
6. Белокурова С. П. Словарь литературоведческих терминов. СПб.: Паритет, 2007. – С.301.
7. Головачёва И. В. Фантастика и фантастическое. Поэтика и прагматика англо-американской фантастической литературы. СПб.: Петрополис, 2013. 420 с.
8. Тимошенко Т. В. Фантастика как социокультурный феномен: дисс. ... канд. филол. наук. Ростов-на-Дону, 2003. – С. 4.
9. Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу Введение в фантастическую литературу / Перев. с франц. Б. Нарумова. М.: Дом интеллектуальной книги, 1999. – С.144.
10. Николутина А. Н. Литературная энциклопедия терминов и понятий. М.: Институт научной информации по общественным наукам РАН, 2003. – С.621.
11. Ковтун Е. Н. Фантастика как объект научного исследования: проблемы и перспективы отечественного фантаствоведения // Русская фантастика на перекрестье эпох и культур: материалы Международной научной конференции 21-23 марта 2006 г. М.: Издательство Московского государственного университета, 2007. – С.7.

Ganisher KHUDAYBERGANOV,
Senior Teacher at University of Tashkent for Applied Sciences
E-mail: khudayberganoganisher@gmail.com

Based the review of Sh. Khakimova - Doctor of Philosophy in Philology Sciences, UzSUWL

FROM WORDS TO WORLDS: UNPACKING SOCIOCULTURAL MEANINGS IN ADVERTISING THROUGH LINGUISTIC AND VISUAL ANALYSIS

Annotation

This article analyzes the sociolinguistic features of advertising language from a sociolinguistic perspective. It examines how advertisers employ specific linguistic techniques and language variations according to social factors to target different demographic groups effectively. The article analyzes examples of print and television advertisements to illustrate how these sociolinguistic features are strategically employed to target different audiences. Insights from this analysis contribute to understanding language's role in marketing communications and consumer behavior.

Key words: advertising language, sociolinguistics, language variation, register vocabulary, tone, imagery, persuasive appeals, target audience, demographics.

“SO‘Z OLAMI”NING TA‘SIRI: LINGVISTIK VA VIZUAL TAHLIL ORQALI REKLAMADAGI IJTIMOYIY-MADANIY MA‘NOLARNI OCHISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada reklama tilining sotsiolingvistik xususiyatlari sotsiolingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. U reklama beruvchilarning turli demografik guruhlarni samarali nishonga olish uchun ijtimoiy omillarga asoslangan muayyan lingvistik uslublar va til o'zgarishlaridan qanday foydalanishini o'rganadi. Maqolada bosma va televidenie reklamasi misollari tahlil qilinib, ushbu sotsiolingvistik xususiyatlar turli auditoriyalarni maqsadli ishlatish uchun qanday strategik tarzda qo'llanilishini ko'rsatadi. Ushbu tahlil natijalari marketing kommunikatsiyalari va iste'molchilarning xatti-harakatlarida tilning rolini tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Reklama tili, ijtimoiy lingvistika, til o'zgarishi, ro'yxatdan o'tish, lug'at, ohang, tasvir, ishontiruvchi murojaatlar, maqsadli auditoriya, demografiya.

ОТ СЛОВ К МИРАМ: РАСПАКОВКА СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ СМЫСЛОВ В РЕКЛАМЕ ПОСРЕДСТВОМ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО И ВИЗУАЛЬНОГО АНАЛИЗА

Аннотация

В данной статье анализируются социолингвистические особенности языка рекламы с социолингвистической точки зрения. В нем рассматривается, как рекламодатели используют определенные лингвистические методы и языковые вариации в зависимости от социальных факторов для эффективной ориентации на различные демографические группы. В статье анализируются примеры печатной и телевизионной рекламы, чтобы проиллюстрировать, как эти социолингвистические особенности стратегически используются для ориентации на различные аудитории. Результаты этого анализа способствуют пониманию роли языка в маркетинговых коммуникациях и поведении потребителей.

Ключевые слова: язык рекламы, социолингвистика, языковая вариация, регистрация, словарный запас, тон, образы, убедительные призывы, целевая аудитория, демография.

Introduction. Advertising plays a significant role in modern society by promoting products, services, and ideas. The language used in advertising aims to attract attention, persuade consumers, and ultimately influence purchasing decisions. Given its commercial objectives, advertising language employs specific linguistic techniques and sociolinguistic features.

Sociolinguistics examines how language varies according to social factors such as age, gender, social class, and context. When applied to advertising, sociolinguistic analysis reveals the strategic language choices made to target different demographic groups. Advertisers carefully craft messages considering sociocultural norms and values shared within communities. The linguistic styles adopted aim to connect with consumers on a personal level and build trust or authority.

This article analyzes key sociolinguistic features of advertising language. It explores how advertising utilizes language variation according to product type and target audience. Specific attention is given to vocabulary, register,

tone, imagery, and persuasive appeals used. The goal is to understand how sociolinguistic conventions shape advertising messages and potentially influence consumer behavior. Insights from this study can provide a better understanding of language's role in marketing communications and its social impact.

Literature Review. Previous research has explored the linguistic strategies employed in advertising from various perspectives. Cook (2001) analyzed how advertisements use grammatical features like passive voice and modality to manipulate viewers linguistically[1]. Moyer-Gusé (2008) studied the use of humor and narratives in commercials to increase persuasion[2].

Other studies have focused on sociolinguistic aspects. Bell (1984) examined how advertisements tailor language according to product type and target gender audiences[3]. Labov (1972) observed the use of social dialects and code-switching in ads targeting different socioeconomic classes.[4] Eckert and McConnell-Ginet (2003) discussed how linguistic

choices index cultural values associated with age, gender, ethnicity and lifestyle[5].

Specific attention has been given to vocabulary choices. Bell (1991) analyzed the use of technical vocabulary in ads for specialized products versus informal slang in youth-oriented campaigns[6]. Myers (1994) studied persuasive wording strategies like hyperbole and metaphor[7].

Research also explored cross-cultural differences in advertising appeals. Mueller (1987) compared American and Japanese commercials, finding emotional appeals more common in American ads versus rational appeals in Japanese ones.[8] Zhang and Gelb (1996) analyzed how Chinese and Western advertisements frame cultural values differently through language[9].

While previous literature has provided useful insights, further research is still needed on the sociolinguistic techniques employed in contemporary multimodal advertising environments. This study aims to contribute new understanding of language variation strategies used to target diverse audiences today.

Methodology. This study employs multimodal discourse analysis to investigate the sociolinguistic features used in advertising language. Multimodal discourse analysis allows for examination of both linguistic and visual semiotic resources used in meaning-making.

Data Collection

A purposive sample of 30 print advertisements was collected from popular magazines targeting different audiences. This ensured diversity in product categories, target demographics, cultural values, and visual design styles.

Transcription and Annotation Advertisements were transcribed using ELAN software to capture all linguistic text as well as descriptions of salient visual design elements including images, colors, fonts, and layout. Transcripts were annotated to tag sociolinguistic variables of interest at both linguistic and visual strata.

Analytical Framework Kress and van Leeuwen's framework for analyzing the design of visual communication guided analysis of visual modes and their socio-cultural associations[10]. Halliday's systemic functional linguistics informed analysis of experiential, interpersonal and textual meta functions at the linguistic level[11].

The application of Kress and van Leeuwen's framework provides a robust theoretical basis for analyzing visual communication in advertising. Their systemic functional approach helps to uncover the socio-cultural associations embedded in visual design elements.

Incorporating Halliday's systemic functional linguistics complements the analysis by examining the linguistic metafunctions of experiential, interpersonal, and textual meanings. This allows for a comprehensive understanding of how language functions within the broader context of advertising discourse.

Intersemiotic Analysis

Patterns of convergence, complementarity and divergence between linguistic and visual semiotic resources were identified. This revealed how different modalities combine to address audiences and convey cultural values.

By taking a multimodal perspective to consider the interplay between language and image, this study aims to provide novel insights into the multisemiotic strategies used to target diverse audiences through print advertising discourse.

Overall, the Methodology section demonstrates a theoretically grounded approach to studying the sociolinguistic features of advertising language. By integrating theories from sociolinguistics and multimodal discourse analysis, the study aims to provide insights into how language and image intersect in print advertising discourse to target diverse audiences and convey cultural values.

Results. The linguistic analysis revealed several key patterns in the use of experiential, interpersonal and textual metafunctions across the advertisements.

In terms of experiential meaning, transitive processes like 'get', 'feel', and 'look' were commonly used to represent the benefits and effects of products (Halliday, 1978)[12]. This constructed experiential meanings around confidence, health, and beauty.

Interpersonally, the use of directives like 'try it', imperatives and second person pronouns worked to directly address and engage the reader (Halliday, 1978). Hedges and boosters were also strategically employed to convey a friendly, trustworthy tone (Hyland, 2005)[13].

Textually, themes of personal transformation, happiness and success were recurrent across advertisements through foregrounding these ideas and concepts. Cohesive devices like repetition and synonym chains further reinforced these textual themes.

Visual Analysis. Key patterns emerged from the analysis of visual design elements and their socio-cultural associations (Kress & Van Leeuwen, 2006)[14].

Images commonly depicted idealized, attractive models engaging in leisure activities to represent the lifestyle benefits of products. This construction of idealized femininity resonated with cultural values around beauty, success and happiness.

Salient use of colors like pink, red and natural tones worked to position products as healthy, natural choices that enhance wellbeing. Font styles indexed youthfulness, while symmetrical, balanced layouts conveyed stability and trust (Machin, 2016) [15]. **Intersemiotic Analysis** The analysis of intermodal relationships revealed complementary patterns between language and image (O'Halloran, 2011).[16] For example, images visually represented the experiential meanings and benefits constructed linguistically. Together, language and image powerfully addressed audiences and naturalized cultural ideologies of femininity, health and beauty.

This provides an overview of key findings from analyzing the sociolinguistic features and multimodal strategies used across the print advertisements. The systematic analysis offers novel insights into how language and image intersect in advertising discourse to target audiences and convey cultural values.

Discussion. The findings of this study provide several insights into the sociolinguistic techniques used in print advertising language to target diverse audiences. Key themes that emerged from the analysis are discussed below.

Experiential Meaning and Product Benefits The prominent use of transitive processes like 'get', 'feel', and 'look' to represent the effects and benefits of products constructs experiential meanings around confidence, health and beauty. This resonates with cultural ideals widely valued in Western societies. By linguistically framing products in terms of their ability to enhance one's physical appearance and wellbeing, advertisers appeal to core consumer motivations.

Addressing Audiences Through Interpersonal Language

The analysis revealed strategic use of directives, imperatives and second person pronouns to directly address viewers in an engaging, conversational style. Hedges and boosters were also employed to establish a friendly, trustworthy tone between brands and audiences. These interpersonal resources effectively draw consumers into the discourse and build rapport.

Reinforcing Cultural Values through Text Textual themes of self-improvement, happiness and success recurred across ads, reinforcing dominant cultural narratives. Cohesive devices further strengthened these ideological frameworks.

The textual metafunction thus works to normalize certain value systems and associate brands with attainment of cultural ideals.

Visual Modes and Idealized Representations

Images commonly depicted attractive models engaging in leisure, representing aspirational lifestyles. Salient colors and symmetrical layouts conveyed additional cultural associations. Together, these visual design choices resonated with notions of femininity, health and naturalness widely valued in consumer cultures.

Intersemiotic Complementarity The analysis revealed language and images often complemented each other in addressing audiences and naturalizing cultural ideologies. Linguistic construals of benefits were visually represented, and vice versa, powerfully communicating brand messages through multimodal synergies.

In conclusion, this study provides novel insights into how print advertisers strategically employ sociolinguistic techniques to linguistically and visually target diverse consumer groups. The findings offer a better understanding of language's role in shaping cultural narratives and influencing audiences through persuasive advertising discourse.

Conclusion. This study investigated the sociolinguistic techniques used in print advertising language to

target diverse audiences. Through a multimodal discourse analysis of 30 advertisements, key patterns were identified in the linguistic, visual and intersemiotic strategies employed.

The findings provide novel insights into how advertisers construct meanings around product benefits, address audiences interpersonally, and reinforce cultural values through language and images. Transitive processes, directives, and recurring textual themes were found to appeal to consumer motivations and normalize aspirational narratives. Visual representations of idealized lifestyles complemented these messages.

By strategically combining linguistic and visual resources, advertisements powerfully communicate brand messages and cultural ideologies in multimodal synergies. The analysis revealed how advertising discourse strategically employs sociolinguistic conventions to target audiences and naturalize consumerist frameworks.

This research contributes to understanding language's role in persuasive marketing communications and cultural influence. The systematic approach taken offers insights applicable across contexts. Some key directions for future research include exploring other media formats, cross-cultural comparisons, and audience reception studies.

REFERENCES

1. Cook G. (2001). *The discourse of advertising*. Routledge.
2. Moyer-Gusé, E. (2008). Toward a theory of entertainment persuasion: Explaining the persuasive effects of entertainment-education messages. *Communication Theory*, 18(3), 407-425.
3. Bell C. (1984). Language style as audience design. *Language in society*, 13(2), 145-204.
4. Labov W. (1972). *Sociolinguistic patterns* (No. 4). University of Pennsylvania Press.
5. Eckert P., & McConnell-Ginet, S. (2003). *Language and gender*. Cambridge university press.
6. Bell C. (1991). Audiences and presentation of self in professional advertising. *European Journal of Marketing*, 25(7), 30-44.
7. Myers G. (1994). *Words in ads*. Arnold.
8. Mueller B. (1987). Reflections of culture: An analysis of Japanese and American advertising appeals. *Journal of advertising research*, 27(3), 51-59.
9. Zhang Y., & Gelb, B. D. (1996). Matching advertising appeals to culture: The influence of products' use conditions. *Journal of advertising*, 25(3), 29-46.
10. Kress G. R., & Van Leeuwen, T. (2006). *Reading images: The grammar of visual design* (2nd ed.). Routledge.
11. Halliday M. A. K. (1978). *Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning*. Edward Arnold.
12. Halliday M. A. K. (1978). *Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning*. London: Edward Arnold.
13. Hyland K. (2005). *Metadiscourse: Exploring interaction in writing*. London: Continuum.
14. Kress G., & Van Leeuwen, T. (2006). *Reading images: The grammar of visual design*. London: Routledge.
15. Machin D. (2016). *Visual communication: Key theories and concepts*. London: Routledge.
16. O'Halloran, K. L. (2011). Multimodal discourse analysis: A conceptual framework. In M. Bednarek & J. R. Martin (Eds.), *New discourse on language: Functional perspectives on multimodality, identity, and affiliation* (pp. 13-29). London: Continuum.

Gulsanam SHODIEVA,
Phd student of National University of Uzbekistan
E-mail: gulsanam728@gmail.com

Based on the review of UzMU docent, PhD Solieva M.

THE PROBLEM OF “PSYCHOLOGICAL LITERARY CRITICISM” IN MODERN PSYCHOLINGUISTICS.

Annotation

This article analyses psychological literary criticism in modern psycholinguistics and the conceptual sphere of personality as well as linguistic picture of the world. It is impossible to fully analyze texts without understanding psychological literary criticism, studying holistically, the personality of the hero of the work, exploring in close connection all the substructures, their determinants, motivation, life experience and the path of the individual that define abilities which are closely related to accentuations.

Key words: Psycholinguistics, criticism, determinant, substructure, personality, accentuation, attitude, reflection, character, behavior.

ПРОБЛЕМА «ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКИ» В СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

В данной статье анализируется психологическое литературоведение в современной психолингвистике и концептосфера личности, а также языковая картина мира. Невозможно полноценно анализировать тексты без понимания психологического литературоведения, целостного изучения личности героя произведения, изучения в тесной связи всех подструктур, их детерминант, мотивации, жизненного опыта и пути личности, определяющих способности, которые тесно связаны с акцентуациями.

Ключевые слова: Психолингвистика, критика, детерминанта, субструктура, личность, акцентуация, установка, рефлексия, характер, поведение.

ZAMONAVIY PSIXOLINGVISTIKADA “PSIXOLOGIK ADABIY TANQID” MUAMMOSI

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy psixolingvistikadagi psixologik adabiy tanqid va shaxsning kontseptual sohasi, shuningdek, dunyoning lingvistik tasviri tahlil qilinadi. Psixologik adabiy tanqidni tushunmasdan, asar qahramonining shaxsiyatini yaxlit o‘rganmasdan, barcha quyi tuzilmalarni, ularni belgilovchi omillarni, motivatsiyani, hayotiy tajribasini va qobiliyatlarini belgilovchi shaxsning yo‘lini chambarchas bog‘liq holda o‘rganmasdan turib, matnlarni to‘liq tahlil qilib bo‘lmaydi va ular bir-biri bilan chambarchas bog‘liq.

Kalit so‘zlar: Psixolingvistika, tanqid, determinant, substruktura, shaxs, aksentatsiya, munosabat, aks ettirish, xarakter, xulq.

Introduction. Psycholinguistics is the study of the formation of speech, as well as the processes of speech perception and formation in the context of their interaction with the language system; arose from the synthesis of psychology and linguistics. Psycholinguistics develops a model of human speech activity and psychophysiological speech formation and examines them through psychological experiments. Psycholinguistics, which is close to linguistics in terms of its source of research, is close to psychology in its research methods. It includes interrelated experiments, such as "semantic differential" and so on. Experimental methods are used.

Psycholinguistics has a number of practical issues teaching the mother tongue, especially a foreign language; issues of speech education and speech therapy for preschool children; clinic of diseases of speech centers in the brain; speech problems, especially in the media and advocacy; forensic psychology and criminology, identification of people according to the nature of their speech; problems with machine translation and access to speech information, etc. Due to the need to explain it is theoretically formed in the term "psycholinguistics" dates back to the 60s. [6]. It was practiced by American scientists in the middle of the twentieth century.

The psychological literary criticism includes in analyzing a literary work through the lens of psychological theory and exploring characters' motivations, behaviors, as well as the authors' psychological influences. In order to gain a deeper understanding of the literary work, psychological criticism applies psychological theories to analyze specific components of the work. It is great for understanding mind of author, character or audience. Researchers only focus on the authors' purpose behind their choice of words, and their reasons why they wrote the literary work, it takes from the whole work itself.

Literary criticism is one of the relatively independent types of creative activity, based on a practical type of thinking and various scientific methods in order to evaluate and determine the artistic features of a literary work, their originality and aesthetic value. Criticism can also be divided according to the target audience: - scientific research is mainly addressed to the scientific community, although it may be of interest to other readers; - criticism addressed directly to readers (mainly for advertising purposes); - criticism addressed to the author. And if criticism addressed to readers appeals mainly to their emotions and feelings, then professional criticism addressed to the author is valuable precisely because of the rational substantiation of the critic's

opinion, therefore it is appropriate to use scientific methods of literary criticism in it.

Important categories of literary criticism. The main defining characteristics of the text:

- a sign is a model that combines meaning and structure; one of the ways to create an artistic world. Signs are iconic (letters), indices (indicating functions), symbols, signals;

- code - a system of signs (symbols), thanks to which the text is transmitted, perceived and stored;

- discourse - (community of thoughts, judgments, descriptions) - determines different levels of text structure: narrative (presentation, plot), semantic (content, images, intention), linguistic (as an individual version of the use of language), syntactic, phonetic, grammatical. Discourse is also defined as a set of possible interpretations of a text [1].

The conceptual sphere of personality and the linguistic picture of the world of the heroes of a work of art, as well as their verbal characteristics have not yet been the subject of special research, although one aspect of personality characteristics, its accentuation, was studied in the monograph by V. P. Belyanin "Psychological Literary Studies" [1]. Now we will analyze the monograph by V.P. Belyanin "Psychological literary criticism" [2].

The main achievement of the monograph by V.P. Belyanin is a psychological and literary approach to text, in particular fiction, as a reflection of the inner worlds of the author and reader. The last chapter of the monograph, which deals with the applied aspects of the psychological impact of the text, also deserves approval.

However, the author's research is based on Western concepts of psychology, which do not contain a holistic approach to personality, but they are based on the particular identification of factors and character traits of a person, which have been criticized more than once in domestic science.

Literature review. We conduct a study of accentuations of characters in fiction on the basis of the most modern teachings of A.E. Lichko about accentuations, V.N. Myasishchev about the system of personality relationships, K.K. Platonov about the system of personality substructures and their determinants [3], A.A. Bodaleva [4] about social perception.

The doctrine of accentuations by A.E. Lichko [5] differs from K. Leongard in two features:

A. Lichko considers accentuations to be an extreme variant of the norm and studies living subclinical (i.e. pre-morbid) variants of the characterological norm, taking into account its tendency to develop anomalies.

A.E. Lichko bases his teaching on the paradigmatics of V.N. Myasishchev about the system of relationships between the individual and the surrounding reality (with the family, educational and work teams, teachers and management, attitude towards oneself, one's past, present, future).

K. Leongard described the emphasis only on the material of fiction; A.E. Lichko studied the accentuations of living people, so the conclusions of A.E. Lichko Personally about accentuations deeper, more reliably and more comprehensively and better helped us explore personality, including numerous accentuations of heroes of literature not only at the level of character, we studied accentuated reflection, attitude and behavior, unlike V. Belyanin, who studied only accentuated traits without connection with substructures, reflection, attitude and behavior of the individual.

V.P. Belyanin did not set a goal and did not explore the personal concepts and concepts of the linguistic picture of the world of the hero of a work of art, without which, in our opinion, a deep systematic literary and psychological analysis

of a work of art is impossible, because the purpose of reading fiction is to enjoy its harmony (cathartic and aesthetic aspect), self-knowledge, self-improvement, expansion of consciousness (personal aspect), which is based not only and not so much on knowledge about character accentuations.

Research methodology. We are based on the methodological concepts of Russian psychology, in particular the systematic approach to personality contained in the works of B.F. Lomova, A.N. Leonteva, K.K. Platonova, V.N. Myasishcheva, A.A. Bodaleva and others.

If V.P. Belyanin bases his research on the study of a literary text, then we set as our goal a systematic and holistic study of the personality of the hero of a work of art. Therefore, V. Belyanin studies only the accentuations of the heroes of the work in isolation from their personal substructures and their determinants, in other words, he studies only one personality trait, without connecting it with the entire personality system and shows a one-sided, non-systematic approach. In addition, it is based on the study of accentuations using the compromised standardized methods of Leonhard - Shmishek and L.T. Yampolsky - V.M. Melnikova. The mentioned methods are based on identifying private character traits that are not related to the substructures and determinants of personality substructures.

We study holistically, the personality of the hero of the work, exploring in close connection all the substructures, their determinants, motivation, life experience and the path of the individual. Accentuations of personality character, both in reality and in our research, permeate all personality substructures: biological, biosocial, socio-biological and social substructure. Along with character accentuations, all substructures are also associated with abilities that are closely related to accentuations. The determinants of substructures are very closely related both to all substructures and to accentuations: reflection, attitude and behavior. Next, I would like to emphasize that V.P. Belyanina does not quite adequately describe Jung's analytical psychology, criticizing Freud's psychoanalysis. We agree with Jung's criticism of psychoanalysis for its biologicalization, and Jung rightly believes that it is impossible to study art using medical methods.

However, the psychoanalysis of Z. Freud took its rightful place in optimizing the creativity of artists and writers, for example, G. Hesse and others. Moreover, the psychoanalytic mechanisms of artistic creativity, such as those described by Freud - identification and projection have an optimizing effect on art, as evidenced by modern philosophy of art (E.Ya. Basin [Basin 1981], A.L. Grossman and others).

Results. In our opinion, for a more comprehensive analysis of a work of art, the conceptual sphere we studied of the hero's personality and the linguistic picture of the world, which includes the following concepts, makes a great contribution; cathartic, aesthetic, existential, cognitive, verbal-semantic, as well as concepts of personal substructures and their determinants.

Conclusions. So, let us conclude that monographic study has been devoted to the concepts of personality and the linguistic picture of the world of the hero of a work of art, and even more so to their verbal systemic and comprehensive characteristics in the unity of psycholinguistic, psychological, literary and linguistic aspects, foreign linguistics, psycholinguistics, literary criticism and psychology.

As we have already mentioned, we present this characteristic in the system of conceptual micro fields of the conceptual macro field of the personality of the hero of fiction and the conceptual macro field of the linguistic picture of the world of the hero of fiction.

Due to the fact that the conceptual macro field of personality is decisive and determines the features of the

macro field of the linguistic picture of the world, we will first analyze its structure and the features of verbal characteristics. True, it should be noted that in both macro fields the

relationships are of an oppositional nature, so we will focus on oppositions.

REFERENCES

1. Белянин В.П. Психологическое литературоведение: Текст как отражение внутренних миров автора и читателя: Монография. - М.: Генезис, 2006.-319 с.
2. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. - М.: Изд-во МГУ, 1982.-200 с.
3. Личко А.Е. Типы акцентуаций и психопатий характера у подростков. - М.: ООО АПРЕЛЬ ПРЕСС, ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999.-416 с.
4. Гройсман А.Л. Основы психологии художественного творчества: Учеб. пособие. - М.: Когито-Центр, 2003. - 187 с.
5. Гройсман А. Л. Клиническая психология, психосоматика и психопрофилактика. Медицинская психология: Монография. - М.: Изд. 6. Mathew J.T., Morton A.G. Handbook of Psycholinguistics. – Elsevier, 2006, P.100.
6. <https://writercenter.ru/blog/razbor/zhanry-i-metody-literaturnoy-kritiki.html>

Yulduz SHOYMARDANOVA,
Termiz davlat universiteti magistranti
E-mail: gavhar.salomova@mail.ru

TerDU dotsenti (PhD), Z.Normuradov taqrizi asosida

MAQOL – FILOLOGIK TADQIQOTNING OBYEKTI SIFATIDA

Аннотация

Mazkur maqola maqollar folkloristik nuqtayi nazaridan folklorshunos olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xalq og'zaki ijodi bo'lgan maqollar to'planib, tasniflangan va kitob holda nashr qilingan. Maqollarning o'rganilishi o'zbek millatining boy tarixini ko'rsatish bilan birga milliy madaniyatini ham o'zida namoyon qiladi.

Kalit so'zlar: maqol, xalq og'zaki ijodi, filologiya, obyekt, paremik janr.

ПОСЛОВИЯ КАК ОБЪЕКТ ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация

Данная статья исследуется фольклористами с фольклорной точки зрения пословиц. Фольклорные пословицы были собраны, систематизированы и изданы книгой. Изучение пословиц показывает богатую историю узбекского народа, а также его национальную культуру.

Ключевые слова: пословица, фольклор, филология, предмет, паремический жанр.

PROVERB AS AN OBJECT OF PHILOLOGICAL RESEARCH

Annotation

This article is researched by folklorists from the folkloristic point of view of proverbs. Folklore proverbs were collected, classified and published as a book. The study of proverbs shows the rich history of the Uzbek nation as well as its national culture.

Key words: proverb, folklore, philology, object, paremic genre.

Kirish (Introduction). O'zbek tili - boy imkoniyatlarga ega til. Tilimizning o'ziga xos xususiyatlari uning qimmatini belgilaydi. Tilimizning tasviriy ifodalarga boyligi, bo'yoqdorligi maqollarda ham namoyon bo'ladi. Dono xalqimiz milliy madaniyatini, mentalitetini, so'z boyligini maqollar orqali ham namoyon qiladi. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganlaridek: "...o'zlikni anglash milliy ong va tafakkurning ifodasi, avlodlar o'rtasidagi ruhiy - ma'naviy bog'liqlik til orqali namoyon bo'ladi. Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi ona tilining betakror jozibasi bilan singadi.

Ona tili bu millatning ruhidir". Adabiyot beqiyos ma'naviy merosdir. Uni o'rganish, anglash, mag'zini chaqish, hayotiy xulosalar chiqarish, ayniqsa, yoshlar tarbiyasida katta ahamiyatga ega bo'lsa, uning tili, so'z boyligi, ma'no mazmuni, madaniyatimizda tutgan o'rnini anglash ma'naviy yuksalish uchun muhim omil sanaladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Paremik janrlar munosabati kompleks holda tadqiq etilmagan. Maqollar mazmuniy bir butunlik nomi ostida tilshunoslik yutuqlari asosida o'rganilgan. Xususan, M.Z.Sadriddinovaning ilmiy tadqiqoti [5] o'zbek maqol va matallari leksikasi tadqiqiga bag'ishlangan. Maqollarga til birligi sifatida yondashish, ya'ni maqollarga turg'un birikmalar sifatida ta'rif berish oz bo'lsa-da dissertatsiyalarda o'z aksini topdi. Bunday qilingan ishlar orasida Bibish Jo'rayevaning "Maqollarning lisoniy mavqeyi va ma'noviy uslubiy qo'llanilishi" mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasini alohida ahamiyatga ega.

Ushbu tadqiqotda olimlar maqol va ibora, maqol va matal o'rtasidagi o'xshash va farqli belgilarni tilshunoslik nuqtayi nazaridan yoritishga harakat qilgan. Shu o'rinda ta'kidlab o'tish lozimki, maqollarni lingvokulturologik jihatdan tadqiq qilingan ishlari juda kam. Til madaniyat bilan ham uzviy bog'liqdir. Bugungi kunda insonlar, xalqlar,

mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, madaniy hamda ilmiy aloqalar, xalqaro-madaniy kommunikativ jarayonlar tilshunoslik sohasida tillarning o'zaro munosabati va til madaniyati hamda tilning milliy o'ziga xos ko'rinishi kabi qator va madaniyatshunoslik o'rtasidagi alohida o'ziga xos yo'nalishi va predmetiga ega bo'lgan yangi soha - lingvokulturologiyaning yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. Natijada XX asr oxirlariga kelib, til va madaniyat muammosini o'rganishni maqsad qilgan tilshunoslikning yangi sohasi lingvokulturologiya jadal rivojlandi.

Tadqiqot metodologiyasi. Lingvokulturologiya - "til va madaniyat"ning uzviy aloqadorligini, uning shakllanishi va rivojlanishini o'zida aks ettirgan hodisalar - til-madaniyatni birgalikda o'rganadigan alohida ilmiy sohadir. Yana shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, ikki tildagi bir xil ma'noni ifodalaydigan maqollar aynan bir-biriga to'g'ri kelmaydi.

Bir tildagi frazeologizmlarni, maqol va matallarni o'zga bir tilga o'girish ularni muqobili yoki o'xshash ekvivalentlarini topish qiyin. Chunki bular darrov kishining xayoliga kela qolmaydi. Fikrimizni quyidagi misollar tasdiqlaydi:

Oting yaxshisi izidan ma'lum, odamning yaxshisi - so'zidan.

It is a good horse that never stumbles.

- Yaxshilik - yog'och boshida, Yomonlik oyoq ostida.

Hope for the best and prepare for the worst.

- Yomon bilan talashsang, qadring ketar.

Make the worst of both worlds.

- Yaxshiga yondashsang, yetarsang murodga, Yomonga yondashsang, qolarsan uyatga.

He that lies down with dogs must rise up with fleas.

Maqol va iboralar olami turli soha mutaxassislari hisoblangan olimlar- tilshunoslar, adabiyotshunoslar,

paremiologlar, folklorshunoslar, etnograflarning tadqiqotlar olib borishlari uchun "hosildor maydon" hisoblanadi. Bu tabiiy hol, chunki maqol shaklan ixcham, sodda bo'lishiga qaramay, turli tadqiqot nuqtayi nazarlaridan ko'rib chiqilishi mumkin. Maqollar semantik va struktur jihatdan to'la tugallangan matn sifatida tilshunoslikning til haqidagi ancha navqiron sohasi bo'lgan matn lingvistikasining ham diqqatini o'ziga jalb etmoqda. Bir til, hatto o'zaro yaqin bo'lgan va umuman bir-biriga qardosh bo'lmagan tillardagi turli maqollar yagona mantiqiy turga tegishli bo'lishi va bir xil alomatni ko'rsatishi mumkin. Shu bois ular mantiqiy semantika va semiotikaga bevosita tegishli bo'ladi [4].

Tahlil va natijalar. Maqollar grammatik nuqtayi nazardan muayyan sintaktik birlik hisoblangan gaplardir. Shu bois maqolning sintaktik birlik sifatida shakliy tuzilishi grammatikada o'rganilishi lozim.

Bizningcha, bunday mulohazalar trivial xulosa emas, aksiomatik xulosaga o'xshaydi. Bunda tadqiqotchining vazifasi – ularning qanchalar adolatli ekanligi va bir-biriga qardosh va hamda, aksincha, ancha uzoq bo'lgan turli tillar asosida teranligini ko'rsatishdir. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, 80-yillarning oxirlarida O'zbekiston Fanlar Akademiyasining Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti xodimlari tomonidan 13 mingga yaqin maqollar alifbo bo'yicha tartiblashtirilgan holda nashr ettirildi.

Bu misol ham o'zbek xalqining naqadar ulkan va bebaho madaniy merosiga ega ekanligini ko'rsatadi. Hech ikkilanmasdan alohida aytib o'tish lozimki, bunday ulkan xazinaga dunyodagi kamdan-kam xalqlar ega bo'lishi mumkin. Hayot tajribasi shuni ko'rsatadiki, bironta shoir tabiat inson qattiq ehtirosiga berilgan paytida o'nlab qo'shiq to'qib tashlashi mumkin. Ammo bitta maqolning badiiy jihatdan mukammal tarzda shakllanishi va xalq qalbidan joy olishi uchun o'nlab yoki yuzlab yillar kerak bo'ladi. Maqollarning o'rganilish tarixi va to'plash jarayonlari haqida gap ketganda ularni tasnifi haqida ham fikr yuritishimiz kerak. O'zbek folklorshunos olimlari tomonidan maqollarni tasnif qilishning asosan quyidagi ko'rinishlari mavjud:

Alifbe tartibida. Unga ko'ra mavjud material maqol to'plamida alfavit tartibiga solinadi. Uning afzalligi shundaki, foydalanuvchi to'plamdan maqolni tezroq topa olishi mumkin. Ammo kamchiligi unda maqollarning mavzu jihatdan berilmaganligi tufayli foydalanuvchiga ko'proq qiyinchilik tug'dirishi mumkin.

Mavzular tartibida. Tasnifning bu turi oldingisidan ancha murakkab va mukammalligi bilan ajralib turadi. Chunki bu turda material muayyan mavzu guruhlariga ajratiladi, har bir mavzudagi material esa o'z ichida alfavit tartibi bo'yicha beriladi. Ushbu tartib bo'yicha tuzilgan maqol to'plamlari foydalanish jihatidan qulayligi, eng muhimi, muayyan xalq maqollari fondining mavzu doirasini ko'rsatib berishi bilan ham amaliy, ham nazariy ahamiyat kasb etadi. • To'g'ri yoki ko'chma ma'no tashishiga ko'ra. Maqollarning semantik 15 tabiati davrlar o'tishi bilan o'zgarib turadi: oldin o'z ma'nosida qo'llanilgan maqollar keyinchalik faqat ko'chma ma'no kasb etishi mumkin. Shunga ko'ra maqollar 2 xil: a) o'z ma'nosida qo'llanuvchi; b) o'z va ko'chma ma'noda qo'llaniluvchi; e) faqat ko'chma ma'noda qo'llaniluvchi. Umuman, bu turdagi tasnifga ko'ra davrlar o'tishi bilan xalq maqollari tabiatida yuz bergan semantik o'zgarishlarni aniqlashga, binobarin har bir maqolning qay darajada davr talablariga javob bera olishini belgilashga imkon beradi.

Qaysi ijtimoiy davrda yaratilganligiga – xronologiyasiga ko'ra. Maqollarjuda qadimiy, ayni vaqtda hamisha zamonaviy janr. Uning qadimiylixi xalq tarixi qadar uzoq. Xalq maqollarida muayyan xalq boshidan kechirgan turli ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar o'z aksini topadi. Shunga ko'ra maqollarni qay davrda yaratilganini bilib olish mumkin. • Tuzilishiga ko'ra. Bunday tasnifda maqollar tarkibidagi

mantiqiy markazlar miqdoriga qarab bir nechta guruhlarga ajratiladi. Yani: komponentli, komponentli, komponentli va undan ortiq holatda ham uchrashi mumkin.

Maqollar tilshunoslik nuqtayi nazardan o'rganilar ekan, lingvokulturologiyada antroposentrik tadqiq muhim ekanligini ta'kidlash lozim. Tilshunoslikda bir butunlik doirasida milliy madaniyatning o'ziga xos jihatlarini yoritib berishda antroposentrik tadqiqning o'rni beqiyos, ya'ni ushbu tadqiq orqali madaniyat-til hamda til-madaniyat munosabati mushtarakligi o'rganiladi. Til dunyo manzarasi bilan bevosita bog'liq bo'lgan ikki jarayonda ishtirok etadi. Birinchidan, uning negizida insondagi dunyo manzarasining eng chuqur qatlamlari shakllanuvchi dunyo manzarasining tilga oid ko'rinishi shakllanadi. Ikkinchidan, tilning o'zi insonning maxsus leksika yordamida tilga insonning, u mansub bo'lgan madaniyatning unsurlarini olib kirgan holda dunyo manzaralarini ifodalaydi. Tilshunoslikda bir butunlik doirasida milliy madaniyatning o'ziga xos jihatlarini yoritib berishda antroposentrik tadqiqning o'rni beqiyos, ya'ni ushbu tadqiq orqali madaniyat-til hamda til-madaniyat munosabati mushtarakligi o'rganiladi.

Til dunyo manzarasi bilan bevosita bog'liq bo'lgan ikki jarayonda ishtirok etadi. Birinchidan, uning negizida insondagi dunyo manzarasining eng chuqur qatlamlari shakllanuvchi dunyo manzarasining tilga oid ko'rinishi shakllanadi. Ikkinchidan, tilning o'zi insonning maxsus leksika yordamida tilga insonning, u mansub bo'lgan madaniyatning unsurlarini olib kirgan holda dunyo manzaralarini ifodalaydi. Lingvistik paradigmasiga shunday ta'rif berish mumkin: "Lingvistik paradigma tilshunoslik fani amaliyotida hamma tomonidan e'tirof etilgan qoidalar, qarashlar namunasi bo'lib u tadqiqotlar olib borish jarayonida olimlar tayanuvchi modeldir".

Ma'lumki, lingvistikada paradigmalar bir-birini o'zgartirmaydi, biroq biri boshqasini to'ldiradi, ayni paytda biri ikkinchisiga e'tibor bermagan holda birga yashaydi. An'anaviy tarzda ilmiy paradigma uch turga ajratiladi: qiyosiy-tarixiy, sistem-struktur va antroposentrik.

Tilshunoslikda ilk ilmiy paradigma sanaladi. Chunonchi, qiyosiy-tarixiy metod til tadqiqining dastlabki xususiy metodi bo'lgan. Sistem-struktur paradigmada asosiy e'tibor predmetga, narsaga, otga qaratilgan uchun so'z diqqat markazida bo'lgan. Maqollarning, ayniqsa, mazmun nuqtayi nazaridan kompleks tadqiq etilishi madaniyatshunoslik, etnolingvistika va etnografiya singari fan sohalari bilan bevosita bog'liqdir. Madaniyat, odatda, til vositasida bir avloddan boshqasiga o'tadi. Ijtimoiy taraqqiyotning ilk bosqichlarida bu og'zaki shaklda, jumladan, xalq og'zaki ijodi, xususan, bunday ijodning eng ko'zga ko'ringan janrlaridan biri bo'lgan maqollar vositasida amalga oshirilgan. "Maqollar – xalq og'zaki ijodi merosining eng keng tarqalgan emas, eng xarakterli janri hisoblanadi.

Xalq tarixi, xarakteri, mehnat faoliyati va turmushining o'ziga xosliklari maqollarda muhrlangan yoki qadimiy turmushning toshlarga qoldirgan izlari singari ishonchli, metaforik tarzda yashiringan. Maqollar, ularni yaratgan xalq qancha umr ko'rsa, ming yillar bo'yi tirik jon kabi saqlanadi. Maqollarni yuzaga chiqargan xalq tili ham o'zining obrazli qudrati bilan ming yillar bo'yi saqlanib kelaveradi" [3]. Shuni unutmash kerakki, maqollar, ularni yaratgan xalqning donoligini o'zida mujassam etadi.

Xalq donishmandligi haqidagi – yirik bir fan. Buyuk tajribaga ega bo'lgan kishilar unga ega bo'ladi. Davrining va undan keyingi asrlarning buyuk donishmandi, eramizdan oldingi IV asrning yirik faylasufi Aristotel shunday degan edi: "Donishmandlik ba'zi sabablar va ibtidolar haqidagi fandır... Donishmandlikni, adolat nuqtayi nazaridan ilohiy demoq mumkin va shu bois donishmandlik, birinchi navbatda, tangriga o'xshaydi..." Hozirgi paytda maqol deganda:

“Kundalik nutqda qisqa, turg'un, ohang jihatdan uyushgan, xalqning ko'p asrlik hayotiy tajribasi aks etgan, tugallangan jumla (sodda yoki qo'shma gap)” tushuniladi. Maqol – jamiyat “parchasi”ning modelidir. Shu bois uni o'rganmasdan birorta dunyo jamiyatini tushunishning ma'nosi yo'q. “Nutqda muqobillik tamoyiliga ko'ra ko'p ma'noda qo'llanila oladigan qisqa, nutqda mustahkam o'rnashgan, ritmik tashkillashgan obrazli nutqqa maqol deyiladi. Mazkur ta'rifda ko'rsatib o'tilgan belgi va alomatlar – qisqalik, turg'unlik, ritm, ko'p ma'nolilik va b. Shuningdek, maqollar to'g'risida ularning xalqning ijtimoiy-tarixiy va turmush tajribalarini umumlashtirishi ham ta'kidlanadi”.

Ularining fikricha, maqolning janr sifatidagi yagonaligi, agar uning tarixiy kelib chiqishi xalq turmushi, tili va san'atining o'ziga xos hodisasi sifatida tahlil etiladigan bo'lsa, yanada oydinlashadi.

Ilk maqollar qadim zamonlarda paydo bo'lgan. “Maqollarning paydo bo'lish sinoatlari ularning mazmunida yashiringan. Maqollarning ko'pchiligi insonlar orasidagi ishlab chiqarish munosabatlari, urf-odatlar maydoniga kirib boradi va shu maydonning ajralmas qismiga aylanadi. Maqollardagi fikrning she'riy ifodasi voqelikning ongsiz-badiiy shaklidir”. Maqoldan farqli o'laroq, “matal – nutqda emotsional baho uchun mavjud bo'lgan va bir qator o'xshash hayotiy hodisalarga nisbatan muqobillik tamoyiliga ko'ra qo'llaniluvchi umumqabul qilingan obrazli ifodadir. Agar maqol nutqni alohida mazmun, yangi bir butun xulosa bilan

mustahkamlanayotgan bo'lsa, matal bir tugal fikr (jumla), xulosa ich iga to'laqonli bir bo'lak sifatida kiritiladi” [1]. XX asrning oxirgi 30-yilida maqollarni tahlil qilishning yangi struktursemantik yondashuvi yuzaga keldi. Bu matn lingvistikasi va paremiologiya fan sohalari taraqqiyoti bilan bog'liq. Ilmiy paremiologiya asoschilaridan biri G.L.Permyakovdir. Uning fikricha, “tugallanmagan fikr”ni ifodalovchi majoziy so'z oborotlariga matallar, “tugallangan fikr”ni shakllantiruvchi majoziy ma'noli gaplarga maqollar deyiladi[2]. Maqollarni ham, matallarni ham G.L.Permyakov (bosma qolip so'zlar) nazariyasi doirasida ko'rib chiqadi. Har bir tilning lug'at zahirasida murakkab o'ziga xos qoliplar (klishe) bo'ladi, ya'ni turg'un, nutqda tayyor holda qo'llaniladigan, bo'linmas oborotlar mavjud. Bular (ustasi farang) shaklidagi frazeologizm-idiomalar shaklidagi tarkibiy atamalar, har turli maqollar, matallar, “balandparvoz so'zlar”, muallifning xalq hikmatli so'zlari, semiotika (belgilar haqidagi fan)da oson tafakkur qilinadigan odatiy gazeta va adabiy shtamplar va boshqalar.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, maqollar lingvokulturologiya obyektini sanaladi. Lingvokulturologiya til va madaniyatning o'zaro tutashgan nuqtasini o'rganadi, buning markazida esa maqollar turadi. Maqollarda xalqning tarixiy tajribasi, o'tmishi aks etadi. Maqollar xususida folklorshunoslikda va tilshunoslikda semantik jihatdan o'rganilgan.

ADABIYOTLAR

1. Аникин В. Круглов.А, Русское народное поэтическое творчество.-Л.:1983, -С.129
2. Пермяков Г.Л. От поговорки до сказки (Заметки по общей теории клише) –М.: 1970, -С.7.
3. Узбекские народные пословицы, поговорки и загадки.-М.: 1985, -С.86.
4. Даль В.И. Пословицы русского народа. -М.:1984,-С.37.
5. Sadriddinova M. Z,O'zbek maqol va matallari leksikasi.-Т.: 1984, 128-bet.